TOPLUMSAL
Tarih
211
TEMMUZ
2011

Aram Kerovpyan ile söyleşi

Ermeni Kilise Mugannilerinin Müzikal Kimlikleri

Serra Torun

Akdeniz'de "Türk" Okyanusta "Rûmî-Türk"

***Salih Özbaran**, Portekiz kaynaklarında karşılaşılan Osmanlı imgesini, diğer kaynaklarla karşılaştırarak ele alıyor. "Rûmî"nin ne kadar "türk", "türk"ün ne denli "rûmî" olduğu, ya da Osmanlı imgesi için neden böyle bir ayrıma gidildiğini anlatıyor.* **sayfa 12**

Lüleburgaz istasyon şefinin gözünden

Balkan Savaşları 1912-1913

Zeynep Atademir

Osmanlı İdman Bayramı'ndan Atatürk'ü Anma, Gençlik ve Spor Bayramı'na

Mehmet O. Alkan

İtalya'da köleleri ayaklandıran bir Trakyalı

Spartacus

Mustafa Sayar

AYLIK TARİH DERGİSİ | Fiyatı: 6,00 TL. (KDV Dahil) | YAYIMLANIR

TÜYAP

www.tuyap.com.tr

Ülkemiz İçin Sessiz Sedasız Büyüdük!

| 98.000m² SERGİ ALANI
| 12 SERGİ - 18 TOPLANTI SALONU

ufi Küresel Fuar Endüstrisi Birliği Üye Kuruluş

ICCA Üye Kuruluş Uluslararası Kongreler Birliği

Üye Kuruluş Uluslararası Ticaret Fuarlarına Ulusal Katılımlardan Sorumlu Organizatörler Birliği

Üye Kuruluş TÜRKİYE FUAR YAPIMCILARI DERNEĞİ

K·Q TSE-ISO-EN 9000 TS EN ISO 9001:2008

TÜYAP TÜM FUARCILIK YAPIM A.Ş.

MERKEZ OFİS / FUAR ALANI:
Tüyap Fuar ve Kongre Merkezi, E5 Karayolu Üzeri, Gürpınar Kavşağı 34500 Büyükçekmece - İstanbul
Santral Tel: 0212 867 11 00 - 0212 867 12 00 **Faks:** 0212 886 66 98

16. yüzyıl Osmanlı şairler dünyasına bir yolculuk

Âşık Çelebi ve Şairler Tezkiresi Üzerine Yazılar, Osmanlı biyografileri arasında ayrıcalıklı bir yeri olan Âşık Çelebi tezkiresi üzerine kitap biçiminde yayımlanan ilk çalışmadır. Okuması hem çok keyifli hem de çok zor bir metin yazan Âşık Çelebi (ö. 1572), yaşadığı dönemin kültürünü, edebiyatını, İstanbul'unu ve şairlerini son derece canlı bir şekilde tasvir eder. Bu kitabı oluşturan makaleler, Âşık Çelebi'nin eserinde vurguladığı belli başlı konular üzerine yoğunlaşarak onun bizlere aktarmaya çalıştığı dünyayı; hangi meseleleri nasıl ve neden anlattığını inceleyerek tezkiresini anlamaya bir başlangıç niteliği taşımaktadır.

KOÇ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI
TARİH / EDEBİYAT TARİHİ

Âşık Çelebi ve Şairler Tezkiresi Üzerine Yazılar
Derleyenler: **Hatice Aynur, Aslı Niyazioğlu**
Ebat: **15 X 21, s.192**
ISBN: **978-605-61411-4-0**
KDV dahil fiyatı: **18 TL.**

Koç Üniversitesi Yayınları'ndan çıkan bu kitap geridönüşümlü kâğıda basılmıştır.

KOÇ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

Rumelifeneri Yolu 34450 Sarıyer İstanbul
T: 0212 338 1797 F: 0212 338 1415 E: kup@ku.edu.tr
www.kocuniversitesiyayinlari.com

Genel Dağıtım
YKY Yapı Kredi Yayınları

İstiklal Cad. No:161 Beyoğlu 34433 İstanbul
T: 0212 252 4700 F: 0212 252 4034 E: ykykultur@ykykultur.com.tr
www.ykykultur.com.tr

İÇİNDEKİLER

211. SAYIMIZLA MERHABA,

Temmuz sayımızda Salih Özbaran'ın '16. yüzyıl Portekiz kaynaklarında Osmanlı imgelerine yeniden bakış; Akdeniz'de "Türk", Okyanusta "Rûmî/Türk"' başlıklı yazısını kapağa taşıdık. Başlıktan da anlaşıldığı gibi Özbaran yazısında esas olarak Portekiz kaynaklarında Osmanlı'nın nasıl algılandığı üzerinde duruyor ve bu algıyı İspanyol ve kıta Avrupa'sı kaynaklarındaki Osmanlı imgesiyle karşılaştırarak okuyucunun dikkatini bu iki algı arasındaki farklılığa çekiyor. Özbaran'ın, yazının sonuna doğru Devlet-i Âliye'nin kendi ihtiyacı açısından yaptığı tercihi ortaya koyan, "ekseri İstanbul'un şehr oğlanları ve Türk ve Kürd ve Ermeni ve Çingâne oğlanları olub on oğlanda bir sahihce devşirme veyahud kul cinsi yoktur" alıntısı çok çarpıcı; dönemin ihtiyaçlarına göre şekillenen tipoloji tercihini yalın bir şekilde ortaya koyuyor. Serra Torun'un Paris'te Aram Kerovpyan ile yaptığı, Kerovpyan'ın Altuğ Yılmaz'la birlikte kaleme aldığı *Klasik Osmanlı Müziği ve Ermeniler* kitabını ele alan söyleşisinin de merkezinde kimlik sorunları yer alıyor. Mesele yine, resmi tarih yazımının müzik tarihi alanında yol açtığı tahribatın nasıl giderileceği ile ilgili.

Bu sayımızda Balkan Savaşları dönemiyle ilgili iki makalemiz yer alıyor. İlki, Zeynep Atademir'in "Lüleburgaz İstasyon Şefi'nin Gözünden Balkan Savaşları 1912-1913" başlığını taşıyan yazısı. Atademir'in yazısının ana gövdesini, dönemin İstasyon Şefi Zaborski'nin Bulgar ordusunun Lüleburgaz İstasyonu'nu işgal etmesini ve sonrasındaki olayları anlatan raporu oluşturuyor. Atademir, Zaborski'nin raporunu Fransızcadan çevirdi ve bir de giriş yazdı. Sürükleyici bir hikâye tadında yazılmış bu rapor ilginç bazı olaylardan başka, kimi insani ilişkileri de ortaya koyuyor. Balkan Savaşları dönemiyle ilgili ikinci yazımız da bir çeviri; Basri Zilabid'in Bulgarcadan çevirdiği Plamena Stoyanova'nın "Balkan Savaşı Esnasında Zorla Hıristiyanlaştırılan Müslüman Pomaklar" başlıklı yazısı. Stoyanova'nın Pomakların zorla Hıristiyanlaştırılmasını konu ettiğine göre vicdan sahibi bir tarihçi olduğunu düşünebiliriz ancak "[Bulgaristan'daki Gerçekten Sırp ve Yunan idaresine özgü radikal baskılar yok, ancak bu kesinlikle şiddet eylemidir. Burada tuhaf olan şey, Bulgar asimilasyon politikasının etnik olarak farklı bir topluma karşı değil de, tek günahları Müslüman olmak olan Bulgarlara karşı yapılmış olmasıdır" ifadesi de ona ait. Görüldüğü gibi yazar olan bitenin bir şiddet eylemi olduğunu teslim ediyor ancak durum komşularda olduğu kadar kötü değil. Fakat insanın aklına şöyle bir soru geliyor: Bulgar Devleti'nin şiddeti etnik olarak Bulgar olmayan bir gruba, örneğin Bulgaristan Türklerine yöneldiği zaman tuhaflık ortadan kalkacak mı?

Ağustos'ta görüşmek üzere.

Ahmet Akşit

04 *L'ILLUSTRATION*'DAN SEÇMELER
Hazırlayan: Edhem Eldem

06 OSMANLI BASININDA YÜZ YIL ÖNCE BU AY
Hazırlayan: Emel Seyhan

08 HRANT DİNK ANISINA ATÖLYE ÇALIŞMALARI
"İSMAİL BEŞİKÇİ PANELİ: TÜRKİYE'DE AKADEMİK ÖZGÜRLÜK"
Bahar Bilgen Şen-Bayram Şen

09 DONALD QUATAERT BOĞAZİÇİ ÜNİVERSİTESİ'NDE ANILDI
Selim Karahasanoğlu

12 16. YÜZYIL PORTEKİZ KAYNAKLARINDA OSMANLI İMGELERİNE YENİDEN BAKIŞ
AKDENİZ'DE "TÜRK", OKYANUSTA "RÛMÎ/TÜRK"
Salih Özbaran

22 RESMİ TARİHİN GÖSTERMEDİKLERİ: *KLASİK OSMANLI MÜZİĞİ VE ERMENİLER*
ERMENİ KİLİSE MUGANNİLERİNİN MÜZİKAL KİMLİKLERİ
Serra Torun

30 EN DOĞRU BİLDİĞİMİZDEN KUŞKULANMAK-6
OSMANLI İDMAN BAYRAMI'NDAN ATATÜRK'Ü ANMA, GENÇLİK VE SPOR BAYRAMI'NA
Mehmet Ö. Alkan

42 ŞAH İSMAİL'İN GÖZDESİ
TÂCLI HANİM'IN TASVİRİ
Tülün Değirmenci

46 LÜLEBURGAZ İSTASYON ŞEFİ'NİN GÖZÜNDEN BALKAN SAVAŞLARI 1912-1913
Zeynep Atademir

56 BALKAN SAVAŞI ESNASINDA
ZORLA HIRİSTİYANLAŞTIRILAN MÜSLÜMAN POMAKLAR
Plamena Stoyanova

62 DOĞA BİLİMLERİNİN TARİHSEL BASAMAKLARINDAN: *CALCULUS*
Beno Kuryel

68 KRALİÇE VICTORIA'NIN TAÇ GİYME TÖRENİ VE
FETHİ AHMED PAŞA
Ömer Eğecioğlu

74 İTALYA'DA KÖLELERİ AYAKLANDIRAN BİR TRAKYALI
SPARTACUS
Mustafa H. Sayar

80 TANZİMAT DÖNEMİ KAHVESİNDE
KAHVECİ-MÜDAVİM ATIŞMASI
Kemalettin Kuzucu

82 TÜRKİYE'DE DEVLETTE KADROLAŞMA (I)
Benjamin Gourisse

90 90 YIRMI YIL KRİZİ:
FELAKET ÇAĞI'NDA ÜTOPYA VE GERÇEKLİK
Ozan Uludağ

"Açık Radyo" 94.9

FİKR-İ TAKİP

8 aydır 94.9 Açık Radyo'da devam eden Fikr-i Takip programında, bu ay da *Toplumsal Tarih* dergisinin yazarlarıyla buluşmaya devam ediyoruz. Haziran ayında Fikr-i Takip'i 11 Temmuz 2011 (Pazartesi) ve 25 Temmuz 2011 (Pazartesi) tarihlerinde 15:30-16:30 arasında dinleyebilirsiniz.

Peri Efe-Ahmet Akşit

42 ŞAH İSMAİL'İN GÖZDESİ TÂCLI HANIM'IN TASVİRİ

Tülün Değirmenci, İslam kadınlarının istisnai olarak resmedildiği aOsmanlı İmparatorluğu'nda hazırlanmış iki elyazmasında bulunan Tâclı Hanım'a ait tasvirleri ele alıyor.

56 ZORLA HIRİSTİYANLAŞTIRILAN MÜSLÜMAN POMAKLAR

Plamena Stoyanova, Balkan Harbi esnasında zorla Hıristiyanlaştırılmaya çalışılan Pomakların tarihini anlatıyor ve bu konuda Bulgaristan'da yapılan tartışmalara değiniyor.

62 DOĞA BİLİMLERİNİN TARİHSEL BASAMAKLARINDAN: *CALCULUS*

Beno Kuryel, matematiğin tarihsel evriminde öğretim/okul süreçlerine değiniyor ve bu süreçlerde, bilginin nasıl bir paradigmaya evrildiğini anlatıyor.

68 VICTORIA'NIN TAÇ GİYME TÖRENİ: FETHİ AHMED PAŞA

Ömer Eğecioğlu, Fethi Ahmed Paşa'nın Kraliçe Victoria'nın Taç giyme törenine katılıp katılmadığına dair tartışmaları ve konuya ilişkin eldeki verileri tartışıyor.

80 TANZİMAT DÖNEMİ KAHVESİNDE KAHVECİ MÜDAVİM ATIŞMASI

Kemalettin Kuzucu, Türk halk edebiyatının en önemli türlerinden atışmayı ele alıyor ve iki ilginç örneğe değiniyor.

TOPLUMSAL TARİH
Aylık Tarih Dergisi
Sayı: 211, Temmuz 2011

TARİH VAKFI ADINA SAHİBİ
Halim Bulutoğlu

TARİH VAKFI

Zindankapı Değirmen Sokak No: 15
Eminönü 34134 İstanbul
(0212) 522 02 02

www.tarihvakfi.org.tr

YAYIN KURULU
Mehmet Ö. Alkan, Murat Belge, Fatmagül Berktay, Bülent Bilmez, Aydan Çelik, Esra Danacıoğlu, Edhem Eldem, Nurşen Gürboğa, Murat Güvenç, Mehmet Hacısalihoğlu, Ayşe Hür, Murat Koraltürk, Elçin Macar, Mutlu Öztürk, Mustafa H. Sayar, İrvin Cemil Schick, Canay Şahin, Oğuz Tekin, Taner Timur, Zafer Toprak, Mete Tunçay, Nuran Yıldırım

YAYIN KOORDİNATÖRÜ
Rauf Kösemen

S. YAZIİŞLERİ MÜDÜRÜ VE YAYIN YÖNETMENİ
Ahmet Akşit

YAYIN YÖNETMENİ YARDIMCISI
Cansu Kılınçarslan

REDAKSİYON VE DÜZELTİ
Eyüp Yıldırım

DERGİ VE KAPAK TASARIMI
Rauf Kösemen

KAPAK UYGULAMA
Harun Yılmaz (Myra)

SAYFA TASARIM/UYGULAMA
Aysel Kazıcı

İLETİŞİM
(0212) 513 52 35
(Dahili 11)
(0212) 513 54 00 (Faks)
aaksit@tarihvakfi.org.tr
cansuk@tarihvakfi.org.tr

BASKI
G.M. Matbaacılık ve Ticaret A.Ş.
100. Yıl Mah. MAS-SİT
1. Cadde No. 88 Bağcılar
34204 İSTANBUL
Tel: +90 (212) 629 00 24

BASKI TARİHİ
Haziran 2011

DAĞITIM
Dünya Süper Dağıtım
(0216) 681 18 00

YAYIN TÜRÜ
Yerel Süreli Yayın

ANKARA TEMSİLCİLİĞİ
(0312) 424 05 10
(0312) 424 00 50

ABONELİK
Tarih Vakfı
(0212) 522 02 02 (35)
(0212) 513 54 00 (fax)

BİR YILLIK ABONE BEDELİ
70,00 TL.

©
Toplumsal Tarih Yazı İşleri'nden ve ilgili yazardan izin alınmaksızın alıntı yapılamaz. İzin çerçevesinde yapılacak alıntılarda Toplumsal Tarih'in ilgili sayısını ve yazar ismini belirtmek zorunludur.

PÈRE-LACHAISE MÜSLÜMAN MEZARLIĞI

Kapağında Moskova'daki Fransa sefiri Comte de Morny'nin vermiş olduğu balodan bir görüntünün yer aldığı *L'Illustration* dergisinin 25 Ekim 1856 tarihli 713. sayısında dikkat çekici kısa bir yazı yer almaktadır. Makale, Paris'teki meşhur Père-Lachaise Mezarlığı'nda yeni bir Müslüman defin alanının açılmasıyla ilgiliydi.

Mont-Louis (Louis Tepesi) adıyla bilinen Paris'in doğusundaki bu alandaki Cizvit huzurevinde 1675'ten itibaren yaşamış olan ve XIV. Louis'nin özel din adamlığını yapmış olan François d'Aix de La Chaise (1624-1709) adındaki papazdan adını alan Père-Lachaise Mezarlığı, 1765'te alınan ama ancak 1780'de uygulanan bir kararla şehir içinde definlerin yasaklanmasıyla birlikte açılmış olan üç büyük yeni mezarlığın "Doğu Mezarlığı" (*cimetière de l'Est*) adıyla bilinenidir. 1803'te bir İngiliz bahçesi tarzında tasarlanmaya başlayan mezarlık 1804'te defne açılmış, ama bir türlü revaç bulamadığından Paris belediyesinin 1817'de Ortaçağ âşıkları Héloïse ile Abélard'ın, tiyatrocu Molière ile şair La Fontaine'in kemiklerinin buraya nakliyle birden çekici hale gelmiştir. Giderek artan bir talep karşısında mezarlık hızla büyümeye başlamış, özellikle de sanat, edebiyat, bilim ve politikadaki meşhur isimlerin son istirahat yeri olarak bilinmeye başlamıştır. Bugün gerçek bir turistik gezi yerine dönüşen mezarlıkta Chopin, Sarah Bernhardt, Champollion, Oscar Wilde, Marcel Proust, Ingres gibi ünlü isimlerin yanında daha yakın bir geçmişte yaşamış olan Edith Piaf, Maria Callas, Jim Morrison, Simone Signoret, Yves Montand gibi kişiler gömülüdür.

L'ILLUSTRATION,
JOURNAL UNIVERSEL.

Aşağıdaki makaleden de anlaşılacağı gibi Père-Lachaise Mezarlığı ayrıca Fransa'nın ilk Müslüman defin alanının yer aldığı mezarlık olma özelliğini kazanacaktır. Osmanlı Devleti'nin de girişimiyle başlayıp Kırım Savaşı'nın yarattığı olumlu ortamla bağlantılı olarak geliştiği anlaşılan bu durum,[1] Fransız sömürgeciliğinin Müslüman topraklarında genişlemesiyle birlikte hız kazanmıştır. Oraya gömülen Osmanlı ünlüleri arasında II. Abdülhamid'e başkaldırıp Paris'e kaçan ve 1903'te orada ölen Damad Mahmud Paşa'yı saymak mümkündür.

20. yüzyılda Müslüman definleri için Père-Lachaise Mezarlığı'nın yerini büyük ölçüde başka mezarlıklar, özellikle de Bobigny Müslüman Mezarlığı almaya başlamıştır. Son dönemde Père-Lachaise'de yatan Türkiyelilerin arasında ise mezarlığın artık herhangi dini bir damga taşımayan genel alanında 1984'te gömülen Yılmaz Güney ile 2000'de defnedilen Ahmet Kaya'yı saymak gerekir.

1 Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde konuyla ilgili ilk belgeler arasında şunları saymak mümkündür: HR.TO. 70/179 (18 Şubat 1853), A.)AMD. 74/5 (1273); İ. HR. 139/7250 (16 Ca 1273).

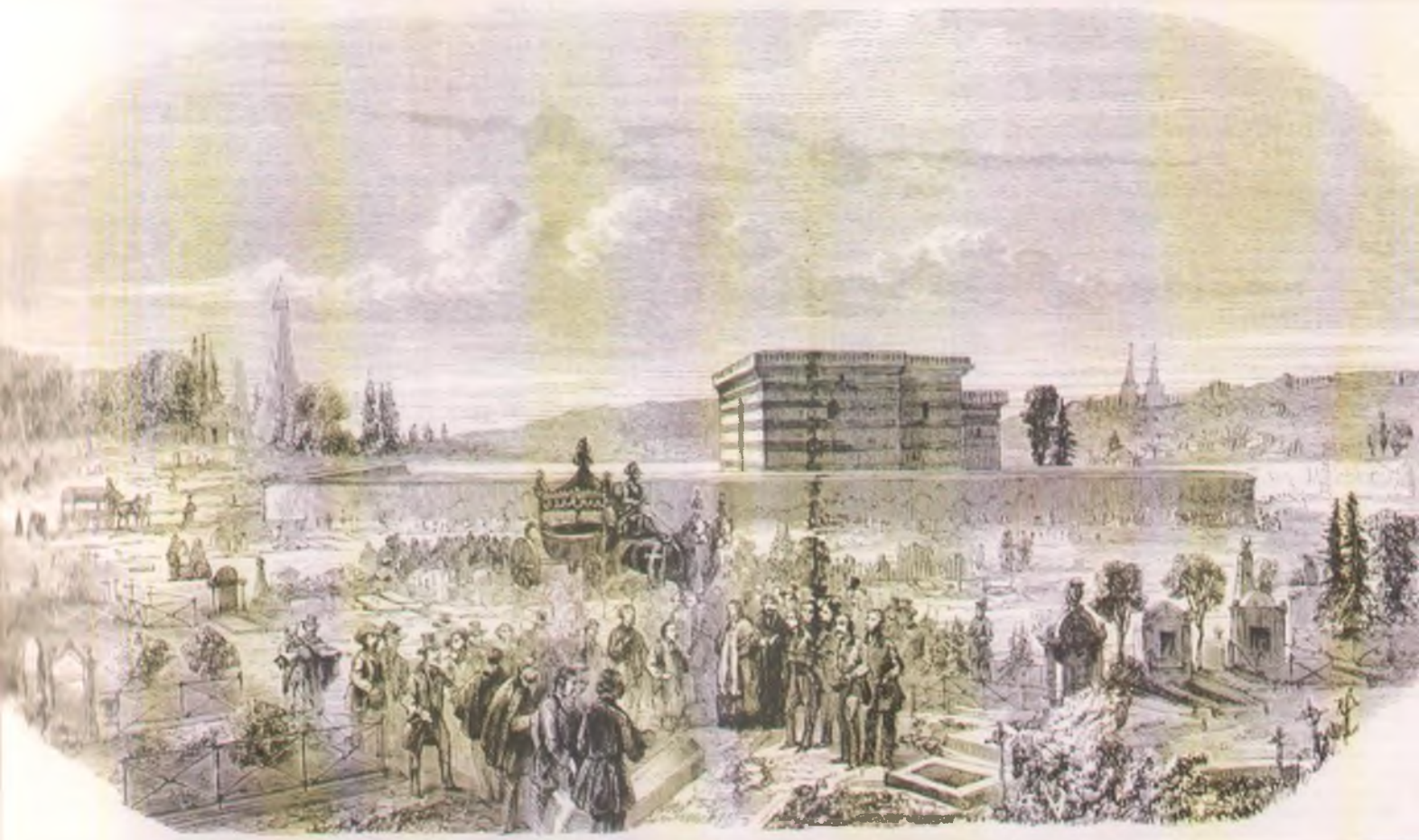
PÈRE-LACHAISE'DE YENİ MÜSLÜMAN MEZARLIĞI

Çok zamandan beri Paris'in muhtelif mezarlıkları dâhilinde özel yerler Protestan ve Musevi dinlerine mensup kişilerin defnine tahsis edilmiştir; ne var ki Şark'la az gelişmiş olan ilişkilerin neticesinde Fransa'ya gelen pek az sayıdaki Müslümanlar için şimdiye kadar hiç bu tür bir tahsiste bulunulmamıştı. Afrika'da işgalimizin ve Osmanlı İmparatorluğu'yla giderek samimiyet kesbeden ittifakımızın bu ilişkileri artırmaya başladığı günümüzde yetkililer bu üzücü ihmali telafi etmeyi düşünmüşler ve Seine vilayeti valisi 14 Nisan 1855 tarihli kararnameyle İslam milletlerine mensup kişiler için özel bir mezarlığın inşasını emretmiştir.

Doğu Mezarlığı'na (Père-Lachaise) yeni ilave edilmiş arazilerin üst tarafında bulunan, takriben 3.200 metrelik hacme sahip ve aralıksız bir duvar ile çevrili bir alanın ortasında artık, bir bekleme odası, bir abdest odası ve dinin gereçlerinin tutulduğu bir depodan oluşan bir bina yükselmektedir. Bu bina, münavebeli beyaz kesme taş ile Vosges bölgesinin alacalı kırmızı kumtaşından inşa edilmiş olup, en tepesinde üç sıra üst üste bindirilmiş ve dik açılı çıkıntılardan oluşan çıkma bir kornişin üzerinde uzun yoncalar şeklinde kafes oymalı süslerin oluşturduğu bir galeri yer almaktadır.

Mayıs 1855'in sonlarında başlamış olan ve Paris belediyesi nafıa işleri üçüncü dairesinin baş mimarı Bay Jolivet'nin planlarına göre ve onun başkanlığında gerçekleştirilen inşaat, Doğu Mezarlığı'nın yollarını dolduran mezar yapılarının karmaşık ve bazen de garip şekilleriyle özellikle tezat oluşturan sadeliğiyle Arap mimari üslubunun bu mimar tarafından gayet ciddi bir şekilde incelenmiş olduğuna işaret etmektedir.

Afrika'da işgalimizin ve Osmanlı İmparatorluğu'yla giderek samimiyet kesbeden ittifakımızın bu ilişkileri artırmaya başladığı günümüzde yetkililer bu üzücü ihmali telafi etmeyi düşünmüşler ve Seine vilayeti valisi 14 Nisan 1855 tarihli kararnameyle İslam milletlerine mensup kişiler için özel bir mezarlığın inşasını emretmiştir.

Père-Lachaise'deki yeni Müslüman mezarlığı.

Münasebetsiz bir Tiyatro ve Washington Sefirimizin Teşebbüsatı

4 TEMMUZ 1911
İKDAM

Yeni Asır gazetesinde okunmuştur:
Amerika'nın St. Charles şehrinden gazetemize müteaddit imzalarla ve 4 Haziran tarihi ile yazılıyor.

Amerika'nın St. Charles Missouri şehrinde vukua gelen münasebetsiz bir vaka ile gayûr sefirimiz Ziya Paşa'nın teşebbüsat-ı insaniyetkârane ve vazife-şinasanesini enzar-ı umumiye-i Osmaniye'ye arz eylemeyi bir vazife-i vicdaniye telakki ediyoruz:

Bundan birkaç gün mukaddem şehrimize gelip icra-yı lu'biyât eden bir Ermeni tiyatro ve kumpanyası tiyatroda Ezan-ı Muhammedi ve Namaz-ı İslam'ı pek çirkin bir surette taklit eylemiş ve İslamiyeti tahkir etmiş olduğundan orada hazır bulunan on İslam din-i mübeyyin İslam'a karşı vuku bulan bu tecavüzü protesto ettik. Hükümete vuku bulan müracaatımızın tesiri görülmediğinden derhal Washington Sefiri Ziya Paşa'ya meseleyi telgrafla arz eyledik. Paşa-yı müşârünileyh hemen Amerika Hariciye Nezareti'nde teşebbüsat-ı lâzımede bulunmuş ve bize telgrafla din-i mübîn-i İslam'a vuku bulan tecavüzleri men eyleyeceğini temin etmiştir.

Ertesi gece polisler tiyatroda İslamiyet'in tahkirine müsaade etmemişlerdir.

Sefir-i gayûrumuz Ziya Paşa'nın teşebbüsat-ı serîalarının neticesi olarak vukua gelen polisin müdahalesi bize elyevm Hükümet-i Osmaniye'nin hariçte işgal ettiği mevki-i muhteremi ibraz ve ispat edecek en büyük delildir.

Zaman-ı istibdatta bu gibi ahval-i nâ- lâyıka karşısında biçare ehl-i İslam dağdâr-ı teessüf olurlar ise de avaze-i iştikâlarını ref' edemezlerdi velev ki ref' edecek olurlarsa ismâ' edecek bir merci bulamazlardı.

Lehü'l-hamd saye-i meşrutiyette İslamiyet ve Osmanlılığa vukua gelecek tahkirlerin men'i kabil olduğunu bugünkü misal ile pek güzel anlıyoruz.

Türkiye'de meşrutiyet-i idarenin teessüsü Amerika'nın en hücra köşelerinde imrar-ı hayat eden Osmanlılara, İslamlara bile bir nimet-i azmi olmuştur. Sefir-i müşârünileyh teşebbüsat-ı insaniyetkârane ve vazife şinasanelerinden dolayı St. Charles şehrinde mukim İslamlar namına teşekkürat-ı binihayemizi arz eder ve yaşasın meşrutiyet diyerek hatm-i makal ederiz.

Harik-i Hâile Tafsilâtı

26 TEMMUZ 1911
İKDAM

Evvelki gece Balat'ta zuhur ettiğini yazmış olduğumuz harik hakkında suret-i mahsusada icra ettiğimiz tahkikata göre yangın hasar-ı azimi mucip olmuştur.

Harikten en ziyade müteessir olan Musevilerin alelekser bir hanede müteaddit ailelerin iskan etmesi yüzünden birçok aile açıkta kalmıştır. Yangın mahall-i zuhurundan iki kola inkısam ederek bir kolu Dibek Caddesi'ni takip etmiş, diğer kol da Balat'ta dört yol ağzından Molla Aşki Mahallesi'ne kadar imtidâd ederek orada muntafi olmuştur [sönmüştür].

Harik-i zedegânın iskânı

Harik-i zedegânın bir kısmı Hasköy ve sair mahallâta dağılmış ve iki yüz seksen altı aile açıkta kalmış olduğundan vaki olan talep üzerine Harbiye Nezareti tarafından altmış çadır gönderilmiş ve bunlar mevaki-i münasibeye rekz edilerek temin-i istirahatları esbabı istikmal olunmuştur.

Harik-i zedegânın iskân ve iaşelerini temin için Üçüncü Daire-i Belediye Reisi Rıfat Bey, Ser Müfettiş Mehmet Şakir ve Daire Veznedarı Yunus, Tahrirat Kalemi ketebesinden Ömer beyler ile Balat Mevki Memuru Ferit efendilerden müteşekkil komisyon biçaregânın tehvin-i âlâmına medar olabilecek tedabiri ittihaz eylemişlerdir.

Harik-i zedegâna dün sabah yedi yüz kıyye ekmek ile kırk iki okka zeytin tevzi olunmuştur. Hahamhane ve Musevi cemaati muteberanı tarafından dahi suret-i mahsusada muavenet-i nakdiyede bulunulmuştur.[.....]

Bu bâbda Polis Müdüriyet-i Umumiyesi'nden Dahiliye Nezareti'ne yazılan 12 Temmuz tarihli ve 29 numaralı tezkere suretidir:

Temmuz'un on birinci Pazartesi günü alaturka saat altıyı çeyrek geçe Balat'ta Dibek Caddesi'nde Musevi hastahanesi bahçesinin şark cihetinde kain mutfak ve çamaşırhanede çamaşır yıkamakta olan kadınlardan "Mazalto" ile hemşiresi yıkadıkları çamaşırı asmak üzere dışarıya çıkmış bulundukları esnada her nasılsa ocaktaki ateşin, esasen pek alçak olan tavana sirayet etmesinden harik vukua gelmiş ve derhal yetişen polis ve jandarmaların ve mahallât tulumbacılarının ateşi mahall-i zuhurunda itfa için fevkalade sa'y ve gayrette bulunmalarına rağmen rüzgârın şiddetle vezan olması [esmesi] ve etraftaki ebniyenin kâmilen ahşap bulunması hasebiyle ani bir surette tevessü etmiş [yayılmış] ve muahharen vürûd eden itfaiye heyetiyle tahlisiye römorkörünün faaliyetlerinden de bir semere hasıl olamayarak yangın iki koldan ika-i tahribata başlamış ve [...] ceman (485) hane ve (78) dükkân, (5) mektep, (4) sinagog muhterik olduğu hâlde ancak gece saat iki raddelerinde itfası mümkün olabilmiştir.

Nüfusça telefat ve bir gûnâ sakatlık olmayıp çamaşırhanede yatırılmış olan küçük bir çocuğun yanmasına ramak kalmış iken çamaşırcı (Mazalto) ile hemşiresi tarafından tahlis edilmiş olduğu anlaşılmış [..] ve harikin bervech-i maruz kazaen vukuu muhakkak idiği arz olunur.

Ayasofya Meydanı'nda Bir Vak'a

29 TEMMUZ 1911

İKDAM

Dün saat sekiz raddelerinde Ayasofya sıra kahvelerinin önü üç kişinin mecruhiyetiyle neticelenen bir vak'aya sahne olmuştur.

Tüfekçi ustalarından Mukbil Pehlivan ile Çatalcalı Mehmet Efendi yanlarında şab-ı emred [delikanlı] birisi olduğu hâlde dün saat sekiz raddelerinde Ayasofya sıra kahvelerinde Zenci Abdürrezzak'ın kahvesine gidip otururlar.

Kahvede biraz oturup fonograf çaldırdıktan sonra Mukbil Pehlivan Abdülrezzak'ı çağırarak ansızın bir tokat vurur ve bunu müteakip kolunun içerisinde saklamış olduğu bıçak ile dört, beş mahallinden ve refiki Mehmet Efendi'yi dahi ensesinden bıçakla cerh eylemiştir.

Fiil-i cerhi müteakip carihlerden Mukbil hamam sokağına, Mehmet Efendi dahi Türbe sokağına doğru firara başlamış ve o aralık genç refikleri de savuşmuştur.

Mukbil Pehlivan firar ettiği sırada derdestine teşebbüs eden Çilingir Mahmut Efendi'yi kalçasından tehlikeli surette cerh ile yine firara çalışmış ise de memurin-i zabıta tarafından orada ve esna-yı mücârahada başından bıçakla mecruh olan Mehmet Efendi dahi Türbe sokağında derdest edilmişlerdir.

Abdülrezzak'ın cerihası tehlikeli olduğundan Guraba-yı Müslimin Hastahanesi'ne yatırılmıştır.

Zabıtaca isticvabı icra olunan Mukbil Pehlivan ifadesinde "gramofonu çalmakta olan kahveciden Hafız Sami'nin bir gazelini istedik. Buna karşı burası tiyatro değildir, demekle beraber itâle-i lisanda bulunduğundan [küfür ettiğinden] mukabelede bulunduk. Kahveci Abdülrezzak hemen bıçak ile Mehmet Efendi'yi vurdu. Ben de kaçmaya başladım. Bundan başka bir şeyden malumatım yoktur." Demiş ve Mehmet Efendi de Mukbil'in ifadesini teyit etmiştir.

Vak'ayı müşahede eden şühûdun zabıtaca icticvabı icra edildiği gibi, tahkikata da devam edilmektedir.

Maarif-i Nisvan İçin Bir Sergi

30 TEMMUZ 1911

TANİN

- Bilhassa hanımlarımızın nazar-ı dikkatine –

Maarifsizlikten edilen şikâyatın afakı tuttuğu şu sıralarda en çok düşünülmeye muhtaç olan şeyin maarif-i nisvan olduğunu söylemeye lüzum var mıdır? Şurada burada birçok

himmetlerle vücuda getirilmiş zükûra mahsus mekâtibe tesadüf ediyoruz. Fakat, zavallı inas mektepleri, ne kadar az ve ne kadar noksan! Filhakika kadınlarımızı ellerinden tutup düştükleri karanlıklardan çıkaracak olanlar erkekler olduğu için en ziyade onların dimağlarını tenvire sarf-ı mesai etmek bir emr-i zaruridir; lâkin bu arada eğer kadınlarımızı da unutacak, Osmanlılığın yarınki analarını büsbütün ihmal edecek olursak şüphesiz ki iyi değil, pek fena bir harekette bulunmuş oluruz.

İşte bu noktayı nazar-ı dikkate alan İstanbul Maarif Müdüriyeti bu sene küçük bir teşebbüs numunesiyle maarif-i nisvan için sarf edilecek faaliyetin yeni bir devreye girmek istidadını gösterdiğini ispat eylemiştir.

Malum olduğu üzere İstanbul'un on üç inas rüştiyesi mevcut olup bunlardan bazısı numune rüştiyesi namını almakta ve kadroları daha vâsi' olmak itibarıyla temin eyledikleri fevaid de o nispette şümullüdür. Fakat, bu mekteplerin pek çok noksanı var, birkaç sene evvel hiç de mektep denecek bir hâlde bulunmayan, hocadan ve hatta kızcağızları oturtacak sıralardan mahrum bulunan bu mektepler son sene zarfında büyük bir himmetle bir mektep hâline getirilmiş olmakla beraber hükümetin vüs'ü [gücü] bundan fazlasına yetişemiyor.

İşte bu noktayı nazar-ı dikkate alan Maarif Müdüriyeti bu sene için tatil zamanında bir sergi vücuda getirmeyi düşünmüş ve bunda da muvaffak olmuştur. Gazetemizi takip edenler bu sergi hakkında herkesin nasıl bir gayretle çalıştığını, her taraftan nasıl hediyeler gönderilmiş olduğunu pekalâ bilirler. İşte gerek küçük bir sermaye ile Maarif Müdüriyeti tarafından yaptırılan muhtelif eşya, gerek doğrudan muallimeler, talebeler tarafından gönderilmiş olan hedâya bir araya cem' edilerek vücuda getirilen bir sergi Süleymaniye Numune Rüştiyesi'nde açılmış, Temmuz'dan beri bütün züvvâra küşâde bulunmuştur.

Sergide bine karib muhtelif eşya vardır. Bunların içinde hakikaten pek nefisleri bulunmak üzere hepsinin de aile levazımından bulunduğunu söylemek zaittir. Buluzeler, gömlekler, nefis halılar, masa örtüleri, küçük ve zarif el işleri, başörtüleri, her şey, her şey, hatta Osmanlı hanımlarının, resim muallimelerinin elinden çıkmış güzel tablolar da vardır. Öyle şeyler ki bunlara bilhassa hanımlarımız alakadardır. Düşünülsün: On kuruşa, kırk kuruşa, yüz kuruşa bir buluze alacağız; bunu binlerce lira sermayeye malik bir mağazadan alacağımıza o sergideki eşyadan almak kadar büyük bir zevk-i ruhani var mıdır! Çünkü bizim ihtiyacımızı temin mukabilinde vereceğimiz para bu sene kitapsız sabi kızcağızlara kitap alınacak, memleketimizde adedi beşi, onu geçemeyen muazzez muallimelerin iki yahut üç yüz kuruş maaşlarına bir şey zam edebilmek için mükâfat-ı nakdiyeyi karşılık göstereceğiz. O bizim vereceğimiz para ile vücuda gelecek yekûn İstanbul'un on üç rüştiyesinde bir hayat, küçük bir şule-i fikriye uyandıracak ve bu şule bir sene, beş sene, on sene sonra bütün memleketi umumi bir nur-ı tulû ile dolduracak ve bütün bütün bir kadınlık mesut olacak!

İşte bunun için bilhassa hanımlarımızın nazar-ı dikkatini celp ediyoruz.

HRANT DİNK ANISINA ATÖLYE ÇALIŞMALARI

"İSMAİL BEŞİKÇİ PANELİ: TÜRKİYE'DE AKADEMİK ÖZGÜRLÜK"

Hrant Dink Anısına Atölye Çalışmaları bu sene 26- 28 Mayıs 2011 tarihleri arasında gerçekleştirildi. Bu seneki atölyelerin ana başlığını "İfade Özgürlüğü" oluşturuyordu. Atölye çalışmaları "İsmail Beşikçi Paneli: Türkiye'de Akademik Özgürlük" paneli ile başladı. Panelde, Barış Ünlü ve Mesut Yeğen ile panel başkanı ve tartışmacı olarak Fikret Adanır konuştu. İsmail Beşikçi de kendi adını taşıyan bu panelde deneyimlerini aktardı. İsmail Beşikçi'nin şahsi deneyimleri üzerinden Türkiye'de akademik özgürlüğün sınırları tartışmaya açıldı.

İsmail Beşikçi Türkiye'de akademik özgürlüğün sınırları tartışılırken deneyimlerini paylaştı.

"Hrant Dink Anısına Atölye Çalışmaları"ndan bir görüntü.

BAHAR BİLGEN ŞEN-BAYRAM ŞEN

Hrant Dink Anısına Atölye Çalışmaları bu sene 26-28 Mayıs 2011 tarihleri arasında gerçekleştirildi. Bu seneki atölyelerin ana başlığını "İfade Özgürlüğü" oluşturuyordu. Atölye çalışmaları "İsmail Beşikçi Paneli: Türkiye'de Akademik Özgürlük" paneli ile başladı. Panelde, Barış Ünlü (Ankara Üniversitesi) ve Mesut Yeğen (İstanbul Şehir Üniversitesi) ile panel başkanı ve tartışmacı olarak Fikret Adanır (Sabancı Üniversitesi) konuştu. İsmail Beşikçi de aynı zamanda kendi adını taşıyan bu panelde deneyimlerini aktardı. Toplantıda, özelde İsmail Beşikçi'nin şahsi deneyimleri üzerinden Türkiye'de akademik özgürlüğün sınırları tartışmaya açıldı.

İletişim Yayınları'ndan 2011 yılında çıkan *İsmail Beşikçi* derleme kitabının yazarlarından Barış Ünlü, 1960'lı yıllarda kendini Kemalist olarak tanımlayan İsmail Beşikçi'nin Kürtlerin ve Kürtçe dilinin var olduğunu söylediği için hapsedildiği dönemlerden, 1970'lerde bu ideolojiden kopuşuyla akademik çalışmalarında "Kürt" sözcüğünü kullanmanın bile devlet nezdinde nasıl "tehlikeli" ve "sakıncalı" olabileceğinin, bu alanda belki de Türkiye'deki ilk örneği olduğunu belirtti.

Türkiye'de bir Türk olarak ezilen bir halkın, "Kürtlerin" varoluşsal haklarını savunmanın her zaman ve günümüzde de tehlikeli sularda yüzmekle eşanlamlı olduğunu belirten Ünlü, İsmail Beşikçi'nin Kemalist ideolojiden yavaş yavaş uzaklaşmasında 17 yıldan fazla süren hapishane hayatının da etkisinden bahsetti.

İsmail Beşikçi hapis nedeni olan Kürtlerin var olduğunu savunan yazılarından ve ifadelerinden dolayı, bir "Türk" olarak "Kürtlerin" yattığı Diyarbakır Cezaevi'nde yatmıştır. Barış Ünlü'nün İsmail Beşikçi ile ilgili anlattığı bir anekdot İsmail Beşikçi'nin akademiden dışlanırken, Kürt halkının haklarını koruma mücadelesinde Kürtlerin geniş kesimleri tarafından kucaklandığını göstermektedir. Kürt İdris'in bir ortamda Beşikçi'nin yanına gelerek, "abi bize kabadayı diyorlar ama asıl kabadayı sensin demesi" entelektüel dünyada "kabadayılığın" anlamının altını çizmektedir. Bu anlamda Ünlü, İsmail Beşikçi'nin iktidara ve iktidarın tüm kurumlarına ve ideolojisine karşı hiç geri adım atmadan gerçekleri söyleyen bir "hakikat anlatıcısı" olduğunu vurgulamaktadır.

Barış Ünlü'nün ardından söz alan Mesut Yeğen, akademide özgürlük konusunda kendisinin de birebir yaşadığı baskı sürecinden bahsetti. Akademide Kürt meselesi üzerine çalışmalar yürütmenin zorluklarından bahseden Yeğen, bugün baskı süreçlerinin farklı mekanizmalarla devam ettiğini ifade etmiştir. Yeğen, Türkiye'de Kürt meselesi üzerine gerçekleştirilen akademik çalışmaların artışının aksine, Türkiye'de hâlâ bir Kürdoloji enstitüsünün mevcut olmamasının, akademide Kürt meselesi çalışmalarına karşı süregelen önyargılar olduğunu ifade etmiştir.

Bu konuşmaların ardından panel başkanı ve tartışmacısı Fikret Adanır, 2011 Hrant Dink Anısına Atölye Çalışmaları'nda İfade Özgürlüğü başlığının seçilmesinin, Türkiye'de ezilen halkların hakları konusunda söz söyleyenlerin her zaman bir yok sayılma ya da yok edilme tehdidiyle karşı karşıya kalması açısından manidar olduğunu vurguladı. Bu anlamda, İsmail Beşikçi'nin son zamanlarda yine hem yargı süreçlerinde hem de çeşitli kesimlerce baskı ve tehdit altında olduğunu ifade etti.

Panelin sonunda söz alan İsmail Beşikçi, resmi ideolojinin Türkiye'de sadece siyaseti değil düşün hayatını, bilimi ve sanatı da belirleyen çok temel bir kurum olduğunu söyledi.

Resmi ideolojinin çok belirleyici ve yönlendirici bir kurum olduğunu ifade eden Beşikçi, burjuvazinin nasıl sömürücü bir ideoloji olduğunu söylemenin sakıncalı olmadığın ama Kürt sorununu dikkate alarak burjuvaziyi eleştirmenin devletin cezai yaptırımıyla karşı karşıya kalmak anlamına gelebileceğini ifade etti.

Beşikçi, resmi ideolojinin bilimin kavramlarıyla çok yoğun bir şekilde eleştirilmesi gerektiğini belirtti.

Beşikçi, devletin idari ve cezai yaptırımlarıyla korunan kollanan bu ideolojiyi eleştiren hocalar çoğalsa da, akademinin kurum olarak bunu desteklemeye devam ettiğini ifade etti. Bu anlamda, bilimde yanlış ya da saçma şeyler söylemenin sakıncalı olduğunu ancak ifade özgürlüğü sayesinde bunların çözümlenebileceğini vurguladı.

DONALD QUATAERT BOĞAZİÇİ ÜNİVERSİTESİ'NDE ANILDI

10 Şubat 2011'de kaybettiğimiz Osmanlı sosyal-ekonomik ve emek tarihçiliğinin duayeni Ord. Prof. Dr. Donald Quataert'ı Boğaziçi Üniversitesi'nde 27 Mayıs 2011 Cuma günü öğrenci ve dostlarının katılımıyla andık. Cengiz Kırlı ve Nadir Özbek tarafından organize edilen konferansın başlığı: "New Perspectives on the Late Ottoman Empire: A Conference in Memory of Donald Quataert (1941-2011) /Geç Osmanlı Tarihçiliğine Yeni Bakışlar: Donald Quataert (1941-2011) Anısına" olarak belirlenmişti.

SELİM KARAHASANOĞLU

New Perspectives on the late Ottoman Empire: A Conference in Memory of Donald Quataert (1941-2011)/ Geç Osmanlı Tarihçiliğine Yeni Bakışlar: Donald Quataert (1941-2011) Anısına başlıklı konferansın açılış konuşmasını Suraiya Faroqhi yaptı. Quataert ile arşivde kırk yıl öncesine uzanan tanışıklıklarından başladı; kitaplarını bölüm bölüm çok ayrıntılı değerlendirdi.

İlk oturumda; Faroqhi başkanlığında, sırasıyla Selim Karahasanoğlu, Meltem Toksöz, Nadir Özbek ve Cengiz Kırlı konuştu. Karahasanoğlu, "Lale Devri" historiyografisi; Toksöz, Çukurova örneğinde arazi sahipliği; Özbek, vergi tahsili; Kırlı ise kırsal kargaşa üstünde durdular.

Ardından, Kanada'nın Queen's Üniversitesi'nden Ariel Salzmann, Quataert'ın çalışmalarını değerlendiren etkili bir konuşma yaptı. Columbia Üniversitesi'ndeki doktora öğrenciliği yıllarında Quataert'ın jurisinde bulunduğundan, eşsiz destek ve cesaretlendirmesinden bahsetti.

İkinci oturumda; Çağlar Keyder yönetiminde, Gülhan Balsoy, Onur Yıldırım ve Nalan Turna konuştular. Balsoy, yeni doğan çocuk ölümlerini; Yıldırım, loncaları; Turna ise yeniçeriliğin kaldırılmasını değerlendirdi.

Üçüncü ve son oturumda ise Zafer Toprak'ın başkanlığında, Can Nacar ve Attila Aytekin konuştu. Nacar, 1908 devrimi ve tütün işçileri; Aytekin ise Zonguldak maden işçileri üstünde durdu. Tebliğlerin hemen tamamı, Quataert'ın birincil ilgi/uzmanlık alanı 19. yüzyıl Osmanlı'sı üzerine idi.

Öğleden sonra, 2 Nisan 2011'de Binghamton Üniversitesi'nde düzenlenen Quataert Anma Töreni esnasında konuşan Rifa'at Ali Abou-El-Haj videosu izlendi. Abou-El-Haj, Quataert'ın oğlu Eliot Quataert'ın (bugün, UC Berkeley'de astro-fizik profesörü) ilk doğum günü partisine uzanan dostluklarından bahsetti. Quataert'ın kişisel ve akademik meziyetlerini ortaya koydu.

Kapanış oturumu olarak tertiplenen yuvarlak masa kapsamında Suraiya Faroqhi, Amy Singer, Çağlar Keyder ve Zafer Toprak konuştular.

Donald Quataert

Her biri Quataert'ın kişisel özelliklerine ilaveten ayrı ayrı çalışmaları üzerinde de durdular.

Konferansa Amerika'dan Donald Quataert'ın eşi Prof. Dr. Jean Quataert da geldi. Dr. Jean Quataert 26 Mayıs'ta da yine Boğaziçi'nde, 2009'da Pennsylvania Üniversitesi yayınlarından çıkan *Advocating Dignity: Human Rights Mobilizations in Global Politics* kitabı çerçevesinde, insan hakları konulu bir de konuşma yaptı.

Bu konferansın organizasyonu Quataert'ın iki öğrencisi Cengiz Kırlı ve Nadir Özbek'in organizasyonu sayesinde Boğaziçi Üniversitesi'nin Atatürk Enstitüsü bünyesinde gerçekleşti. Enstitünün bu iki hocasının marifeti yanında asistanlarının da emeği zikre değer.

Şu aşamada, Quataert anısına gerçekleşen bu güzel anma konferansının tebliğlerinin basılarak kalıcı olmalarının sağlanması üzerimize bir borç olarak duruyor.

YRD. DOÇ. SELİM KARAHASANOĞLU
PAMUKKALE ÜNİVERSİTESİ
TARİH BÖLÜMÜ

Gülhan Erkaya, Çağlar Keyder, Onur Yıldırım, Nalan Turna.

"İMPARATORLAR İSTANBUL'DA: HİTİT'TEN OSMANLI'YA" SERGİSİ

İstanbul Arkeoloji Müzeleri imparatorları ağırlıyor. Hitit döneminden Osmanlı İmparatorluğu'na Anadolu'da ve çevresinde hüküm sürmüş imparatorlukları simgeleyen eserler, müzenin Assos Salonu'nda meraklılarla buluşuyor. Anadolu'nun değişik müzelerinden seçilmiş olan dev mermer heykellerden sikkelere, el yazmalarından mühürlere birçok eser, imparatorlukların bıraktığı izleri sürmemizi sağlıyor.

İstanbul Arkeoloji Müzeleri Ek Bina Assos Salonu'nda gerçekleştirilen sergi, Hitit İmparatorluğu, Pers İmparatorluğu, Makedonyalı İskender'in İmparatorluğu ve Ardılları, Roma İmparatorluğu, Doğu Roma İmparatorluğu ve Osmanlı İmparatorluğu olmak üzere birbirini izleyen beş(ALTI mı???) bölümden oluşmaktadır. Sergide, Bakanlığa bağlı 14, Genelkurmay Başkanlığı'na bağlı 2 olmak üzere toplam 16 müzeden gelen 210 eser sergilenmektedir. Sergiye dahil olup, müze içindeki mevcut yerinde kalacak olan eserler, sergi panolarında vurgulanmış, bu eserlere gönderme yapılmıştır.

Serginin birinci bölümünde, MÖ 2. binyılda Anadolu'nun büyük bölümünde ve zaman zaman da Kuzey Suriye'ye kadar uzanan bölgede hüküm süren Hitit İmparatorluğu'nun iz bırakan imparatorları, seyirciyi karşılamaktadır. İmparatorları betimleyen kabartmalar ve onları temsil eden eserler, çeşitli mulaj ve fotoğraflarla desteklenerek sergilenmektedir. Bu bölümdeki eserler, İstanbul Arkeoloji Müzeleri Eski Şark Eserleri Müzesi, Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi, Çorum Müzesi ve Kastamonu Müzesi'nden seçilmiştir.

İkinci bölümde, Doğu'dan gelerek MÖ 6-4. yüzyıllar arasında Anadolu'yu egemenliği altına alan ve Yunanistan'a uzanan Pers İmparatorluğu ile, batıdan gelerek, MÖ 4-1. yüzyıllar arasında Anadolu'dan Hindistan'a kadar uzanan Makedonyalı İskender'in İmparatorluğu, yine Anadolu'nun çeşitli müzelerinden seçilmiş olan Büyük Kral betimli mühür, Tyran başı, Büyük İskender heykeli ve başı, I. Seleukos başı gibi eserler bunları bütünleyen bilgi panolarıyla anlatılmıştır.

Üçüncü bölümde MÖ 27 yılında Roma Cumhuriyeti'ni sarsan savaşlara son vererek "Augustus" unvanıyla onurlandırılan Octavianus ile başlayan Roma İmparatorluğu, İstanbul Arkeoloji Müzeleri ve Kültür ve Turizm Bakanlığı'na bağlı diğer müzelerden seçilen eserler bilgi panolarıyla sunulmaktadır.

Bu bölümde özellikle Roma İmparatorluğu'nun kurucusu Augustus ile Anadolu'da en büyük imar faaliyetlerinin gerçekleşmesini sağlayan Roma İmparatoru Hadrianus vurgulanmaktadır. Son yılların en önemli arkeolojik buluntularından olan Burdur'a bağlı Sagalassos antik kentinde ortaya çıkarılan Hadrianus ve Marcus Aurelius heykellerine ait kolossal boyutta baş, bacak ve ayak parçaları serginin en çarpıcı eserleridir. Bunların dışında İmparatoriçe Livia başı, Afrodisyas Müzesi'nden İmparator Claudius ve Agrippina kabartması, İmparator Neron'un heykeli de sergilenen eserler arasında yer alır.

Dördüncü bölümde sergi, Doğu Roma (Bizans) İmparatorluğu'yla devam etmektedir. Bu dönemden günümüze kalan imparator heykeli sayısı azdır; sergilenen eserler mozaik, sikke ve minyatür baskılarıyla desteklenmiştir. İstanbul'u Doğu Roma İmparatorluğu'nun başkenti yapan Constantinus'un başı, ayrıca Constantinus'a ait olduğu düşünülen porfir lahit parçası, Arcadius'un büstü ve III. Tutmosis dikilitaşının kaidesinde yer alan imparator ve maiyeti kabartmasının 1/1 ölçülerindeki mulajı, bu bölümü zenginleştiren eserlerdir. Ayrıca, diğer bölümlerde olduğu gibi, bu bölümde de dönemin imparatorlarına ait sikkeler kronolojik olarak

Büyük İskender başı.

Hadrianus.

sergilenmektedir.
Beşinci bölüm, Osmanlı İmparatorluğu'na ayrılmıştır. Osmanlı kültürü ve sanatını ifade eden, imparatorluk kavramı bağlamında simgesel anlam taşıyan, padişahların özel ve resmi yaşantısını çevreleyen eşyalarla, ancak bir imparatorluğun varlığıyla mevcut olabilecek ve devletin çeşitli alanlardaki zenginliğini yansıtan yapıtlardan seçmeler, bu bölümün eserlerini oluşturmaktadır. Padişah portreleri, silahlar, mühürler, sorguçlar, murassa eşya, ferman ve kaftanlar sergilenen eserler arasındadır.

120 yıllık geçmişiyle kendisi de bir imparatorluk müzesi olan İstanbul Arkeoloji Müzeleri, yaklaşık 3.500 yıl bu coğrafyaya hükmetmiş imparatorlarla buluşabilmek için tüm değerli sanatseverleri "İmparatorlar İstanbul'da: Hitit'ten Osmanlı'ya" sergisine bekliyor.

"İmparatorlar İstanbul'da: Hitit'ten Osmanlı'ya"
Sergi süresi: 11 Mayıs-1 Ağustos 2011
İstanbul Arkeoloji Müzeleri, Ek Bina Assos Salonu
Gezi saatleri:
09:00-19:00(Pazartesi hariç)

Osmanlı, altın, sultani, IV. Mehmed (Avcı). Sikkenin ön yüzü. Trablus darbı, sene 1078.

Bizans bronz sikke. Ön yüz: İmparator Anastasius'un büstü, sağa. D N ANASTASIVS P P AVC

Marcus Aurelius.

bkz.
İstanbul hakkında
10.000 madde için bakınız...

TARİH VAKFI
www.tarihvakfi.org.tr
T (0212) 227 37 33-(0212) 227 37 34 F (0212) 227 37 32

İSTANBUL ANSİKLOPEDİSİ
İSTANBUL ve TARİHİ ÜZERİNE YÜZLERCE MADDE, YORUM ve BİLGİ İLE DOLU
8 CİLTLİK BİR KAYNAK

16. YÜZYIL PORTEKİZ KAYNAKLARINDA OSMANLI İMGELERİNE YENİDEN BAKIŞ

AKDENİZ'DE "TÜRK", OKYANUSTA "RÛMÎ/TÜRK"

SALİH ÖZBARAN

Portekiz tarih kaynaklarında "Türk/Türkler" (Turco, Turcos) ve "Rûmî/Rûmîler" (Rume, Rumes) olarak geçen Osmanlı imgelerini ve onlara bağlı olarak Osmanlıların kendileri için uygun gördükleri "Rûmî" aidiyetini makalelerimde ve bir kitabımda işlemeye çalışmıştım. Burada Osmanlıların ve onların dışında kalan devlet ve toplumların bu imparatorluk için uygun gördükleri aidiyet kavramını ve imgelerini kısaca anımsatacağım ve yakın zamanlarda rastladığım bazı yorum ve kaynakların ışığında konuyu açacağım; "rûmî"nin ne kadar "türk", "türk"ün ne denli "rûmî" olduğu ya da Osmanlı imgesi için neden böyle bir ayırıma gidildiğini anlatmaya çalışacağım.

GİRİŞ

"Rûmî" tanımı üstüne -eğer birkaç isimle yetinmem ve bu isimleri seçerek vermem gerekirse- Fuat Köprülü, Paul Wittek, Orhan Şaik Gökyay, Mustafa Akdağ ve Andreas Tietze gibi tarihçi ve Türkologlar kitap ve makalelerine iliştirdikleri notlarında bazı şeyler yazdılar; bu kelimeyle ifade edilen imgeyi/kimliği çoğu zaman "Türklük"le bağdaştırdılar. Benim 1960'lı ve 1970'li yıllarda Portekiz kaynaklarında rastladığım "rumes"i "türkler" olarak yansıttığımı da hatırlatmalıyım. Bazı tarihçiler ise -sözcüğün Osmanlı yönetiminde ve edebiyatındaki yerini tam saptamadan, pratik düşündüklerini sanarak ve aceleci davranarak, kimi zaman incelikleri kavrayamadan- bu tanımı "grek" olarak tercüme ettiler. Sonraları Halil İnalcık, işin tarihsel boyutunu daha iyi kavramış birisi olarak

João Teixeira Albernaz'a göre 17. yüzyıl başlarında Hint Okyanusu — Akdeniz bağlantısını gösteren bir harita.

António Dias Farinha, *Os Portugueses no Golfo Pérsico*, Lizbon, 1991.

"Rûmilik"i "Osmanlı" kimliği/aidiyeti içine oturtmaya çalışırken, Cornell Fleischer ve Cemal Kafadar tanımın coğrafi ve kültürel anlamda çeşitli veçhelerini göstermeye gayret ettiler. Bu ikinci grupta saydığım tarihçiler, bana göre, burada sözünü edeceğim 16. yüzyıl için çok daha makul bir Osmanlı aidiyet çerçevesi çizdiler.[1]

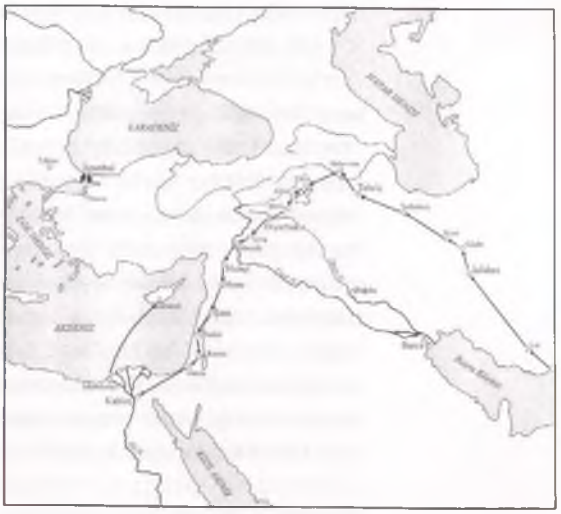
Tabii ki buradaki temel konumuz Osmanlıların kendileri için uygun gördükleri kimlik veya aidiyet değil; Portekiz dışında kalan Avrupa'daki hasımlarının veya müttefiklerinin, veyahut komşularında ya da uzaktaki İslam âleminde yaratılan imaj da değil. Daha önce hakkında bazı yayınlar yaptığım Portekiz İmparatorluğu'ndaki Osmanlı algılaması, imgesi, imajıdır dile getirmek istediğim. Daha açıkçası, değinmek istediğim husus "Türk" ve "Rûmî" tasavvurlarıdır; bunların Akdeniz'den ve Hint Okyanusu'ndan ulaşan imajlarının biraz daha ayrıntıya girerek ve yeni bazı yorumları kapsayarak günümüzde ulaşılan düzeyi ifadelendirmektir. Özellikle dikkat çekmek istediğim nokta ise, "rûmî" kavramı kullanımında Osmanlı ve Portekiz tarih kaynaklarının paralel giden, hatta uyum içinde görünen yanlarının bulunmuş olmasıdır.

Ben bu konuşma metninin müsvettesini hazırlarken, Kasım 2009'da Paris'te "Osmanlı İmparatorluğu ve Avrupa" konusunda yapılmış ve Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü'nde yayına hazırlanmış bir sempozyumun bildirilerinin neşredildiğini fark ettim.[2] Portekizli meslektaşım Dejanirah Couto'nun editörlüğünü yaptığı bu kitabı satın alıp okumaya başladığımda gördüğüm ilk şey, bugünkü konuşmama malzeme olabilecek bazı verilerin de içerilmiş, ama aynı zamanda "rûmî" imgesinin dışlanmış olmasıydı.

Söz konusu derlemede yer alan bildiri sahiplerinden Lui Manuel Loureiro, José Alberto Silva Tavim ve Vasco Resende gibi tarihçilerin yazılarının bana, en azından, Portekiz'e Akdeniz'den gelmiş olan "Türk" kavramının Rönesans dönemi tarihçilerince yansıtılmış olması yararlı oldu.[3] Ancak hemen belirtmeliyim ki, Portekizlilerin Osmanlıları "Türkler" olarak algılamalarının yanı sıra "Rûmîler" biçiminde ortaya konan imgenin dikkate alınmadığını fark ettim. Bu konuda kendimin de dâhil olduğu kimi tarihçilerin ortaya koyduğu açıklamaların böyle bir sempozyumda -iletişimsizlikten ya da benimsenmemiş olmaktan- yok sayıldığına da üzüldüm. Söz konusu, Osmanlıların köklerini aramak olduğuna göre, "rûmî" imgesinin yarattığı özelliklerin de dikkate alınması kaçınılmaz sayılmalıydı. Bu itibarla bugünkü konuşmamın iki kavram arasındaki benzerliğe veya nüansa dikkat çekebileceğini umarak biraz yararlı olabileceğini düşünüyorum.

Hemen koyduğum başlığa dönecek ve sözünü ettiğim Portekizliler nezdinde yaratılan Osmanlı imgelerinden bahsedecek olursam, bu kavramların modern Portekiz tarihçiliğinde yakın tarihlere kadar fazlaca bir yer bulamadığını, araştırmalara konu edilmediğini belirtmem gerekir. Kimi sözlüklerde geçen, kimi yazarların dipnotlarında yer alan ve benim daha önce değindiğim bu türden kısa açıklamaları burada tekrarlamayacağım. Ancak bazı hatırlatmalarda bulunarak -ve bu konu üstüne son zamanlarda yararlı makaleler yazan Portekizli meslektaşlarımın özellikle 2008 yılında İstanbul'da "Osmanlılar ve Hint Okyanusu" sorununa ilişkin düzenlenen bir sempozyumda andığım kavram ve konuların yer aldığı bildirilerinin[4] dile getirdiklerinden söz ederek ve yukarıda andığım yeni bir yayının bilgilendirmesine sığınarak- Osmanlı imgesinin Portekiz dünyasına nasıl girdiği hakkında bazı tahminleri yansıtmaya çalışacağım. Önce Dejanirah Couto'dan, Avrupa'da bilinen Türk imgesinin ötesine giderek, Hint Okyanusu'ndaki çekişmeleri de dikkate alarak sıraladığı satırlarına açılmak isterim:

"Avrupa'nın kıyısında, tam adını koyarsak Batı Avrupa'nın gerçek anlamda *Finisterra*'sı olan Portekiz'de üretilen imgeler pek bilinmiyor. [...]. Portekiz metinlerinde "beyaz" düşman olarak anılan ve 16. yüzyılda çok korkulan Osmanlı, baş düşman ilan edilmiştir ama, tam da bu nedenle, ona özel bir dikkat de gösterilmiştir".[5]

Portekizli gezgin Antonio Tenreiro'nun 1524- 1525 yıllarında yaptığı yolculuğun İran-Türkiye-Suriye-Mısır- Kıbrıs güzergâhındaki ana noktaları.

Salih Özbaran, *Portekizli Seyyahlar*, İstanbul, 2007.

Gösterilen bu özel dikkat çerçevesinde bugünkü konumuz olan iki hususu tekrar dile getirmek isterim. Bir tanesi, Akdeniz üzerinden ve Avrupa'da, özellikle İtalya'da, daha önceleri oluşturulmuş "Türk" olgusundan esinlenerek, ama ona özgün bir karakter aşılayarak yapılan; 1530'lu yıllarda Keşiş Diogo de Castilho'nun Türklerin kökeni ve Osmanlı İmparatorluğu hakkında bilgi veren ve ilk sembol çalışma sayılan bir eserle (*Livro da origem dos Turcos*) başlamış olan yansımalardır. Diğeri ise, *Décadas da Ásia* başlığı altında yazmış olan João de Barros ve Diogo do Couto'nun kaydettikleri başta olmak üzere, Asya içlerine ve Osmanlı ülkelerine çok daha yakın bulunma imkânına sahip olanların yaptıkları gözlem ve işaret ettikleri farklı yöntemlerle Türklerin kökenine ilişkin -tabii ki "rûmî" kimliğini de içermiş olarak- verdikleri bilgilerdir.[6] Önce Vasco Resende'nin makalesine sonuç olarak koyduğu cümlelerinden bazı kısımları yansıtmak isterim:

"Antik bilgiler ve ortaçağ kroniklerinin sentezinden beslenen Batı tarihçilik geleneği ile Portekizlilerin Doğudaki serüvenlerinden elde ettikleri bilgiler arasında bir gerilim bulunduğunu söyleyebiliriz. Couto ve Teixeira gibi tarihçilerin Türklerin kökeni hakkında bağımsız görüşlere sahip olmalarının esas olarak iki ne-

deni vardır: 1) Asya halklarıyla sürekli temas halinde olmaları; ki burada Hindistan-İran üzerinden gelen bilgi kanalları özellikle önemlidir. 2) Batının klasik ve ortaçağ bilgi kaynaklarının belirli bir ağırlık taşımasına rağmen, farklı Avrupa metinlerinin ötesine gitme ve bunları İran kaynaklarıyla karşılaştırma arzusu. Bu son faktör, her iki arayışın sonucunda elde ettikleri bilgilerin Batı kaynaklarından edinilen malzemeye kıyasla daha güvenilir olması nedeniyle büyük önem taşımaktadır".[7]

Resende'nin büyük önem taşıdığını ifade eden bu faktör içine Osmanlılar hakkında Portekiz'e Asya'dan ulaşan haberlerin ve Portekizli tarihçilerin dikkat çektikleri "rûmî" algılamalarını da sokmanın kaçınılmaz olduğunu düşünüyorum. Böylece, Rui Loureiro'nun daha bilinir bir duruma getirdiği ve bizlere tanıttığı *Livro da origem dos Turcos*'un klasik Avrupa kaynaklarına dayanan ancak onlara daha bir renk katan "Türk" görüntüsü yanında,[8] Portekiz İmparatorluğu'nun Asya'sından iletilen ve çağın tarihçilerine konu olan "rûmî" imgesiyle Osmanlıların uzak coğrafyalardan algılanma biçimine biraz daha netlik kazandırılacağını sanıyorum.

Rûm/Rûmî; 13.-14. yüzyıllarda Osmanlıların taşıyıp getirdikleri dil, din ve gelenekleriyle birlikte içine yerleştiği, hatta orada zamanla yayıldığı geniş bir coğrafya altyapısı için çekirdek bölge saydığı Bizans'ın (Doğu Roma'nın) kurum, kültür ve geleneklerinden devralınan özelliklerle birlikte yaratılan bir mekân, aidiyet ve imgedir. Bunun en belirgin göstergelerinden biri, şüphesiz, devletin/imparatorluğun mutlak hâkimi pozisyonundaki sultanların -özellikle Doğu Roma ülkeleri üstünde- yerleştirdikleri yetkilerin ve görkemin sembolü olarak kullanma gereği duydukları "sultan-ı rûm"dur. Askerlerinin adı "leşker-i rûm"dur. Zamanla genişleyen imparatorluğun sınırları içinde kalan büyük bir bölümü de kimi resmi yazışmalarda ve tarih kroniklerinde "diyar-ı rûm" olarak anılmıştır. Kimi sanat eserlerinde Türkçe "lisan-ı türkî-i rûm"dur ve "rûmî sohbet" ise "türki-zeban" anlamında kullanılmıştır. "Hüsn-i hatt" yani güzel yazı "rûmî" etiketiyle ün salmıştır; mimaride ve süslemedeki üslup "rûmî" olarak yerleşmiştir. Örnekler çoğaltılabilir, kronoloji tesadüfi bulgularla dahi olsa 18.-19. yüzyıllara kadar getirilebilir. Burada onları tekrar etmeye gerek yoktur.

Kitab-ı Müstetab *gibi* nasihatnâme*'lerde "Türk"ün "ecnebi" sıfatıyla nitelendirilmesine ve bunların ordu içine sızan ve kötü sonuçlar doğurduğuna hükmedilen bir tür olarak belirlenmesine ve "ekseri İstanbul'un şehr oğlanları ve Türk ve Kürd ve Ermeni ve Çingâne oğlanları olub on oğlanda bir sahihce devşirme veyahud kul cinsi yoktur" tanımına bakılırsa, Avrupa'da perçinleşen Türk imgesinin henüz Osmanlı için hayati bir aidiyet imgesi olmadığı görülebilir.*

BAŞLANGIÇ YILLARI

Portekiz keşiflerinin tarihini derleyen ve saygın tarihçilerinin yer aldığı bir ansiklopedik sözlükte -çok ilginçtir ki- "Rûmîler" (*Rumes*) maddesi yer almamış; "Türkler" (*Turcos*) maddesinde ise bilinen bazı bilgi özetlerinin yanında, 15. yüzyılda D. Henrique (Denizci Henri), II. D. João ve 16. yüzyıl başlarında I. D. Manuel zamanlarında İslamiyet'e karşı geliştirilen düşmanlık duyguları dile getirilmiştir. Maddede Memluk Sultanlığı'nın hedef alınmış olduğu belirtilirken, belirgin bir "Türk" tanımı içinde gösterilen bir imge ve işaret söz konusu olmamıştır. Böyle bir tanım -kimi zaman diplomatik ilişkileri de zorlayan rekabetle birlikte- 16. yüzyılın ilerleyen yıllarında Doğu Afrika'dan Uzakdoğu'ya uzanan Hint Okyanusu dünyasında, Fas'ta, hatta merkezî Portekiz'in kıyılarında yoğunlaşmıştır. Hiç şüphe yok ki, iki imparatorluğun ciddi anlamda yüz yüze geldikleri ve birbirlerini daha iyi tanıdıkları yıllar 1517'de Osmanlıların Mısır'a sahip olduklarında ve sonraları Hint Okyanusu'ndaki yankılanmalar zamanında olmuştur.[9] Ancak bu tarihlerden önce Akdeniz'de ortaya çıkan ve çoğunlukla İtalya üzerinden duyulan gelişmeler, tüccar, misyoner, denizci ve bazı diplomatların duyurdukları ve zamanla derinleşen ve yeniden biçimlenen bilgiler ile Hint Okyanusu'ndan deniz yoluyla ulaşan haberler Portekiz tarih edebiyatındaki "Türk" ve "Rûmî" imgelerinin önceliğine biraz ışık tutabilecek nitelikte olmuştur.[10]

Osmanlıların 1453'teki Kostantiniyye fethinden sonra Papalığın bu şehri kurtarmak için yaptığı çağrı için Kral V. D. Afonso'un hazırlattığı bir donanma, diğer Hıristiyan dünyalarında itibar görmediğinden Fas'a yönelmişti. 1480 yılında ise Osmanlı gemilerinin İtalya macerasına karşı yine benzer bir haçlı seferi çağrısına ve 1500 yılında Venedik'in yardım talebine yanıt vermeye çalışan Portekiz kuvvetleri Osmanlılarla karşı karşıya gelememişlerdir. Bilindiği üzere, Venedik ve Papalık, Osmanlı ülkelerinden ulaşan haberleri özellikle diğer Hıristiyan ülkelere nakleden bir konumdaydı. İspanya'ya gelen Venedik elçisi Domenico Pisani, Kral D. Manuel'den Osmanlılara ("Türkler"e) karşı savaşacak yardım kuvveti talebinde bulunmuştu. 30

gemi ve 3.500 kişi ile Akdeniz'de D. João de Menezes komutası altında sefere açılan Portekiz donanması Osmanlılarla karşılaşamamıştı.[11] Ancak Portekizliler, Osmanlıları daha iyi tanıyacak ve onlarla mücadele edecek ortamı Hint Okyanusu'nda bulacaklardı. Portekiz Kralı I. Manuel'in emperyal planları içinde 16. yüzyılın ilk çeyreğinde yer alan, Papalığın da desteklediği Kudüs'ü fethetmek ve Memluk Sultanlığı'na son vermek gibi eylem planları kursakta kalan düşüncelerdi. Rodos Şövalyeleri'nin Doğu Akdeniz'de temsil ettikleri bir Hıristiyan kalesinin kendileri için Hint Okyanusu'ndan ulaşan haberin geçiş yolu olarak kullanılması hayalleri de Memluk Sultanlığı'nın Portekiz yayılmasına karşı Kızıldeniz'deki karşı önlemleriyle ve daha sonra Osmanlıların 1522'de Rodos'a sahip olmalarıyla son bulmuştu.[12]

Vasco da Gama'nın 1498 yılında Hindistan yolculuğuna eşlik edenlerden biri olan ve günlükleri yazan Álvaro Velho, uğradıkları Mozambik'in Müslüman sultanı ile karşılaşmalarını dile getirdiğinden ve Portekiz'in 16. yüzyıl tarihçilerinden Lopes de Castanheda'nın keşifleri anlatan tarihinde yazdıklarından anlaşılmaktadır ki, Portekizliler bu Müslüman sultan tarafından beyaz Müslüman (*mouros brancos*) sanılmıştır. Kendilerine göre daha beyaz olan ve sıklıkla ticaret yaptıkları yörelerden gelenlerden sanarak onları *Turquia*'dan varan Türkler olarak telakki etmiş olmaları ilginçtir. Portekizliler, daha önce Akdeniz yoluyla duymuş olduklarını sandığım, sonraları daha iyi tanıyacakları Türklerin/Rûmîlerin Hint Okyanusu'ndaki ilk sinyallerini böylece almışlardı.[13]

Portekizlilerin, daha sonraki yıllarda tanımaya çalışacakları bu farklı etnik ve dinsel grup(lar), kendilerine merkezi bir üs yaptıkları Hindistan'da fazlasıyla karşılarına çıkacaktır. Fransızların bu konular üstüne eğilmiş değerli tarihçilerinden biri olan Jean Aubin, 15. yüzyılda ve 16. yüzyıl başlarına tekabül eden zamanlarda "Hindistan sadece değerli madenleri çekmekle yetinmemiş, insanları da cezbetmiştir" değerlendirmesiyle, özellikle Batı Hindistan'da belirginlik kazanacak ve Portekiz İmparatorluğu'nun yazışmalarında ve tarihçilerinin sayfalarında büyük yer tutacak "Türk"ü ve "Rûmî"yi tarihçiliğin -öncelikle Portekiz'de ve Türkiye'de- daha geniş ölçüde kullanabileceği ortamı göstermiştir.[14]

Bir Memluk donanmasının 1508 yılında Batı Hindistan'da göründüğünde içlerinde Türkler de yer almıştı. "Rumes" olarak adlandırılan ve aralarında Habeş ve Arap unsurlar bulunan Türk ya da Türkmen savaşçıların Memluk donanması içinde Portekizlilere karşı mücadeleye gitmeleri, Portekiz İmparatorluğu'nun Asya serüvenini yazan kronikçilerin sıklıkla söz ettikleri bir konuydu.[15] Burada değinilmesi gereken bir husus da sayılan değişik gruplar içinde "Rûmîler"in ayrıca dikkat çekmiş olmalarıdır. Okyanus'ta "rümîlerin peşine düşmek" Portekizlilerin adeta birincil görevi sayılmıştır.[16] Tarihçi Castanheda'ya göre, Chaul'da görülen "rumes", Portekiz gemilerine karşı direnen en büyük şüpheliler olarak sınıflandırılmıştı.[17]

16. yüzyılda Kızıldeniz'de ve Basra'da yaşayan Rûmîler/ Rumes'in Portekiz imgesi.

Salih Özbaran, *Bir Osmanlı Kimliği*, İstanbul, 2004.

NETLEŞMEYEN TANIMLAMALAR

1510'lu yılların başında Basra Körfezi çevresinden geçen Portekizli seyyah Tomé Pires satırlarında Dekkan'da İran'dan gelen ve içinde epeyce Türk'ün bulunduğu 10-12 bin savaşçıdan söz ederken onların Karakoyunlu, Akkoyunlu, Safevi Kızılbaş ve İran Türkmenleri, Portekizcesiyle "*gente branca*" olduklarına, Kandehar ya da deniz yoluyla -gruplar halinde ya da kişisel olarak- geldiklerine işaret etmektedir. 1978 yılında Pires'in seyahatnâmesini yayına hazırlayan Armando Cortesão, metinde geçen "rumes" için bir dipnotta yaptığı uzun açıklamada, bu terimin seyyah tarafından çok iyi anlaşılamadığını, buna şaşırmadığını, daha sonraki Portekizli tarihçilerde de açık bir anlamla ifade edilmediğini yazmıştır. Bu arada, João de Barros'un "Rumes" ve "Turcos"un farklı menşelere aidiyetlerinden, "Türkler"in Türkistan, "Rûmîler"in Yunanistan ve Trakya kökenli olduklarından, "Rûmîler"in daha çok itibar gördüklerinden söz ettiğini bildirmektedir.[18] Burada hatırlatmakta yarar var: Bu yaklaşımın Osmanlı merkez politikasıyla ve merkezi/emperyal kültürün kendisi için aidiyet saydığı tanımla uyum göstermektedir.

16. yüzyılın ortalarında Osmanlılara ilişkin imge sorunu yine cevapsız kalmıştır, tam açıklanamamıştır. O dönemde Hindistan'da bitki ve ilaçlar üstüne bir kitap hazırlayan Garcia da Orta da bazı sorularla meseleyi gündeme getirme gereği duymuştur:

"... beyaz bir askere *Turco* olup olmadığını sordum, yanıtı hayır oldu, sadece *Rume* olduğunu söyledi;

başkalarına *Rume* olup olmadıklarını sorduğumda da hayır dediler; *Turco*'dan başka bir şey olmadıklarını söylediler".[19]

Öncelikle Hint Okyanusu kaynaklı haberlere ve incelemelere dayanan kimi tanımlamaları basit olarak yukarıda andığım tarihlerden başlatarak ve notlarımın ancak bir kısmını kapsayabilecek biçimde ve kronolojik sırayla vermeye çalışayım. Ancak bazıları bizlere ulaşan, bazılarından -araştırma eksikliği sebebiyle- hâlâ yararlanılamayan haber ve bilgi kaynaklarını, bir Portekizli meslektaşımın listelediği biçimiyle nakletmek yararlı olacak. Rui Manuel Loureiro'nun -benim de büyük bir kısmına ulaştığım- kaynak sıralaması şöyle:

Türkler/ Rûmiler üstüne zamanında en fazla bilgi veren Portekizli tarihçilerden Diogo do Couto'nun portresi.

Dicionário de História dos Descobrimentos Portugueses, Caminho, I, 1994.

"Osmanlılar hakkında her türlü haber Portekizli gözlemciler tarafından toplanıyor ve Goa'ya gönderiliyordu: İran yönünde giden diplomatları bölgedeki siyasal ve askeri durumla, ilgili bilgiler gönderir; Portekizlilerin denetim altında tuttuğu kalelerde hizmet eden askeri personel Hint Okyanusu yönündeki ve okyanustaki Osmanlı ilerleyişlerini bildirir; Arabistan kıyılarında veya Kızıldeniz'de seyreden gemi kaptanları Yemen ve Hadramut'taki siyasal durum hakkında bilgi toplar; Hürmüz'de hizmet eden ya da Etiyopya yolundaki Katolik misyonerler deneyimlerini ve zorlukları yazar; Hürmüz'den Akdeniz'e veya ters yönde karayoluyla yolculuk eden gezginler Osmanlıların artan yayılmaları hakkında zengin bilgi getirirler; ve denizdeki karşılaşmalarda yakalanan esirler ya da ajanlık yapanlar da Hindistan'daki vatandaşlarına mektup gönderirlerdi."[20]

Yabancı, özellikle İtalyan aracıların Osmanlılar hakkında Portekiz yönetim merkezlerine sağladıkları Hint Okyanusu'na ilişkin Doğu Akdeniz yoluyla ulaşan haberler, Portekiz Asya'sında imgelenmiş olan Osmanlıları "Turco" damgalı olarak veriyordu. 1530'lu yıllarda *Livro da Origem dos Turcos* (Türklerin Kökenine İlişkin Kitap) Osmanlıları, Portekizcede (şimdilik) ilk sayılan basılmış bir inceleme olarak "Türk" diye niteliyordu. Şüphesiz ki anılan bu tarihlerde Anvers'teki Portekiz ticari temsilciliğinde görevli olan Fr. Diogo Castilho'nun bilhassa Paolo Giovio gibi Osmanlı tarihçiliğinde öncü sayılabilen kişilerin sultan merkezli imgelerini yansıtmış olarak ("*Segundo diz Paulo Iouio*" ya da "*Paulo Iouio diz*" diyerek kroniğini sürdüren; bazen de onun yazdıklarına itiraz ederek) yazdığı bu kitap Avrupa'da çoktan yerleşmiş bulunan "Türk" imgesinin Portekiz yönetim ve aydınları dünyasına yayılmasında etkin rol oynamıştı. 1581'de Portekiz'in II. Filip yönetimi altına girdiğinde de bu kavram çoktandır pekişmiş bir imgeydi. Bilhassa Özlem Kumrular'ın çalışmalarından daha açıkça ortaya çıkmaktadır ki İspanya'da "Türk", Osmanlı-Habsburg çekişmesinde Hıristiyan dünyasının başat imgesi olarak görünüyordu.[21]

Karayoluyla Hindistan'dan Akdeniz'e geçen ve o yolculuklarında tanık olduklarını kaleme döken Portekizli seyyahların (ki bunlar içinde çoğunluk mesaj taşıyanlardı) Osmanlı imgesini "Turco" olarak yansıttıkları görülür. Yolculuk edebiyatının ilk ayrıntılı bilgilerini veren ve İran üzerinden Osmanlı sınırlarına giren António Tenreiro'nun 1520'li yıllarda Osmanlı güney eyaletlerinden geçerken not ettiği kimlikler arasında sultan "Büyük Türk"tür (*o grão turco*'dur); sipahiler "atlı Türk askerleri"dir (*turcos de cavalo*'dur); şahın ülkesinden geçerken ayrıntılarıyla anlattığı ve Osmanlı sınırlarında rastladığı topluluklar 'Türkmenler"dir (*Turquimães*'dir); gözetim halinde tutulduğu evin sahibi "turco"dur; Kahire'de karşısına çıkarıldığı Sadrazam İbrahim Paşa'nın etrafındaki yetkili erkân "turco"dur.[22] Tenreiro'dan 30 yıl kadar sonra, 1560'larda, Doğu Anadolu ve Suriye hakkında bilgiler vermiş diğer bir seyyah olan Mestre Afonso da benzer imgelerle anlatır gezi anılarını: Türkçe deyimlerle süslediği sayfalarda başat görüntü "turco" iken, "Türkmenler" sıklıkla anılmaktadır (tabii ki burada konu edilmeyen farklı ırk ve dinlerde bulunanlarla birlikte).[23]

Rûmîler üstüne en çok titreyenlerin başında gelenlerden ve Portekiz İmparatorluğu'nun Asya ayağının kurucularından sayılan Afonso de Albuquerque'in mektupları arasında da 1512 yılına ait haberler içinde Kızıldeniz'den Hindistan'a giden bir geminin (*terrada*'nın) rûmiler (*rumes*) taşıdığı bilgisi bulunmaktadır.[24] Döneme çağdaş olanlardan bir diğeri olan Portekizli tarihçi Gaspar Correia'ya göre, 1520 tarihinde Portekiz *governador*'u (Lopes de Sequeira), Aden emirinden "rumes"in ne zaman denize açılabileceği hususunda bilgi almak istemişti.[25]

Aynı tarihte Etiyopya'ya bir elçi heyetiyle giden Papaz Fransizco Alvarez, yazdığı yolculuk anılarında Türkleri ve Rumileri bir yerde eşdeğer saydığı izlenimi bırakmış, başka bir yerde ise onları -Müslüman ve Hıristiyanlardan farklı olarak- ayrı kategorilerde sıralamıştır.[26] Aslında, o yıllara ilişkin belgeler üstünde çalışmış, Osmanlıların Portekiz nezdindeki görüntüleri üstüne sayısız makaleler yazmış olan Portekizli tarihçi Dejanirah Couto'nun açıklamalarında "Rumes" ile "Turcos"un sinonim oldukları izlenimi verilmektedir.[27] Memluk Sultanlığı zamanında ve Mısır'ın Osmanlı fethinden sonra Kızıldeniz'e ve Hint Okyanusu'na açılan, Portekizcede "rumes" biçiminde tanımlanmış olanların çoğunun Osmanlı ülkelerinden, özellikle de Anadolu'dan sökülüp

gelmiş insanlar olduklarını unutmamak gerekmektedir.

Osmanlı sultanı "Turco"dur. Kimi yerlerde sultan için "rûmî" sıfatı kullanılmış olsa bile, bu tanımlama Avrupa imgesine daha yakındır. Osmanlı donanması "Türk"ün donanmasıdır (*armada do Turco*). Ancak "rûmî gemi" (*nau de rumes*) ya da "rumilerin donanması" (*armada dos rumes*) de betimlemeler arasındadır. Örneğin Correia ve Castanheda, Kızıldeniz'in trafik akışkanlığını önlemeye yönelik 1528 olaylarından bahsederlerken Portekizlilerin Arabistan açıklarında karşılaştıkları ve ateşe verdikleri donanımlı, çok sayıda "rûmî" taşıyan büyük bir gemiden bahsederler. Söz konusu bu gemi bir Osmanlı gemisidir, Portekiz gemilerinin benzeridir (*nao de rumes, muy grande*).[28]

Öte yandan 1520'li yıllara ait ve bilhassa Roma'daki Portekiz elçiliğinden krallarına yazılan mektuplara (*cartas*) bakıldığında Akdeniz'e çıkan Osmanlı gemileri ve donanması için kullandıkları tanım nasıl bir etnik unsur taşırsa taşısın "Türk"tür; Türklerindir.[29]

Castanheda ve Barros gibi tarihçiler 1521 yılının Basra Körfezi'nde geçen olaylarına değinirken, Hürmüz etkisinden ve körfezdeki saldırılardan kurtulmak için önlem alan Lahsa emiri Mukrin'in kuvvetleri arasında ateşli silah ustası ve gemi yapımcıları olan Türklerin (*alguns turcos*) bulunduğundan söz ederler. Ayrıca kayda değerdir ki, Lahsa emiri bu önlemleri için Mekke'ye gemi ustaları bulmak için gitmiştir. Buradaki kullanış biçimleri Osmanlı'yı tasvir etmektedir ve "Türk" ve "Rûmî" herhalde sinonim olarak algılanmaktadır.[30]

Bu aşamada Osmanlıların Kızıldeniz'den çıkış deneyimlerinde faaliyette bulunmuş, önceleri Memluk donanmasında hizmet etmiş bir denizcisi olan Selman Reis'in Portekiz imgelerinde hem "türk" hem de "rumilerin donanması" (*armada dos rumes*) başındaki *Rej çalamão* biçiminde betimlendiğini görebiliriz (ayrıca Arap kaynaklarında "*er-rumi*" olarak geçtiğini hatırlatmak isterim). Barros'un bildirdiğine göre Selman Midilli'de doğmuş, aslen Türk'tür (*Turco de naçâo*), gemilerde dülgerlik yapmıştır.[31]

BAŞKA ÖRNEKLERDE "TÜRK" VE "RÛMÎ" TANIMLAMALARI

Örneklemeye devam edeyim:

Portekiz kaynaklarında 1530'lu yılların başlarından itibaren Süveyş'ten bir Osmanlı donanmasının gelebileceği endişesi ve korkusunun hiç eksik olmadığı gözlenmektedir. 1529 yılında başladığına ve 1533 yılına kadar devam edildiğine, 12.000 kişinin çalıştığına seyyah Alvise Roncinotto tarafından tanık olunan Süveyş Kanalı açma çabaları da böyle bir endişenin, yani Türklerin/Rumilerin her an Hindistan'a sefer yapabilecekleri korkusunun ayrıca nedenleri arasında sayılabilir.[32] Zira 1531 yılında, Gucerat sultanı hizmetinde bilhassa ateşli silahları iyi bilen ve kullananlar olarak ün salmış bulunanlar arasındaki Selman Reis'in yeğeni olan Hindistan'da "Rûmî Han" unvanı verilen Mustafa Bayram da bulunmaktaydı. O tarihte Diu'ya karşı giden Portekiz'in valisi Nuno da Cunha, oralarda pek çok "*rumes*"in varlığından söz etmiştir.[33]

Castanheda Hindistan sahilinde bulunan "vila de Bandore"yi tahrip eden Portekizli kaptan Diogo de Silveira'nın orada çok miktarda top (*artelharia*) ve tüfenkçi (*espingardeiros*) ve çoğu "rumes" olan 5.000 askerin varlığıyla karşılaşmasından söz etmektedir; bunların çalışkanlıklarını ve cesaretlerini dile getirmektedir.[34] Aynı tarihçi 1533 yılına ilişkin ve Portekizlilerin Hindistan'da Bassein Kalesi'ne 80'e yakın gemiyle yaptıkları baskını anlatırken çoğu *rumes* olan 1.500 askerin (*homẽs brancos*'un) öldüğünü bildirmektedir.[35] Aynı yılda "Rûmî" namıyla ve ticari kaygılarla Bengal'e kadar uzanan bu kişilerin Portekiz nezdinde yarattığı kaygı dönemin başka tarihçileri tarafından da dile getirilmektedir. 1536 yılında Venedik'ten ulaşan bir haberde Beyrut'a ve İskenderiye'ye bolca baharat (*tantas especiarias*) akıp gelirken-[36] ve İslam'ın kutsal mekânlarına gidenlerin mallarının yağmalandığından, kendilerinin de yakalandıklarından söz edilmektedir.[37] Portekizliler Gucerat sultanının egemenliği altında bulunan Daman'ı aldıklarında ateşli silahlarla donanmış muhkem bir kalesi ve içinde 1.500 askerin var olduğunu, içlerinde "turcos"un bulunduğunu, bunlardan 100 kadarının da tüfenkçi (*espingardeiros*) olduğunu ve komutanlarının da bir "turco" olduğunu Castanheda yazmaktadır.[38]

Hindistan'da bitki ve ilaçlar üstüne bir kitap hazırlayan Garcia da Orta da bazı sorularla meseleyi gündeme getirme gereği duymuştur: "... beyaz bir askere Turco olup olmadığını sordum, yanıtı hayır oldu, sadece Rume olduğunu söyledi; başkalarına Rume olup olmadıklarını sorduğumda da hayır dediler; Turco'dan başka birşey olmadıklarını söylediler".

1538 Diu seferi, hiç şüphesiz, Osmanlıların Portekiz dünyasında yer eden en belirgin tarihsel anlardan biridir. O seferde asker olarak bulunmuş olan Lopo de Sousa Coutinho'nun derlediği ve 20 yıl kadar sonra Coimbra'da yayınlanmış bu sefere ilişkin kitabında yazar, Osmanlı sultanını "grão turco", sefer için İstanbul'dan getirilen 1.500 seçkin askeri yeniçeri (*janizaros*) ve 2.000 seviyeli askeri "turcos", Hindistan'da kuşatılan yeri

"villa dos rumes" olarak tasvir eder ve gelenlerin vulgarize edilerek "rumes" biçiminde adlandırıldıklarını belirtir. Bu tür bir açıklama tarzına başka yerlerde rastlamadığımı, en azından gözden kaçırmış olabileceğimi söylemeliyim.[39] Bu açıklama tarzından "rumes"in "türkler için de kullanılmış olabileceği sonucu çıkarılabilir; böyle bir varsayım pek hatalı sayılmaz. Anılan tarihlerde Portekizlilerin merkezi Goa'ya gelenlerin bildirdiklerine ve ajanlar vasıtasıyla Kızıldeniz'den elde edilen haberlere göre kayıt tutmuş olan Correia'ya göre, o anda yeni bir "rumes" tehlikesi söz konusu değildir; zira "rumes" gözlerini Afrika sahillerine, oradaki Hıristiyan yapılanmaya dikmiştir. Yine de, Hint Okyanusu'nu bekleyen potansiyel tehlikenin "rumes" olarak tasvir edilen güçlerden gelebileceğini belirlediklerini söylemek gerekir.[40]

Süveyş'teki donanma Türk'ün kadırgalarıdır (*as galés do Turquo*'dur); ancak Hindistan'ı tedirgin edenler "rumes"tir. Akdeniz'den Lizbon'a ve Fas'a ulaşan haberlerde ise donanma Türk donanmasıdır (*armada do Turco*); ancak Müslüman/Arap (*mouros*) ve ustalıklarından övgüyle söz edilen dönmelerin (*arrenegados*) güçleri ayrıca dikkat çekmektedir.[41] Özlem Kumrular'ın bilhassa İspanyol kaynaklarına ağırlık vererek çizmeye çalıştığı Türk imgesinin Portekiz kayıtlarına geçmesinde çok etki yaratmış olabileceğini de bu arada hatırlatmak isterim.[42]

Akdeniz tarafından Portekiz merkezine yansıyan imge konusunda pek karışıklık görünmüyor. Özellikle İtalya üzerinden ulaşan haberler arasında "Turco" -diğer Avrupa ülkelerinde yediği damga gibi- çok daha kapsayıcıydı; bir bakıma Müslüman ile eşdeğerdeydi; yani *türk, rûmî* ve *türkmen* olarak sınıflandırılan gruplarda dikkat edilmesi gereken ayrıntılar söz konusu değildi.

1540'lı yılların başında geçen olayları yansıtırken gerek Portekiz valisi Dom Estavão'nun Süveyş'e kadar uzanan seferi, gerekse İstanbul'a elçilik/arabuluculuk yapmak için giden Diogo de Mesquita'nın faaliyetleri çerçevesinde bilgi veren Correia, Osmanlı sultanından "Turquo", Hindistan'a gidip tehlikeli olabileceklerden de "rumes" olarak bahsetmektedir.[43] Adı geçen Portekiz valisi, "rumes"in Hindistan'a gelebilecekleri endişesi içinde seçkin askerleriyle görüşme yaparak Bassein ve Çaul kalelerinin en iyi savunmalarını sağlayacak hazırlıkların yapılmasını ve gereken mühimmatın hazır tutulmasını istemişti. Aynı yıllarda Mozambik'ten Portekiz kralına ulaştırılan bir haberde "rumes"in Afrika sahillerine geleceklerine kesin gözle bakılmıştı.[44] Burada hemen bir ekleme yapmak gerekirse, Habeşistan/Etiyopya'da Hıristiyan güçler ile çatışan Ahmed el-Mücahid'in ordusuna topçu ve ateşli silah yardımında bulunan Osmanlılar için "turcos" tanımının kullanıldığını belirtmeliyim.[45]

Yerel kaynaklar yanında Portekizce kayda geçenleri de gözden geçirmiş olan günümüzün tanınmış Hindistanlı tarihçisi Sanjay Subrahmanyam, 1550'li yılların başlarından söz ederken, bu dönemi Osmanlıların Hint Okyanusu yönünde yayılmalarının duraklaması olarak tanımlıyor. Ancak bazı dış etkilerin yanında "Rûmî" diyaspora şeklinde adlandırdığı bir gücün fetih kışkırtıcılığı yaptığını da ekliyor.[46] Aslında bu duraklamayı 1540'lı yıllardaki iki imparatorluk arasında geliştirilmeye çalışılan diplomatik ilişkiler ve Osmanlıların güney yayılmasını gereksiz gören sadrazam Rüstem Paşa'nın çabaları ile ilişkilendirmek daha doğru olur. Hürmüz'ün Portekizli valisi D. Luis Falcão, Osmanlıların Basra'ya ulaşmalarını istemeyen Basra hâkimi Şeyh Yahya'dan 1546 yılında aldığı ve Portekizceye çevrilmiş bir mektupta Osmanlıların Basra'ya yaklaştıklarından söz ederken onları "rumes" olarak tanımlamaktadır. Bir yıl sonra Hürmüz'ün yeni komutanı/valisi Osmanlıların Basra'daki varlığından bahsederken sultan "Büyük Türk" (*grão turco*), toplam sayılarını 2.200 olarak verdiği tüfenkçi ve atlılar "türkler" (*turcos*) olarak betimlemekte Yemen'e ulaşan Osmanlı askerlerini "rumes" olarak nitelendirmektedir.[47]

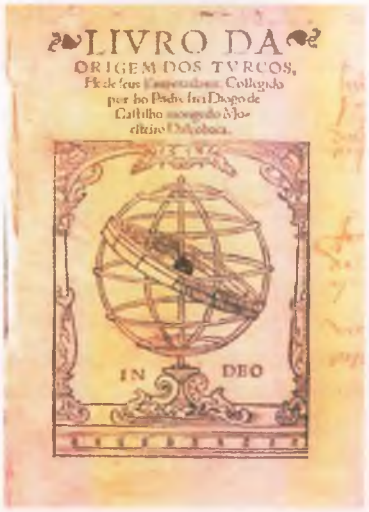
Portekiz İmparatorluğu'nun Asya ayağında 1540'lı yıllarda genel valilik yapmış, o yörelere ilişkin incelemelerde bulunmuş olan, bu arada kendisine ulaşan ve kendisinden giden pek çok resmi veya gayri resmi yazışmanın muhatabı olan D. João de Castro adına yayınlanan ciltler içinde, *türk*'ü ve *rumes*'i görmekteyiz. Şöyle ki Castro, Infante D. Luiz'e 29 Ekim 1539 tarihinde ilettiği haberde o sırada Aden kentinin hâkim unsurunun Türkler (*turcos*) olduğunu bildirmiştir. Kaledeki sayıları 800 kadar olan Osmanlı askerlerinin yerli halk tarafından sevilmediğini, inanılmadığını rapor etmiştir. Hiç şüphe yok ki böyle bir tavrın oluşmasında bir yıl öncesinde Hindistan seferine çıkan ve dönüşte Yemen kıyılarında fetihler yaptıran Süleyman Paşa'nın bölge halkına gösterdiği şiddet rol oynamıştır.[48] 10 Mart 1540 tarihinde kralın Castro'ya yazdığı bir mektupta Diu'yu kuşatanların *Rumes* olduklarından bahsetmektedir. Gerçekten de, Castro'nun Infante'ye yazdığı 30 Ekim 1540 tarihli bir mektupta, Arabistan sahillerinin Kızıldeniz'deki limanlarının sahibinin *Rumes* olduğundan söz etmektedir.[49] Castro'nun bilgilendirme sürecinin son yılı olan 1548 yılına ve Aden'e ilişkin yazışmalarından bir örnek vererek bu süreçteki yansımaları kapatmak istiyorum: Aden hâkimi (*elRey d'Adem*) "Türkler" ile barış yapmayacak, hiçbir "Türk askeri"ne ödemede bulunulmayacak, hiçbir "türk tüccar"a (*merquador turquo*) oralarda dolaşma izni verilmeyecek ve "Türk Milleti"nden (*naçāo dos turquos*'tan) hiç kimse şehre sokulmayacak.[50] Hatırlatmada yarar var: Osmanlılar çok geçmeden Aden'e yeniden egemen olacaklardı.

O sıralarda Basra Körfezi üzerinden gelen haberlerde ve Basra'yı bizzat gözleyen Portekizlilerin raporlarında, Osmanlı sultanı için kullanılan "turquo" sıfatı dışında körfez çevresindeki Osmanlı kuvvetlerinden -bu arada tersanedeki deniz güçlerinden- hem *turcos* hem de *rumes* olarak bahsedilmektedir ki burada da kafa karışıklığı yaratılmakta-

dır. "Galés turcas" ile "galés rumes" arasındaki nüansı bulabilmek pek mümkün görünmemektedir. Bilhassa Portekiz'de 20. yüzyıl ikinci yarısında ortaya konan tarihçilikte önemli yeri olan Luis de Albuquerque'in yayınladığı Hürmüz'den gönderilmiş olan belgelerde böyle bir görüntü vardır.[51]

Osmanlıların 1552 yılında ünlü denizci Piri Reis/Bey (*Pirbec*) komutası altında Basra Körfezi ağzındaki çok önemli bir konuma sahip Hürmüz'ü kuşattığında donanma kuvvetleri tarihçi Diogo do Couto tarafından "Türkler" (*Turcos*) olarak nitelendirilmişti. Ama iki yıl öncesinde bir Osmanlı filosundan söz ederken onlara "Rumilerin kadırgaları" (*galés de Rumes*) etiketi yapıştırmıştır.[52] O tarihlerde Basra'dan körfez sahilindeki Katif'e geçip egemenlik sağlamaya çalışan kuvvetler de sanki sinonim olarak *rumes* veya *turcos* idi. Örneğin, o tarihlerde Hürmüz'ün Portekizli valisi olan ve gözü kulağı Osmanlılardan Hint Okyanusu'na yönelik niyetlerini içeren haberlerde olan D. Álvaro de Noronha'nın 25 Kasım 1550 yılında kralı III. D. João'ya gönderdiği bir mektupta, Osmanlıların Basra'da üslenen kuvvetlerinden "turquos" olarak bahsederken körfezdeki Katif sahiline gidip oraya hâkim olan Osmanlı kuvvetlerini de "rumes" olarak nitelemişti. Bu tür benzer imgelemeleri başka birçok kayıtta bulmak mümkündür.[53]

16. yüzyılın ikinci yarısında gerek seyyahlar gerekse resmi ve gayri resmi haberlerle Akdeniz üzerinden Portekiz'e ulaşan imgelerde "Türk" imgesi başat rolü almış görünmektedir. Gezginlerin yolculuklarına başladıkları yer olan Hint Okyanusu ülkelerinde Osmanlılar hakkında edindikleri izlenimler, daha çok Akdeniz damgalı olmakta, "rumes" olarak tasvir edilen Osmanlılar "turcos"a dönüşmektedir. Eserlerini yazmaya oturdukları anlarda etkilendikleri ortamların yansıttıkları imge Türk'tür artık. Daha 1520'li yıllarda Isfahan-Tebriz üzerinden Osmanlı sınırlarına dahil olan Tenreiro'nun satırlarında sultan, "Büyük Türk"tür (*O Grão Turco*'dur); askerler ve yöneticiler Türk'tür; ör-

Kanuni Sultan Süleyman dönemine kadar olan siyasal tarihi anlatan ve 1534 yılında basılmış olan *Türklerin Kökeninin Tarihi (Livro do Origem dos Turcos)* başlıklı eserin kapak sayfası.

neğin sipahiler "Türk atlılar"dır (*Turcos de cavalo*'dır).[54] Yine de, genel valisinin kendisine verdiği görevden bahsederken, özellikle "Rûmîlerin Hindistan'a sefer yapıp yapmayacaklarını öğrenmesini" istediğini söylerken "rumes"i kaydetmiştir. 1560'lı yıllarda aşağı yukarı aynı yolları izleyen seyyah Mestre Afonso, imparatorluğu "Turco" olarak algılamıştır. Onun yerel olarak tanımladığı çeşitli etnik gruplar içinde saydığı Türkmenleri burada ayrı tutmak gerekmektedir. Onun aşağılayıcı ifadelerinin muhatabı "türkmenler" değil, genelleyerek tanımladığı "türkler"dir.[55]

Aynı yıllardan ve Sumatra'daki Açe'nin Osmanlı ilişkilerinde fazlasıyla devreye girdiği zamanlardan bir örnek vermek istiyorum. Portekiz tehlikesine karşı Osmanlılardan yardım isteyen Açe sultanının gözünde Osmanlı padişahı "Raca Rum" idi; 1565 yılında Güney Arabistan açıklarında seyreden bir Açe gemisindeki askerler arasında -tarihçi Couto'ya göre- "Beyaz Türkler" (*Brancos Turcos*) de vardı. Açe'ye giden Osmanlı kuvvetleri de 300 Türk idi.[56] Aşağı yukarı 20 yıl sonra Osmanlıların Afrika'nın Melindi sahillerine yaptığı korsanca çıkarmalarda kendilerine yerli halkça "Rûm" denilmiştir.[57] Bu tanımlamanın yakın zamanlara, hatta zamanımıza kadar o yörelerde kullanılmış olması kimilerini hayrete düşürse dahi, "rum" algılanması için ayrı bir kanıt niteliğindedir.

İsterseniz Yemen'in 1569-71 yıllarında Osmanlılar tarafından yeniden fethini manzum olarak kaleme almış olan Rumûzî'nin *Tarih-i Feth-i Yemen*'inden bir dörtlük okuyayım ve konuşmamı, Akdeniz ile Hint Okyanusu arasında gidip gelen *Türk* ve *Rûmî* sıfatlarını mecz eden bir Osmanlı şiiriyle kapatayım. Böylece Portekiz imgelerinin Osmanlı'daki benzerliğini yakalamak daha kolay olabilir:

İy Rumûzî nedür siyâk u sebâk
Bize sen söyleme züban-ı 'ırak
Türkî söyle bize ki Rûmîyuz
Rûmîye hoş degül mi Türkî söz[58]

GEÇİCİ BİR SONUÇ

Hayatının büyük bir bölümünü 16. yüzyıl sonlarında ve 17. yüzyıl başlarında Doğu Afrika'da geçiren ve *Ethiopia Oriental* adlı bir eser bırakmış olan Peder João dos Santos, Osmanlıların Kızıldeniz'den 1585 ve 1589 yıllarında korsanca gittikleri Melindi ve Mogadişu'dan söz ederken onları "Turcos" olarak tanımlamıştır.[59] Öte yanda, Cervantes ile aynı dönemde Cezayir'de esir olarak bulunan ve Diego de Haedo adını kullanarak *Topografia e historia de Argel*'i yazan Portekizli din adamı Antonio de Sosa, dini ve etnik köken kriterleri dışında "meslek olarak Türk" (*Turco de profesión*) tanımını kullanmıştır. Bu, "Hıristiyan kanı taşıyıp, Hıristiyan ana babaların çocuğu olan, kendi hür iradesiyle Türk olan kişiler" olarak ve yaşam biçimini tasvir için yapılan bir tanımlamadır. Ayrıca, Özlem Kumrular'ın Haedo'dan Cezayir'e ilişkin çevirip yansıttığı satırlar da burada tartıştığımız soruna Portekizlilerin yaklaşımına benzer bir yanıt getirmiştir:

"...Türkiye, Asya krallıklarının bulunduğu Anadolu ve Türk'ün Avrupa'da topraklarının bulunduğu Rumeli (Romania) olmak üzere ikiye bölünür. Buraya, konum ve renk olarak birbirinden ayrılan Türkler gelir. Rumelililer çakal ve soysuz olsalar da daha canlı ve uzman, daha beyaz ve orantılı bedenleri olan insanlardır; Anadolulular da aksine daha kaba ve esmer, daha basit şartlarda yaşayan, vücut ölçüleri

yerinde ve bedenleri orantılı olmayan insanlardır."[60]

Eğer 17. yüzyıl başlarında Osmanlı'nın Türk'e bakışı ile kıyaslamak gerekirse ve *Kitab-ı Müstetab* gibi devlet düzenine ilişkin *nasihatnâme*'lerde "Türk"ün "ecnebi" sıfatıyla nitelendirilmesine ve bunların ordu içine sızan ve kötü sonuçlar doğurduğuna hükmedilen bir tür olarak belirlenmesine ve "ekseri İstanbul'un şehr oğlanları ve Türk ve Kürd ve Ermeni ve Çingâne oğlanları olub on oğlanda bir sahihce devşirme veyahud kul cinsi yoktur" tanımına bakılırsa, Avrupa'da perçinleşen Türk imgesinin henüz Osmanlı için hayati bir aidiyet imgesi olmadığı görülebilir.[61] Rûmî imgesi Portekiz tarih literatüründen uzaklaşırken ve Türk çok şeyi kapsayan bir kimlik olarak görülürken 16. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı'nın "devlet-i aliyye"si sürüp gidecek, "Rum"un, "kul oğlu kul karındaşlarının" yeğlenmesi sürecekti; Tat, Laz, Çingan, Arab, Devraklu, Sarulu, Çepni, Dönek, Kızılbaş gibi içlerinde Türklerin bulunduğu ve yollarını şaşırmış olarak nitelenen askerlerin dirliklerinin "kul-oğulları"na, "Rûm yiğitleri"ne ve "ekâbir kulu"na verilmesi sultanın buyrukları arasında olacaktı.[62] 20. yüzyıl başlarından itibaren benimsenme aşamasına giren ve Cumhuriyet süreciyle onaylanan Türk Kimliği'nin son zamanlardaki yorumlanmalarında, bir zamanların Portekiz imgesinde yer alan tanımının/tanımlarının böylece, yeniden, hatırlatılmasının ilginç, olacağını düşünüyorum.[63]

DİPNOTLAR

* 22 Nisan 2011 tarihinde İstanbul'da Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü'nde yapılan bir konuşma metnidir. Seminer yöneticisi Profesör Dejanirah Couto'nun izni üzerine burada yayınlanmaktadır. Kendisine teşekkür ederim.

1 "Rûmî" tanımıyla ilgili sadece iki çalışmayı anımsatmakla yetineceğim: Salih Özbaran, *Bir Osmanlı Kimliği: 14.-17. Yüzyıllarda Rûm/Rûmî Aidiyet ve İmgeleri*, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2004; Cemal Kafadar, "A Rome of one's own: Reflections on cultural geography and identity in the lands of Rum", *Muqarnas: An annual on the visual culture of the Islamic world*, vol. 24, 2007, ss. 7-25.

2 *Harp ve Sulh: Avrupa ve Osmanlılar* (editör: Dejanirah Couto, çeviren: Şirin Tekeli). İstanbul: Kitap Yayınevi, Aralık 2010.

3 Andığım bu çalışmadan da önce Portekizlilerre yapılmış olan ve Roma yoluyla ulaştırılan haberler içinde Osmanlılardan bahseden şu iki çalışmayı da anmak isterim: Maria Augusta Lima Cruz Faguntes, "Contribuiçao para o estudo dos correios entre Portugal e Roma no século XVI", *Arquivos do Centro Cultural Português*, vol.1, 1969, ss. 463-467; Maria do Rosario de Sampaio Themudo Barata de Azevedo Cruz, "Os Diplomatas Portugueses em Roma no século XVI e as informações acerca do Turco e da India" *Portugaliae Historica*, 2.a série, vol. 1, 1991, ss. 103-138.

4 *International Turkish Sea Power Symposium: The Indian Ocean and the Presence of Ottoman Navy in the 16th and 17th centuries* (edited by Naval Training and Education Command). İstanbul, 2009; *Uluslararası Türk Deniz Gücü Tarihi Sempozyumu: 16'ncı ve 17'nci Yüzyıllarda Hint Okyanusu'nda Osmanlı Deniz Varlığı Deniz Eğitim ve Öğretim Komutanlığı*). İstanbul, 2009. İngilizce ve Türkçe olarak hazırlanan ve çeşitli Portekiz harita ve gravürleriyle donatılmış bulunan bu ciltler -ne yazık ki- konuya aşina bir editörlük süzgecinden geçmediği ve süratle yayınlandığı için pek çok hata ve eksikliği içermektedir.

5 Dejanirah (ed.), *Harp ve Sulh*.., s. 21.

6 Rui M. Loureiro, "Osmanlılar hakkında Flander'de 1530'da yayınlanan Portekiz metinleri", Dejanirah (ed.), *Harp ve Sulh* ... ss. 95-116; Vasco Resende, "Türklerin kökeni ile ilgili Rönesans Metinleri: 16. ve 17. yüzyılların Portekiz kroniklerinde etnik köken ve soyağacı tartışmaları", Ed., Dejanirah (Ed.), *Harp ve Sulh*.... ss. 117-137.

7 Resende, "Turklerin kökeni...", s. 129.

8 Loureiro, "Osmanlılar hakkında...", s. 95 vd.

9 João Paulo Costa, "Turcos", *Dicionário de História dos Descobrimentos Portugueses*, vol. II (editör Luis de Albuquerque), Caminho, 1994, ss. 1048-52.

10 İber Yarımadası'na ulaşan haberler üstüne bak: E. Sola Castaño, "Akdeniz'dedeki Gelişmeler Işığında Hint Okyanusu'nda Türk-Portekiz İlişkilerinde Meydana Gelen Gerilim", *Turkish Sea Power Symposium*..., s. II/39-48.

11 Antônio Manuel Lázaro, "Entre a Fe e as rotas do Levante: notas em torno das relações entre Portugal e Veneza no início do século XVI", *A Carreira da India e as Rotas dos Estreitos* (ed. A. T. de Matos e L. F. Thomaz), Angra do Heroismo, 1998, ss. 514-5.

12 A. M. Lázaro, "Portuguese Security in the Indian Ocean in view of the threat from the Mediterranean Sea (early 16th century)", *International Turkish Sea Power Symposium*... ss. I/12-21.

13 "Mozambik sultanının Vasco da Gama ile nasıl -onu türk sanıp- barış yaptığıdır" (*De como ho coltão de Moçambique fez paz co Vasco da Gama cuydando que fosse turco*) F. L. de Castanheda, *História do Descobrimento e Conquista da India pelos Portugueses*, Coimbra 1924, Livro I, Capitulo VI; S. Subrahmanyam, *The Portuguese Empire in Asia 1500-1700*, Longman: London, 1993, s. 58.

14 J. Aubin, "Le Royaume d'Ormuz au début du XVIe Siecle", *Mare Luso-Indicum*, Tome II, 1973, ss. 175-9.

15 Geneviève Bouchon, "Le Premier Voyage de Lopo Soares en Inde (1504-1505)", *Mare Luso-Indicum*, III, Paris 1976, ss.67-8.

16 J. Aubin, 'Abuquerque et les Négociationes de Cambaye", *Mare Luso-Indicum*, I, 1971, s. 15.

17 Castanheda, Liv.II, Cap. LXXVI.

18 *A Suma Oriental de Tome Pires, e o Livro de Francisco Rogrigues* (ed. A. Cortesão), Coimbra, 1978, s. 151: "... E assi são differentes nações Rumes, e Turcos; porque estas tem a sua origem de Provincia Turchestan, e os Rumes da Grecia, e Tracia, e como taes se tem por mais honrados que os Turcos" (Barros, *Decadas*, IV, iv, 16, s.459). Barros'un bu görüşlerini tarihçi Manuel de Faria e Sousa 17. yüzyıl ortalarında yinelemiştir (*Asia Portuguesa*, vol II, 1945, s. 201).

19 Garcia da Orta, *Colóquios dos Simples e Drogas da India*, I, Lizbon 1891, s. 32: "Perguntava I...| a algum soldado branco se ara Turco, e respondia que não, senão que era Rume; e outros perguntava se erão Rumes e respondiãome que não, senão que erão Turcos"

20 R. Manuel Loureiro, "Ottoman Portuguese Interactions as Reflected in Portuguese Chronicles of the 16th and Early 17th Centuries", *International Turkish Sea Power*..., s. III/4.

21 Bak. Aşağıda not 42.

22 S. Özbaran, *Portekizli Seyyahlar*, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2007, ss. 31-68.

23 Özbaran, *Portekizli Seyyahlar*, ss. 69-83.

24 Godinho, *Os Descobrimentos*, I, 264.

25 Correia, *Lendas*..., II, s. 579.

26 Özbaran, *Bir Osmanlı Kimliği*, s. 84.

27 Dejanirah Couto'nun makalelerinden bir ornek olarak bak. "Trois Documents sur une demande de secours d'ormuz a la Porte Ottomane", *Anais de História de Alem Mar*, no III, 2002.

28 Correia, II, s. 272; Castanheda, Liv. VII, cap. LXVIII; Godinho, *Os Descobrimentos*, II, 148.

29 Portekiz Devlet Arşivi, CC, 1a, M. 26, Doc. 53; M. 29, Doc. 30 ve 70.

30 Referanslar için bak. Özbaran, *Ottoman Expansion towards the Indian Ocean in the 16th Century*, İstanbul: İstanbul Bilgi Universitesi, 2009, s.s. 53-4; Dejanirah Couto, "Reactions anti-Portugueses dans le Golf Persique (1521-1529)", *Aquem e Alem da Taprobana: Estudos Luso-Orientais a memoria de Jean Aubin e Denys Lombard* (ed. Luis Filipe Thomaz), Lizbon 2002, s. 192.

31 Barros, *Decada* III, Liv. I, Cap. III; Özbaran, *Yemen'den Basra'ya*..., s. 124.

32 Godinho, *Os Descobrimentos*..., II, s. 154; Maria Pia Pedani, "Venetians and Ottomans: From the Suez Canal to Diu (1502-1538)", *International Turkish Sea Power*..., s. II/4.

33 Salih Özbaran, *Ottoman Expansion*.... ss. 270-80.

34 Castanheda, Liv. VIII, cap. XLV.

35 Castanheda, Liv. VIII, cap. LIX-LXII.

36 Godinho, *Os Descobrimentos*, II, s. 150.

37 Correia, *Lendas*, III, 478-479.

38 Castanheda, Liv. VIII, cap. LXXXII.

39 L. de S. Coutinho, *Historia do Cerco de Diu*, Lizbon 1890, türlü yerler. Nicola Melis, "The Importance of Lopo de Sousa Coutinho's Work as a Source of Information on the First Siege of Diu", *International Turkish Sea Power*..., ss. III/15-25.

40 Correia, *Lendas*, IV, Cap. VI.

41 *Les Sources Inédites de l'Histoire du Maroc*, 1.seri: Portekiz, II ve III (Paris, 1939) içinde türlü belgeler.

42 Ö. Kumrular, *Avrupa'da Türk Düşmanlığının Kökeni. Türk Korkusu*, İstanbul: Doğan Kitap, 2008; O. Kumrular (yay.), *Dünyada Türk İmgesi*, İstanbul. Kitap Yayınevi, 2005.

43 Correia, *Lendas*, V, türlü yerler.

44 Correia, IV, p. 123; *Documentos sobre os Portugueses em Moçanbique e na Africa Central. 1497-1840*, vol. VII, Lizbon, 1971, ss. 130-32.

45 Almeida, *Hist. Ethiopia*, Liv. III, cap. XVI.

46 S. Subrahmanyam, "The trading world of the western Indian Ocean, 1546-1565. A political interpretation", *A Carreira da Índia e as Rotas dos Estreitos*, Angra do Heroismo, 1998, ss. 217-8.

47 Özbaran, *The Ottoman Response to European Expansion*, İstanbul: Isis, 1994, s.143 ve 147.

48 *Obras Completas de D. João de Castro* (ed. A. Cortesão e L. de Albuquerque), vol. III, Coimbra 1976, s. 16.

49 *Obras Completas*... III, ss. 26-28.

50 *Obras Completas* ... III, s.516.

51 Luis de Albuquerque'in çeşitli makaleleri için bak. *Estudos de História*, vol. II (1974), vol. V (1977) ve *Bíblos*, vol. LIV (1977).

52 Couto, *Decada* VI, Livro VIII, cap. XII; Livro X, Cap. I-V.

53 Özbaran, *The Ottoman Response*..., ss. 163-175. Hürmüz'de mali işler sorumlusu Tome Serrão'nun 24 Kasım 1550 tarihinde kralına gonderdiği bir mektupta Kafit'e 200 kadar Rûminin 6 gemi ile geldiklerinden soz etmektedir. "*E agora vierão novas que vierão duzentos rumes em seis fustas* ." (*As Gavetas da Torre do Tombo*, V, ss. 38-40.

54 Özbaran, *Portekizli Seyyahlar*, s. 31 vd.

55 Özbaran, *Portekizli Seyyahlar*, s. 69 vd.

56 Özbaran, *Ottoman Expansion*..., ss. 134-5.

57 J. Strandes, *The Portuguese Period in East Africa*, (çev. J. E. Wallwork), Nairobi, 1968 (rep.), s.129.

58 Özbaran, *Bir Osmanlı Kimliği*, s.117.

59 Lizbon, 1891, ss. 117-131.

60 Kumrular, *Avrupa'da Türk*..., s. 52.

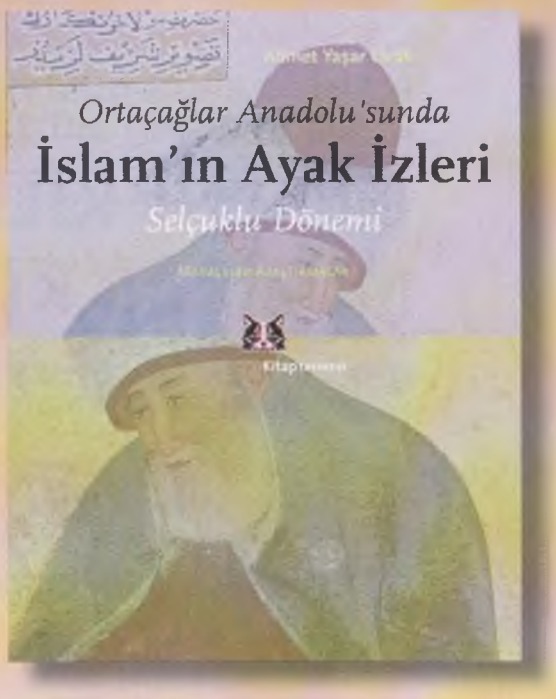
61 Özbaran, *Bir Osmanlı Kimliği*, s.106.

62 Özbaran, *Bir Osmanlı Kimliği*, s. 107.

63 Bu konuşmayı dinleyen dostum Zeki Arıkan'ın Avrupa'da oluşan imgelerden Osmanlı, Sarasen veya Muhammedi gibi nitelemeleri ya da Türklerin kökenini Troyalı veya İskit olarak varsayılması gibi saptamaları anımsatması yerindedir, kendisinin bu yoldaki çalışmaları bilinmektedir. Ancak buradaki konu böyle bir ayrıntıyı ve Portekiz kaynaklarında da bolca geçen bu tür çeşitlemeleri içermemektedir.

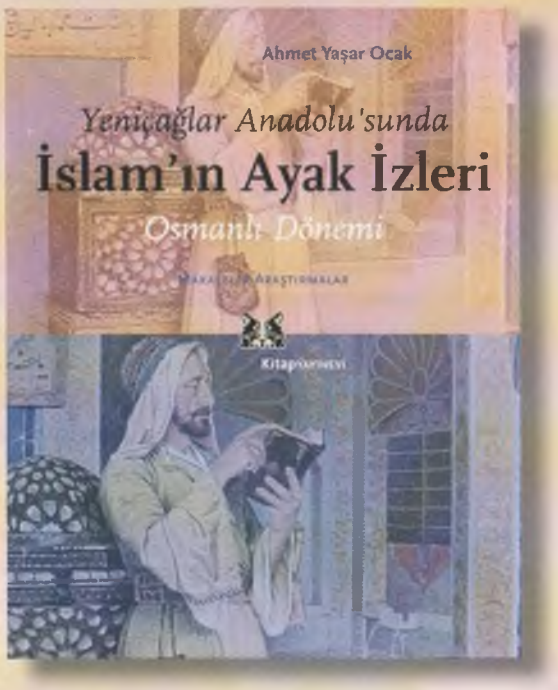
Ortaçağlar Anadolu'sunda İslam'ın Ayak İzleri

Ahmet Yaşar Ocak
447 sayfa, 25.-TL
9 786051 050652

Yeniçağlar Anadolu'sunda İslam'ın Ayak İzleri

Ahmet Yaşar Ocak
316 sayfa, 20.-TL
9 786051 050676

Ortaçağlar Anadolu'sunda İslam'ın Ayak İzleri'ndeki makale ve incelemeler, Anadolu Selçuklu döneminde, İslam'ın siyasî, toplumsal ve kültürel hayatta bıraktığı izleri, *Yeniçağlar Anadolu'sunda İslam'ın Ayak İzleri*'ndeki makale ve incelemeler ise, Osmanlı döneminde İslam'ın siyasî, toplumsal ve kültürel hayatta bıraktığı izleri anlamaya çalışıyor. Bu iki kitap Türkiye tarihinin toplumsal ve kültürel cephesinin bu en problematik alanına dair yaklaşım, yöntem ve analiz denemelerini içeriyor. Başka bir ifadeyle, Fuat Köprülü, Abdülbaki Gölpınarlı ve Osman Turan'dan başka tarihçilerin pek girmediği bir sahanın değişik yönlerine dair yazarının kendi kişisel kalem tecrübelerinden bazılarını bir araya getiriyor. Ocak, Türkiye toplumundaki iki kültürlülüğün son yıllardaki sıcak tartışmalarının altındaki bu büyük problematiğin tarihsel arka planına dair kesitler sunmaya çalışıyor.

www.kitapyayinevi.com Kitapyayınevi Tel: (0 212) 294 65 55

RESMİ TARİHİN GÖSTERMEDİKLERİ:
KLASİK OSMANLI MÜZİĞİ VE ERMENİLER

ERMENİ KİLİSE MUGANNİLERİNİN MÜZİKAL KİMLİKLERİ

SERRA TORUN

Altuğ Yılmaz ve Aram Kerovpyan'ın birlikte kaleme aldığı Klasik Osmanlı Müziği ve Ermeniler *kitabı Aralık 2010'da ilk baskısını yaptı. Niyazi Zorlu kitap ile alakalı bir yazısında şöyle diyordu; "İtiraz, kitabın sayfaları açılmadan, kapakta başlamaktadır. Kitabın hemen ilk sayfalarında eleştiriye tutulan 'katkı', 'hoşgörü', 'gayrimüslim' gibi sorunlu kavramlar eşliğinde biz, kitabın konusunun Osmanlı'nın 'derin' hoşgörüsünün bir köşesine kıvrılmış, onun müziğine duhul etmesine 'izin' vermiş bir tarih olmadığını, 'Klasik Osmanlı Müziğinde Ermeniler' olmadığını anlarız. Arada mühim bir 've' vardır."**

Niyazi Zorlu "ve"nin altını çizerek kitabın niyetini bir kez daha görünür kılıyor zira Aram Kerovpyan'ın deyimiyle "resmi söylemle 'kavga etmek' değil onun ne kadar anlamsız olduğunu göstermek" isteyen bir kitaptan bahsediyoruz. Kerovpyan'la bu itiraz'ı, altı çizilen "ve"yi, resmi söylemin çizdiği çerçeveyi, "hoşgörü imparatorluğu" tanımını, Osmanlı araştırmalarının eksikliklerini, bu alanlardaki kavramsal ve metodolojik sorunları, klasik Osmanlı müziğini ve Ermeni müzisyenleri konuştuk.

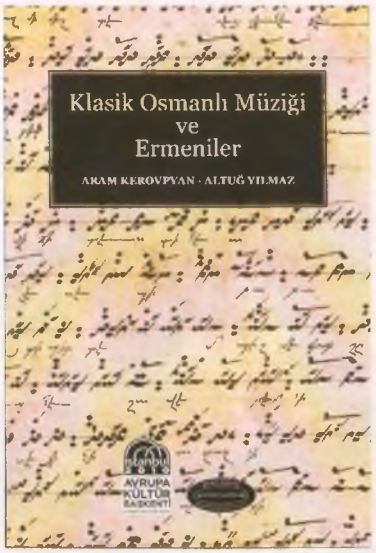
Serra Torun: Son yıllarda Türkiye'de sosyal tarih ve mikro tarih çalışmalarının arttığını görüyoruz. Bu, bir yönüyle resmi tarih söyleminden kurtuluşumuzu müjdeleyen bir gelişme... Kitapta ele aldığınız konular, yaptığınız sorgulamalar ve eleştiriler ile bu gelişme adına önemli bir adım atmış oluyorsunuz. Kitap fikri nasıl ortaya çıktı ve sizin için önemi neydi bu çalışmanın?

Aram Kerovpyan: Resmi söylemin dışına çıkan sosyal ve mikro tarih çalışmalarının yayımlanmasının önemli bir gelişme olduğunu düşünüyorum. Türkiye'de çok uzun süredir yaşanan

Klasik Osmanlı Müziği ve Ermeniler kitabının yazarları Altuğ Yılmaz ve Aram Kerovpyan.

bir "rahatsızlık"ın altını deşme yönünde bir bilinçlenme var. Herhalde son 20 yıldır Türkiye'de olup bitenler; Kürt sorunu, "Ermeni tabusu"nun çatlaması, hepsi bir deklanşör rolü oynadı bu bilincin oluşumunda. Fakat bilindiği gibi, bir şeyi yıkmak kolaydır, oysa inşa etmek çok zordur. Burada da bir inşa söz konusu, bir dünya inşa edilecek yeni baştan. Bu hem acılı olur hem uzun sürer, bunu kabul etmek lazım tabii bu tip çalışmalar yaparken. Onun için hiç önemsizmiş gibi görünen konular da önemli olabilir. Örneğin, bu kitapta ele aldığımız konular da okyanusta bir damla gibi.

deyip geçmeyelim. Misal, bir insan saz çalıyorsa eninde sonunda bu bir toplum içinde oluyor, bir sosyolojik yönü var ve bir yerde gidip siyasi bir şeye dayanıyor. Dolayısıyla, o insanın müziği üzerine yapılan çalışma yalnızca müzikle sınırlı kalmıyor. Gerçi Türkiye'de her şeyin bir siyasete dayanması çok da zor değil, mesela bu çalışmayı yaparken daha çok farkına vardım ki istediğiniz kelimeyi istediğiniz gibi kullanamıyorsunuz. Az önce konuştuğumuz bakımdan, yani müzik araştırmasının müzikle sınırlı kalmaması açısından gösterilen ilgiyi anlayabiliyorum. Ancak yine de şaşırdı-

Bizden ilk aşamada beklenen; "Ermenilerin Türk müziğine hizmetleri"ni kanıtlayan bir çalışma idi; fakat biz bu hattı tercih etmedik... Biz "Klasik Osmanlı Müziği ve Ermeniler" başlığını önerdik... Resmi söylemle "kavga etmek" değil, onun ne kadar anlamsız olduğunu göstermek istedik.

Fakat böyle bir şeyin yapılabileceğini göstermesi bakımından dahi olsa önemli bir adım. Birkaç yıl önce de Fırat Güllü tiyatro konusunda böyle bir çalışma yaptı. Çok önemli bir çalışmaydı o, çünkü tiyatro alanında da bir resmi söylem vardı, o da bu söylemin üzerine gidiyordu. Her alanda bir resmi söylem var elbet. Peki, diyelim resmi söylemler bazen bazıları için gerekli olabilir, ama bunlara inanarak yaşamak tuhaf durumlar ortaya çıkarıyor. Sonra o tuhaflığın farkına varınca da, onu kabullenmek kolay olmadığından şiddete başvuruyor insan, vicdanını rahatlatmak adına. Onun için, bu tip, resmi söylemin dışına çıkan, onun üzerine giden çalışmalar önemli. Bu yüzden, Surp Pırgiç Hastanesi'nden bu öneri bize geldiğinde, olmaz demedik. Tabii bizden ilk aşamada beklenen; "Ermenilerin Türk müziğine hizmetleri"ni kanıtlayan bir çalışma idi; fakat biz bu hattı tercih etmedik... Biz "Klasik Osmanlı Müziği ve Ermeniler" başlığını önerdik... Resmi söylemle "kavga etmek" değil, onun ne kadar anlamsız olduğunu göstermek istedik.

Bir kitap daha basıldı aynı dönemde ve ilk başta sanki ikisi birlikteymiş gibi duyuruldu ama o kitabın sizinle ilgisi yok aslında değil mi?

Evet, o kitabın bizimle hiçbir alakası yok, bir yanlışlık olmuştur diyerek geçiştiriyoruz, olmaması gereken bir kitaptı aslında. Belki daha "şık" olsun diye öyle bir tercih yapılmış olabilir; fakat yanlış bir kitap seçilmiş, bizim haberimiz yoktu. Üstelik o kitap bizim bütün eleştirdiklerimizi kapsayan bir kitap. Bir süredir piyasadan çekilmiş olmasına rağmen hâlâ bu kitabı bizim kitapla alakalı sananlar var. Fakat şimdi ikinci baskısı yapılacak, o zaman bu durum biraz telâfi edilmiş olur.

Esasen bu konu başlığı birçokları için kısıtlı bir konu başlığı gibi görülebilir, yalnızca akademik dünyada kalabilirdi; ancak aksine, oldukça ilgi gördü.

Evet, kısıtlı bir konu, fakat bu konunun içerisinden çok başka konulara değinebileceğimizi görüyoruz. O bakımdan da aslında kendimizi sınırlamakta zorluk çektik; çünkü ister istemez başka konulara da kayıyorduk. Her şey birbirine bağlı, yani müzik

ğımızı söylemeliyim, çünkü bu tür kitaplar genellikle çok yavaş dağıtılan, yavaş ve az satılan kitaplar olur. Bunu biz önceden böyle kabul etmiştik, fakat öyle görünüyor ki beklediğimiz gibi olmadı. Biraz da moda herhalde Türkiye'de şimdi, kimlik sorunlarıyla ilgilenmek; çok geniş bir yelpaze var, içerik ve biçim olarak konuyu çok farklı açılardan ele alanlar var. Bunun bir etkisi olmuştur muhakkak kitabın ilgi görmesinde...

Altuğ Yılmaz sosyal bilimler içinde yetişmiş biri, sizin de yolunuz bir şekilde çeşitli sosyal bilimlerden geçmiş... Kitap için çalışırken nasıl bir yol izlediniz?

Ne tarih ne sosyoloji eğitimi aldım... Biz bu kitabı yazarken bir sosyoloji öğrencisi gibiydim bir yandan da. Altuğ Yılmaz bu açıdan bana çok yardımcı oldu, benim tek başıma yapabileceğim bir şey değildi bu. Aslına bakarsanız kitabın başında çok basit gözlemlerimiz var, bunlarla yola çıktık, bunların bir izlenimden öteye geçip geçmediğinin saptamasını yaptık elbette ardından. Her konuda olduğu gibi, alışılagelmiş kalıpların, kabul edilmesi kolay ve insanın başına dert

1920'li yıllar, Beylerbeyi Meslek Okulu öğrencilerinden oluşan çok sesli koro Üsküdar Bağlarbaşı Surp Garabed Kilisesi'nin avlusunda.

Polaris Arşivi.

açmayan görüşlerin birazcık dışına çıktığınızda, 'tarih'in de zannedildiğinden çok daha karmaşık ve aynı zamanda çok doğal bir şey olduğunu görüyorsunuz. Doğal, çünkü yaşamla ilgili bir şey. Mesela tarih bugün oluşuyor ve yarın yazılacak olan bugünkü olay yaşanırken, yazıldığı gibi "bu siyahtır, bu beyazdır" diye yaşanmıyor, çok daha karmaşık bir şekilde yaşanıyor, çünkü bunu insanlar yaşıyorlar. Bunun unutulmaması, bunun hep göz önünde tutulması metodolojik olarak kitabın nasıl kurulacağı açısından temel bir noktaydı, yönümüzü bu belirledi.

Egemen tarih yazımının Osmanlı araştırmalarına baktığımızda, Osmanlı Devleti'nin egemenliği altında yaşayan çeşitli sosyo-kültürel grupların iç dinamiklerinin uzun bir süre boyunca konu edilmediğini görüyoruz, sanırım kitabın yola çıkış noktalarından biri de bu eksiklik...

Tabii doğru. Konu edilemezdi de zaten. Aslında bugün bile en ileri düşünceli kesimlerde dahi henüz konu zihinlerde açıklığa kavuşmuş değil. Mesela "gruplar" diyoruz, sorunda da "gruplar" kelimesi var, grup ne demek? Bu gibi kavramsal meseleler hâlâ çözülmüş değil. Şimdi çok şükür "azınlık" terimini kullananlar azalmaya başladı. Fakat "onun yerine ne diyeceğiz acaba?" diye zihinler karışık. Bütün bunlar henüz açıklığa kavuşmuş değil. Bu durum herhalde az evvel bahsettiğimiz, Türkçedeki kelime dağarcığının kullanım güçlüklerine de bağlı; hangi kelimenin nereye bağlı olduğu, neyi işaret ettiği ile alakalı... Kitabın ana başlığı bu olmasa da, konu orada müzik açısından ele alınıyor. En azından müzik alanında ilişkilerin nasıl olduğunu göstermesi bakımından faydalı olabilir. Mesela kitapta geniş bir bölümün özellikle Ermenilerin kilise müziğine ayrılmış olmasının amacı da bu. Kitapta örneklerini veriyoruz, Türkiye'de çok aklı başında insanlar kalkıp "filanca müzisyen Türk müziğinin - bakın Osmanlı da demiyor- Türk müziğinin makamlarını bildiği için kilise müziği de öğrenmiştir" gibi şeyler de yazabiliyorlardı... Biz bu gibi örneklere karşın Ermeni kilise müziğine özellikle yer ayırdık. Ermenilerin, Rumların, Süryanilerin özgün kilise müziklerinin var olduğunu görmek Türklerin ufkunu aydınlatır. Ancak bu "ben senden üstünüm, önce ben vardım benimki daha eski" sorunu değil elbette. Bu konu hep oraya çekilmek isteniyor, hâlbuki hiç ilgisi yok. Kitapta yapılan, Ermenilerde çok eski kökenli, yerleşmiş bir sistemi olan bir kilise müziğinin var olduğunun görünür kılınması... Burada niyet, tarihin bizim zannetmek istediğimiz gibi olmadığını ve bazı kelimelerden de korkmamamız gerektiğini görebilmek, anlayabilmek. İşte bu yönden kitap yardımcı olabilir. Bu tip bir çalışma herhangi bir konuda yapılabilir. Ve sadece Ermeni -Türk ikilemi üzerinden veya egemen ve egemen olmayan halklar açısından değil, mesela sadece Türkler arasında, sınıfsal açıdan da yapılabilir.

Osmanlı egemenliği altında yaşayan sosyo-kültürel grupların iç dinamikleri ele alınmıyordu

dedik. Elbette bu iç dinamiklerle oluşan kültürel formlar, bu formların cemaat dışı temsiliyetleri de konu edilmiyordu. Ta ki 1990'lı yıllarda yapılmaya başlanan çalışmalarla, birçok alanda egemen tarih yazımının ve onun ürünlerinin sorgulanmasına dek... Siz kitapta bir yandan bunun altını çizerken bir yandan da yaratılmaya çalışılan "hoşgörü imparatorluğu" imajını eleştiriyorsunuz... Cemaatleri katı sınırlarla ele almayan bakış açısı hakkında ne diyorsunuz?

Aslında var o sınırlar. Bugünkü geriye bakışın elbette biraz nostaljik bir yanı da var; "öyle sınırlar yoktu, herkes iç içe yaşıyordu" gibi bir düşüncenin geliştirilmesi yönünde çalışmalar yapılıyor. Yani bu tamamen yalan değil ama pek doğru da değil. Ve sınırlar aslında oldukça katı da olabilirdi çünkü bu sınırları belirleyen bir devlet var, bu devlet, unutmayalım ki dini prensipler üzerinde işleyen bir devlet ve orada gayrimüslimlerin bir statüsü var, bu statü gereğince birtakım sınırlanmalar da sistemin sonucu olarak var. Bütün bunların arasında hâlâ bir şeyler olabiliyorsa, Osmanlı egemenliği altında yaşayan bir gayrimüslim halkın bir kültürel hayatı varsa, bu halk "normal" bir yaşam sürdürmeye çalışabilmişse, üretebilmişse ve bu üretim bugüne dek gelmişse, demek ki o sınırların işlemediği birtakım alanlar var. Bunu iki yönüyle görebilmek önemli.

Elbette sınırlar var, herkes iç içe aynı koşullarda yaşamıyor. Her halkın kendi iç dinamiklerinin yarattığı mekanizmalar vardır, herkes bir şekilde başının çaresine bakar. Fakat bahsettiğimiz sınırların oldukça katı olduğuna da inanıyorum, kitapta da eleştiriyoruz bu "hoşgörü imparatorluğu" meselesini; öyle bir şeyin var olduğuna kesinlikle inanmıyorum; çünkü tarih bunun tersini gösteriyor.

Kitapta da, kitapla alakalı söyleşilerde de sık sık tekrarlanan bir şey var; "Osmanlı müziğine katkı/hizmet" algısı elbette Osmanlı döneminde mevcut değil, yeni ulus ve kimlik kurgulama sürecinde yaratılan bir algı bu, başka birçok alanda olduğu gibi...

Bunun zaten kanıtlanması da gerekmez; bu çok basit bir durum. Bizim burada göstermek istediğimiz şey, bu önyargılı resmi söylemin ardında durup onun bize empoze ettiklerini yıllarca, on yıllarca tekrarlamak, birçok konudan haberimiz olmamasına, birçok konuda araştırma yapamamamıza, birtakım şeylerin gözümüzün önünde kaybolmasına sebep oluyor, biz bunu göstermeye çalıştık. Eğer Türkiye'de yahut herhangi bir yerde müzikoloji yapılacaksa, bu bir resmi söylemin ardında rahat rahat otururak yapılamaz, her şey sorgulanabilmeli... Onun için de sık sık Ermenilere yönelik eleştiriler var kitabımızda. Bilim resmi söylemle yapılamaz ve bilimin amacı da insanların insan gibi yaşamasından başka bir şeyse eğer, o yapılan da zaten bilim değildir.

Egemen tarih yazımında klasik Osmanlı müziğinde Rum, Yahudi, Ermeni müzisyenlerin varlığı inkâr edilmiyor, ancak bu varlık "Türk müziğine katkı"ya indirgeniyor dedik, bu işin bir yönü. Öte yandan, bugün Ermeniler arasında da bu eserleri ya tamamen kendi eserleri gibi ele alanlar yahut tamamen reddedenler var.

Müzisyenin biri klasik Osmanlı müziği ile hiç ilgilenmezken, bir başkası onunla ilgilenmiş, hatta onu sahiplenmiş, kendi müziği gibi görmüş olabilir. Unutmayalım ki kamusal ortak bir alan var, özellikle büyük şehirlerde; biz de zaten İstanbul'dan bahsediyoruz, klasik Osmanlı müziğinin merkezi olarak İstanbul'u alıyoruz. Şimdi bu çerçevede İstanbul'da yaşayan bir Ermeni müzisyenin klasik Osmanlı müziği normlarında bir beste yapması, buna karşın bir başka müzisyenin de bununla ilgilenmemesi kadar doğal bir şey yoktur herhalde. İlgilenmeyen müzisyen de kilise müziği çalışmış, muganni olmuş, muganni yetiştirmiş, başka türde bir üretim yapmış. Bunu tutup ille de Osmanlı müziği çerçevesine almaya gerek yok; öylesi de var, böylesi de var...

Kemani Amira gravürü.

Ersu Pekin Arşivi.

Burada sorun, bu doğal durumu tutup da Osmanlı müziğine katkıya/hizmete indirgemek.

Bir de işin öbür yanı var; senin de altını çizdiğin şu "savunma milliyetçiliği" meselesi... Bugün Ermenilerde yaygın olan ve az evvel bahsettiğimiz Türkiye'deki resmi söyleme çok yakın bir tavır var, ikisi de birbirini körüklüyor. "Türk müziğine katkısı olan Ermeniler" denilince, Ermeniler arasında "yok canım ne Türk müziği, bunları hep biz yaptık, biz olmasak ne olacaktı" gibi bir tavır takınanlar var yahut "bunların bizimle hiç ilgisi yok" diyen eğitim görmüş, Batılı eğilimleri olan Ermeni entelektüeller de var... Bu entelektüeller için söz konusu müzik Doğuludur ve onlara bir şey ifade etmez, "Ermeni" değildir, olamaz... Çünkü Ermeniler arasında da "biz ne Doğuluyuz ne Batılıyız" gibi bir ne idüğü belirsizlik hali ortaya çıkmıştır, elbette Ermeni olmayan birçok Batılı entelektüelin de katkısıyla. Tabii bütün bunları genelleyemeyiz, belli kesimlerde görülür bunlar... Ermeniler arasında Türkiye'deki kadar kuvvetli biçimde bir resmi söylemin empoze edilebileceği ortam olmadığı için çok daha esnek bir durum var, Türkiye'de olduğu gibi bütün Ermeniler aynı eği-

Beyoğlu Surp Yerrortutyun Kilisesi'nde mugannilik eğitimi alan çocuklar; 1970'li yılların ortaları.

Berç Kaç Arşivi.

tim sisteminden geçmiyor... En baştaki iki yönlü duruma dönersek, bu ikisini birbirine vurduğunda sonuç sıfır oluyor.

Bu çizdiğiniz tabloda görülüyor ki Türkiye'deki tavrı kırmak çok daha zor...

Elbette daha zor, bir devlet söylemi var. Ancak bugün Ermenistan Cumhuriyeti'nin sorunu da aynı, çünkü orada da bir ulus-devlet anlayışını geliştirme hareketi var. O yokken de Sovyetler Birliği içinde bir kendini savunma, kimliğini koruma durumu vardı, bu tür milliyetçi diyebileceğimiz kavramlar orada da gelişti. Fakat Ermeniler sürekli olarak kafalarını suyun üzerinde tutmak zorunda oldukları için çoğu zaman farkına varmıyorlar ve başka şartlar altında milliyetçi diyebileceğimiz söylemler çok meşru bir savunma haline dönüşüyor, onun için çok karmaşık bir durum aslında.

"Hoşgörü imparatorluğu" tanımı sizin kitapta eleştirdiğiniz bir tanım, az evvel de biraz konuştuk; aslında bu yaratılan imajın aksine, sınırların belli olduğu bir imparatorluktan bahsediyoruz diye. Bir yandan da az evvel söylediklerinizden ve kitaptaki örneklerden yola çıkarak diyebiliriz ki; idari zihniyete damga vuran bu sınırlar müzik alanında bu kadar keskin bir biçimde mevcut değil, bunu nasıl açıklıyorsunuz?

Evet, çünkü o toplumsal bir olay değil, yani iyi müzisyen, iyi çalan, iyi okuyan, iyi beste yapan bir insan hemen alınıyor o ortama, o kişi bir birey olarak alınıyor elbette o ortama. Gerçi bir süre sonra ona Müslüman olması gibi şeyler teklif edilebilir. Fakat üretilen müzikte öyle bir ayrım yok, topluma yönelik durumlarda olan sınırlar orada yok, çünkü orada bireyler üzerinden şekillenen bir ilişki var... Bu kişiye yönelik olan durum bugün "hoşgörü imparatorluğu" tanımıyla tüme mal edilmeye çalışılıyor. Bunun doğru olmadığı açık. Fakat tabii sürekli tekrarlaya tekrarlaya buna inanılıyor. Hâlbuki "hoşgörü" kelimesi zaten kendiliğinden, kelimenin anlamı itibariyle, bir egemenliği işaret eder, egemenliği pekiştirmekle alakalı bir şeydir. Bir güç dengesi olmalıdır, biri ötekine egemen olmalıdır ki ötekini hoş görsün. Zaten bu açıdan her dilde, her ülkede sözlüklerden çıkarılması gereken bir kelimedir bence.

Osmanlı araştırmalarında sıkça kullanılan "Gayrimüslim" tanımı hem gruplar arası hem de grup içi çeşitliliği görünmez kılan bir tanım. Ancak klasik Osmanlı müziğinin millileştirilmesi sürecinde müziği üretenlerin kimlikleri gayrimüslim şemsiyesi altında toplanıyor. Kitabın değindiği en önemli noktalardan biri de bu sanırım...

Belki Müslüman bir insan için Müslüman olmayan biri gayrimüslimdir ve onun Rum veya Ermeni olması pek fark etmez, gayrimüslim gayrimüslimdir. Ama siz bir araştırma yaparken aynı tavrı takınamazsınız. Böyle bir tavır takınabilmek için "gayrimüslim" diye tanımlanabilen belirli bir birimin olması gerekiyor ki yok öyle bir şey. Zaten Rum deyince, Ermeni ya da Yahudi deyince, Türk ya da Kürt deyince standart bir şey yok, çeşit çeşit Rum, çeşit çeşit Ermeni var, Türk var... Bir de kalkıp gayrimüslim diye hepsini bir araya toplarsanız, yani dini-idari bir kavramı, imparatorluk yönetiminde esas alınmış bir kavramı müzik alanındaki bir araştırmada kullanmaya kalkarsanız o müzik araştırmaları ancak bugün olduğu düzeyde olur. Yani bunun aksini yapan birkaç araştırmacı yazar da olmasaydı... Genellikle, aynı bilgiler temcit pilavı gibi tekrarlanıp durur, tekrarlandıkça yanlışların sayısı artar. Bilirsiniz, el yazmaları eskiden kopyalanırdı, kopyalandıkça da imla hataları artardı, bazen anlam farkları oluşurdu, bu da onun gibi bir durum. Bir alegorik örnekle de açıklanabilir aslında bu gayrimüslim tanımının kullanımı. Hani Fransızcada

"ormanı örten ağaç" derler, bir ağaca bakarsınız, ardındaki ormanı görmezsiniz. Bir toplum içerisinde çok farklı tavırların, düşüncelerin, farklı hareketlerin, siyasi eğilimlerin olduğunu görmemek için ancak böyle bir tanım kullanılabilir. Ancak böyle resmi söylemler yaratılmalıdır ki "aman örttük üstünü" diyebilsin insan. Bu söylemlerden ötürü bugün bütün bunları yeniden keşfediyoruz, "aaa, insan su içermiş" gibi bir şaşkınlık bizimkisi.

Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında, ulus-kimlik kurgulama sürecinde bu müziğe ne ad verileceğine dair tartışmalar var, kitapta kısaca değiniyorsunuz. Türk müziği denmesi gerektiği konusunda ısrarcı olan Ziya Gökalp var Hüseyin Saadettin Arel var... Günümüze dek farklı isimlerle anılmış bir müzik, bugün çoğunlukla klasik-geleneksel Türk müziği olarak adlandırılıyor. Sizin de kitapta alıntıladığınız Bülent Aksoy ise bu müziğin Türk soyunun icat ettiği bir müzik olmadığını, o coğrafyadaki tüm müzisyenlerin ortak çalışmalarıyla ortaya çıkan bir müzik olarak ayrıştığını söylüyor, siz de böyle bir tanım yapıyorsunuz...

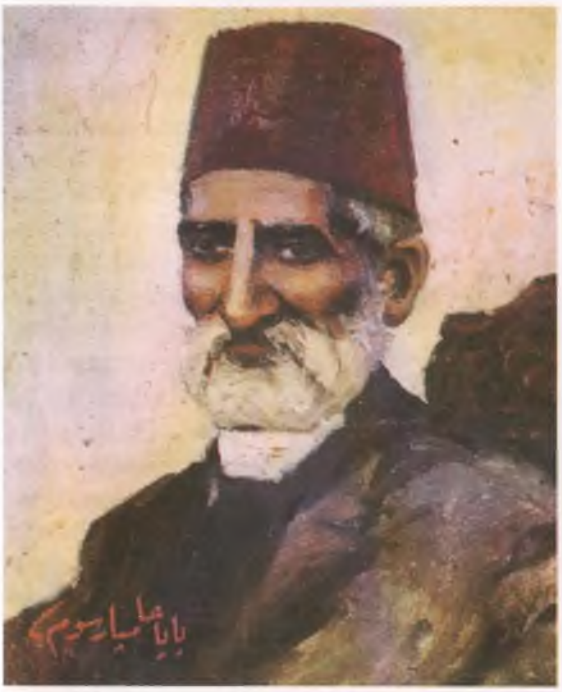
Osmanlı müziği belli bir coğrafyada, belli bir çevrede gelişmiş, zamanla kendine has normlar ve üslup yaratarak diğer makamsal müziklerden ayrışmıştır. Kim ne derse desin, Osmanlı müziği olduğu söylenen eski eserlerin notası bulunsa bile nasıl icra edildiklerini kimse bilemez. Bugün 50 yıl önce yazılmış bir eserin bile tam olarak nasıl icra edildiğini ancak bir kayıt bulursak anlayabiliyoruz. Nerede kalmış "Farabi ille de Türk'tür" deyip onun yazdığı bir eseri Türk müziği olarak tanıtmak. Onun için pek spekülasyon yapmıyoruz bu konularda biz kendimizce. Bir müzisyenin talebeleri oluyor, o talebeler birlikte çalıyor ve onların da talebeleri oluyorsa, yani bir gelenek oluşuyorsa müzikte, burada muhakkak bir değişim de oluyor demektir. Her zaman söylüyoruz, değişmeyen bir gelenek ölür. Demek ki 19. yüzyılın Osmanlı müziği 18. yüzyılınki gibi olamaz, 18. yüzyılınki de 17. yüzyılınki gibi olamaz. Öyle olsaydı bu müzik yok olurdu. Elbette o dönemlerde nasıl icra edildiğini bilemiyoruz; fakat biliyoruz ki bir saray himayesi var, dolayısıyla belli bir süreklilik ve gelişme de var, bu da bize orada yapılanın zamanla kendi normlarını ve üslubunu oluşturduğunu işaret eder. Başlangıçta herkes kendi marifetini, kendi üslubunu, kendi eserini ortaya koyuyor. Ancak zamanla bu ortaya konulanların bir sentezi oluşuyor, gelişebilecek bir üslup ortaya çıkıyor, bu şekilde sonraki dönemlere ulaşabilen bir gelenek oluşmuş oluyor. O zamandan itibaren de ayrışmış bir klasik Osmanlı müziğinden söz edebiliyoruz. Tüm bu katılanların sentezinden ortaya çıkan bir müzik olduğundan da, en doğru tanım "Osmanlı müziği" olarak adlandırmaktır.

Kitapta Ermenilerdeki âşıklık geleneğinden gelen müzisyenlerin de adı geçiyor, mesela Bağdasar Tıbir. Bu, üzerine çok araştırma yapılmış bir konu değil sanırım, çok az sözü edilen bir konu.

Evet, bu bambaşka bir araştırma alanı, biz o alana pek giremedik ve zaten o kadar da açılmak istemedik, onun için apayrı bir çalışma yapılması gerekiyor. Âşık geleneği olmayan bir halk yoktur herhalde. Ermeniler arasında bunun tanıklığı 5. yüzyıla atfedilen vakanüvis Movses Khorenatsi'nin yazılarında Koğtıı yöresine ait olarak geçer. Koğtn bugün Nakhiçevan dediğimiz yerde bir bölge. Oranın âşıkları meşhurmuş. Mitoloji olarak bildiğimiz o antik devir kralları ile ilgili metinler okurlarmış ezgili olarak ve hatta bunlardan birkaç satır da olsa örnekler bugüne ulaşmıştır. Ancak âşıklık geleneği öyle bir şey ki yazılı kaynak bulmak zordur, herkes bir not düşmemiştir tarihe, sözel olarak sürer varlığı. Yazıya dökülmesiyse ancak şehirli âşıklarda görülür. Bazıları kendileri bir defter yazıp bırakır, bazılarının eserlerini başkalarının notlarında buluruz. Ama dediğim gibi, bunlar çok nadir oluyor, her halkın tarihinde âşıklık geleneğine dair bilgilere ulaşmak zordur. Bazen hiçbir belgeye ulaşılamıyor ve sanki bu gelenekler yokmuş gibi bir karanlık dönem çıkıyor ortaya. Ama bakıyorsunuz tarihin belli bir anında önemli bir âşık ortaya çıkıyor. Bu bir anda ortaya çıkmış olamaz, demek ki biz belgeleyemesek de bu gelenek mevcutmuş diyoruz. Ama ille de yazılı belge olsun diye diretirsek, yazılı olmayan şeylerin var olmadığını kabul edersek, o zaman işin içinden çıkamıyoruz.

Aslında yalnızca bu verdiğiniz örnekte değil birçok konuda son zamanlarda sık sık tartışılan bir anlayış bu ille de yazılı belge isterim diyen tarihçilik anlayışı...

Hampartzum notasından evvel kullanılan khaz notası.

Baba Hampartzum, 1768- 1839. Hampartzum notası adını Baba Hampartzum'dan almıştır.

Tabii tarih biliminin birtakım sıkıntıları var bu konuda, yani felsefi sıkıntıları var; ben uzmanı olmadığım için oralara girmiyorum fakat kendi alanlarımızda bu sıkıntıları göz önünde tutmamız gerekti bu çalışmayı yaparken. Bu anlayış birçok araştırmanın önünü kesen bir anlayış aslında. Biz

Beyoğlu Surp Yerrortutyun Kilisesi muganni heyeti, ayin esnasında; 1970'li yılların ortaları.

Berç Kaç Arşivi.

elbette böyle bir anlayıştan faydalanmadık araştırmamızı yaparken, elimize geçen her kaynağı önemsedik.

Bir de Osmanlıca fetişizmi var malum, Osmanlı dönemiyle alakalı araştırmalarda Osmanlıca dışındaki belgeler dikkate alınmıyor, Osmanlıca dışındaki kaynaklarla yapılan araştırmalara kıymet verilmiyor. Siz de kitabın başında Osmanlı araştırmalarındaki en temel eksikliklerden birinin Osmanlıca/Türkçe dışındaki dillerdeki kaynakların kullanılmaması olduğunu söylüyorsunuz. Bunu da eklediğimiz zaman şöyle bir tablo çıkıyor ortaya; Osmanlı dönemini araştıracaksak muhakkak elimizde yazılı belge olacak ve bu belge Osmanlıca olacak...

Son zamanlara kadar merak dahi edilmiyordu bu diğer dillerdeki kaynaklar, sınırlar daha netti, şimdi o sınırların dışına çıkan araştırmacılar var ama bu, durum hepten değişti demek de değil. Ama şu yavaş yavaş görülmeye başlandı ki, o kaynaklar da en az Osmanlıca/Türkçe yahut Arapça kaynaklar kadar önemli. Bizim yaptığımız türde araştırmalarda, yani insanların tarihe nispeten daha az not düştükleri konularda en küçük ayrıntılar bile çok önemli, o tarihi yazmak istiyorsanız o ayrıntılara dikkat etmeniz gerekir. Böyle ayrıntılar Ermenice, Rumca belgelerde mutlaka vardır. Hatta ilgisiz gibi görülen bir belgede elinize birkaç satır ya da bir nota geçer, o arayıp da bulamadığınız bir cevap olabilir. Elbette bu belge okumaların sistematik olarak yapılması gerekiyor aslında ama ne için yapılacak, o da çok belli olmadığı için ne arayanı var ne de elinde belge olan kolay kolay ortaya çıkıyor. Ulaşmak kolay değil bu tip belgelere, oldukça zor. Kimileri dünyanın en mühim belgesiymiş gibi saklar ya da Ermeni ise "aman Türk'ün eline geçmesin", Türk ise "aman Ermeni'nin eline geçmesin" diye ortaya çıkarmazlar, bazıları ne işe yarayacağını bile kestiremez... Bunlar da tabii insanlık halleri. İnşallah yavaş yavaş değişecek, biz de bunun uzun süreli bir değişim olduğunu kabul edeceğiz, fakat sanki yarın olacakmış gibi de çalışacağız...

Klasik Osmanlı müziği ile uğraşan gayrimüslimler arasında özellikle 19. yüzyılda Ermenilerin çoğunlukta olduğu görülüyor kitapta. Hangi sebeplerle Ermeniler böyle öne çıkıyorlar? Sanırım Hampartzum notasının rolü büyük...

Ekonomik olarak üst sınıf olan aileler hep olmuştur elbette, ancak bunların ağırlık kazanması daha çok 19. yüzyılda oluyor, sarayla olan ilişkiler de yine bu arada sağlamlaşıyor. Özellikle Ermenilerin sarraflıkta önemli rol oynamaya başlamaları etkili oluyor. Bunların yanı sıra bir de toplumsal değişiklikler var. Klasik Osmanlı Müziği'nde Ermeni müzisyenlerin sayısının artmasında bütün bunların da rolü var. 19. yüzyılın başından itibaren, Batılılaşma hareketi ile birlikte nota meselesi ortaya çıkıyor. Tam bu sırada Hampartzum notası yaratılınca bu tabii herkesin işine yarıyor, dolayısıyla bu gibi akımların etkisiyle işlevsellik temelli ilişkiler de kuruluyor. Mesela Ermeniler notacılık yapıyorlar. Sonra Müslümanlar da bu nota sistemini öğreniyor ve onlar da öğretmeye başlıyorlar. Yani hem ekonomik gelişmeler hem de toplumsal değişimler, bunlarla birlikte ortaya çıkan yeni ihtiyaçlar ve beğeniler bu toplumlar arası ilişkiyi dönüştürüyor ve Ermenilerin buradaki rolü de böylelikle ortaya çıkıyor.

Genel olarak Ermenilerin Batılılaşmada rolü büyük gibi bir algı vardır, müzik alanında bunu doğrulayabiliriz yani...

Öyle gibi gözüküyor, çünkü Ermeniler arasında Batılılaşma çok erken ve Osmanlı sınırları dışında başlayan bir durum esasen. Hıristiyan bir toplum olmaları da elbette ilişkileri kolaylaştırmıştır. Zaten Ermeniler 19. yüzyıla kadar ticarette, bankacılıkta Avrupalılarla çok sıkı fıkılar, Avrupa'nın bütün önemli ticari merkezlerinde Ermeniler yaşıyorlar... 17. yüzyıla bakarsak mesela, matbaanın kullanımı yaygınlaşmış, çok sayıda Ermenice kitap basılmış; Güneydoğu Asya'ya giden ticari deniz yollarında Ermenilerin önemli rolü var; aynı yüzyılda Yeni Culfa dediğimiz, İsfahan'ın karşı kıyısındaki o küçük kasabada 50 yıl boyunca sanki otonom bir devlet varmış gibi bir ekonomik güç var. Bu gibi örnekler var. Yani demek istediğim; Ermenilerin bu bahsettiğimiz kesimi, 19. yüzyılda çoktan hazır Batılılaşma hareketine... Tabii bunu Muş'taki, Van'daki köylü için söyleyip herkese genelleyemeyiz ama dönemin Ermeni burjuvazisi için bu böyle.

Müzik alanına baktığımızda da Hampartzum notasının önemini görüyoruz. Tabi bu Hampartzum notası efsane edildiği gibi Sultan III. Selim'in emriyle yapılmış bir nota sistemi değil. Batılılaşma hareketinin etkisiyle de ortaya çıkan ve Ermeni kilise müziğinde çok ciddi boyutlara ulaşmış bir repertuar iletimi sorununa çözüm getirmek için yapılmış aslında bu. Hampartzum notasından evvel Ermenilerde Khaz notası var, Avrupa'da da, Rumlarda da kullanılan çok eski bir nota, fakat belli bir süre sonra bir düşüş dönemine giriyor ve artık doğru okunamıyor, bu yüzden aktarım sadece sözlü aktarıma kalıyor. Tabii bahsettiğimiz eserler çok süslü, çok kompleks eserler; kilisede, ayinlerde okunan eserlerden bahsediyoruz. Bunların sözlü olarak aktarımını sağlamak zor olduğundan zamanla nota ihtiyacı tekrar ortaya çıkıyor. Bu iç ihtiyaç Batılılaşmanın getirdikleriyle de birleşerek Hampartzum notasının ortaya çıkmasına sebep oluyor. Batılılaşma Ermenilerin hayatına çok erken girdiği için, böyle bir nota sistemine dair ihtiyaç da daha erken doğuyor orada. Rumlarda yok mu, var tabii, sadece birkaç sene sonra da Rumlarda yeni bir nota geliştiriliyor: Hrisantos notası... Osmanlı müziğinde de bu notaya alma ihtiyacı ortaya çıkınca Hampartzum notası kullanılıyor. 19. yüzyıl başında doğan bir ihtiyaç bu; bir şeyin var olduğu gibi saklanması gerektiği hissi... Yani Batılılaşma. Hampartzumdan evvel Osmanlı'da da ebced notası kullanılıyordu, fakat zordu onun da kullanımı. Müzisyenler zor okunan nota sistemi kullanmak istemezler.

Klasik Osmanlı müziği için İstanbul merkez dedik; fakat Ermeni kilise müziği için öyle değil. 1915'ten evvel Anadolu'da halen birçok manastır ve muganni heyetleri var, bir üretim var. 1915 bu manastırların, heyetlerin yok oluşu anlamına geliyor...

E, insan ortadan kalkınca onun müziği de kayboluyor elbette. Üstelik 19. yüzyılın son çeyreğinde repertuar yayınları da yapılmaya başlanmıştı. 1915-16'ya kadar Anadolu'da Ermeni kilise müziği ekolleri vardı. Bunlar ortadan kalktıktan sonra ise bu konuyla ilgilenmek artık pek mümkün olmadı. İstanbul'da da ekoller vardı elbette, 20. yüzyılın ortalarına kadar. İstanbul İstanbul'du daha o zamanlar. Ancak zamanla bunlar da azaldı. Gerçi 19. yüzyıl İstanbul'u da biraz kendi içine kapanık, Anadolu'dan kopuktu. Kilise müziği üzerine yüzlerce makale var Ermenice gazetelerde, baş muganniler, entelektüeller, papazlar tartışıp duruyorlar, kavga gürültü, fakat içlerinden bir tanesi çıkıp da acaba Akhtamar Manastırı'nda nasıl okuyorlar, acaba Muş'taki Surp Garabet'te nasıl okuyorlar diye merak edip bu tip derlemeler yapmıyor.

Kitapta birçok Ermeni müzisyenden söz ediliyor ama Ermeni müzisyenlerden söz açınca sanırım ilk akla gelenlerden biri Gomidas. Bilenlerin çoğu onu 24 Nisan 1915'te İstanbul'daki Ermeni aydınlarla birlikte sürgüne gönderilmesi ile başlayan ve akıl sağlığını yitirmesi ile sonuçlanan hikâyesini biliyorlar... Oysa kitaptan hayat hikâyesinin başka yönlerini öğreniyoruz, mesela yaptığı halk ezgileri derlemeleri, etno-müzikolojik çalışmaları, "milli müzik" yaratma gayesi...

O zamanın milliyetçiliği kültürel bir şey, elbette Batılılaşmayla paralel giden bir şey. Batılının gösterdiği aynada kendini görüp onu tanımlayabilme, "ben şuyum" diyebilme meselesi... E, doğal olarak kültürel öğeleri de o aynayı sana tutanın normlarına uydurman lazım ki sen de medeni bir millet olasın. İşte bu işe Gomidas çok erkenden başlamış Ermeniler arasında. Boşuna değil onun Bartok'la Kodaly ile ilişkileri olması, onlar tarafından takdir edilmesi. Onlar da aynı hareket içinde olan insanlar, onlar da kendi yaşadıkları ülkede aynı şeyi yapıyorlar, Bartok Tunuslular için de yapmıştır bunu. Ermeniler arasında bunu bilinçli olarak ilk yapan Gomidas'tır, etno-müzikolojik çalışmalar ve estetizasyon... 20. yüzyılın başında özellikle İstanbul Ermenilerinde çok etkili olan edebi akımın da modeli oluyor Gomidas'ın müzik alanında yaptıkları. Sonra bir de üstüne 1915'teki kopuş olunca sanki ileriyi görebilmiş de o yüzden böyle bir çabası varmış gibi bir algı da oldu elbette. Bir de, en başta da dediğimiz gibi, Ermeniler kendilerini çoğu zaman Batılıdan daha çok Batılı zannettikleri için Gomidas'a abartılı bir sembolik anlam da yüklenmiştir. Şöyle cümleler görebilirsin mesela, kitapta da alıntılıyoruz, "Ermeni müziği Gomidas ile başlar", sanki ondan evvel hiçbir üretim yokmuş gibi. O kadar ikona dönmüş haldedir artık. Şahsen, adamcağızın mezarında daha rahat yatmasını tercih ederdim. Dönüp dolaşıp aynı yere geliyoruz: şu "resmi söylemler" meselesi halledilebilse, tarihe damgasını vurmuş insanları daha sağlıklı bir şekilde değerlendirmek de mümkün olacak.

DİPNOT

15.01.2011 Radikal Kitap.

EN DOĞRU BİLDİĞİMİZDEN KUŞKULANMAK-6

OSMANLI İDMAN BAYRAMI'NDAN ATATÜRK'Ü ANMA, GENÇLİK VE SPOR BAYRAMI'NA

MEHMET Ö. ALKAN

*23 Nisan, Atatürk'ün çocuklara armağan ettiği bir bayram değildir. 19 Mayıs ise, Atatürk'ün gençlere armağan ettiği bir bayram olmasına karşın, bir Cumhuriyet icadı değil, bir Osmanlı icadıdır. Bayramı icat eden de Selim Sırrı Tarcan'dır. İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin desteği ve Alman generallerin teşviki ve Maarif Nazırı'nın da katıldığı etkinliklerle ilk kez 29 Nisan 1916 tarihinde kutlanmıştır.**

Maarif Nazırı Şükrü Bey " hazretlerinin ilk İdman Bayramı'nı görmek üzere İttihad Kulübü'ne teşrifleri.

"1335 SENESİ MAYISININ 19UNCU GÜNÜ SAMSUN'A ÇIKDIM..."

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın, 15-20 Ekim 1927 tarihlerinde, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın 2. Kongresi'nde okuduğu *Nutuk* şu cümlelerle başlar:

"1335 senesi Mayısının 19 uncu günü Samsun'a çıkdım. Vaziyet ve Manzara-i Umumiye:..."

Okunması günler süren *Nutuk* şu cümleler ve seslenişle sona erer: "Bugün vasıl olduğumuz netice, asırlardan beri çekilen milli musibetlerin intibahı ve bu aziz vatanın, her köşesini sulayan kanların bedelidir. Bu neticeyi, Türk gençliğine emanet ediyorum.

Ey Türk Gençliği!

'Birinci vazifen Türk istiklalini, Türk Cumhuriyeti'ni, ilelebet, muhafaza ve müdafaa etmektir. Mevcudiyetinin ve istikbalinin yegâne temeli budur...' "

Nutuk "19 Mayıs"la başlamış ve "Gençliğe Hitabe" ile bitmiştir. *Nutuk*'un başlangıç ve bitişi, 11 yıl sonra bayram olarak birleşecek, 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı olacaktır. Aslında 19 Mayıs gününün Türkiye tarihi açısından önemli bir gün olduğu hususu, daha 1925 senesinden itibaren gazete yazılarında işlenmeye başlanmıştır. Samsun'da ise 19 Mayıs günü için yerel törenler düzenlenmeye başlamıştır. Ancak 19 Mayıs'ın resmen bayram olması *Nutuk*'un okunuşundan 11 sene sonradır.

İdman Bayramı, İdman Şenlikleri, Mektepler Bayramı, Mektepliler Bayramı, Jimnastik Şenlikleri veya Jimnastik Bayramı ve Okullar Bayramı gibi değişik isimlerle anılacak ve nihayet 1938 yılından itibaren adı resmen "Gençlik ve Spor Bayramı" olacaktır. 12 Eylül darbecileri bu bayramı "Atatürk'ü Anma, Gençlik ve Spor Bayramı"na çevireceklerdir.

OSMANLI'DA İDMAN BAYRAMI'NIN İCADI

Bilindiği gibi 20. yüzyıl savaşları, gençleri, potansiyel kuvvet olarak önemli hale getirmiştir. Bu tür bayramların icad edilişindeki amaç bu potansiyel kuvveti, yani gençleri her an savaşa/cepheye sevk edilecek şekilde bedensel olarak eğitmektir. I. Dünya Savaşı öncesinde Avrupa devletleri başta olmak üzere gençliğe yönelik seferberlik dikkat çekicidir.

Türkiye'de de militer Türk-İslam ideolojisine uygun olarak dönemin

iktidar partisi olan İttihad ve Terakki Cemiyeti, II. Meşrutiyet döneminde ders programlarına milliyetçi değerleri aktarmaya yönelik değişiklikler yaparak örneğin "talim-i askeri" gibi dersler ilave edilmiştir. Tarih ve din dersleri gibi var olanların içerikleri değiştirilmiş, militer milliyetçilik ders programlarına yansımıştır.[1] Öte yandan "Terbiye-i Bedeniye" dersleri ise bir çeşit militer beden eğitimidir ve militer oyunlarla süslenmiştir. Oyunlar arasında "hücum emri", "sancak", "esir almaca" bulunmakta ve ayrıca "nişan tüfengi ile endaht/nişan tüfeği ile atış" da yapılmaktadır. Yılda bir defa da resmi poligonlara götürülerek orada ayakta, diz çökerek ve yere yatarak atış talimi yaptırılacaktır.[2] İttihad ve Terakki Cemiyeti gençleri seferber etmek için para-militer gençlik örgütleri de kuracaktır. Bunlar arasında Genç Dernekleri, Güç ve Gürbüz dernekleri gibi Alman generallerin de öncülük ettiği yarı askeri nitelikte eğitim veren örgütler ortaya çıkmıştır. İşte ilk gençlik ve spor bayramı "idman bayramı" adıyla, I. Dünya Savaşı'nın en hararetli ve zor günlerinde, gençliği örgütleyip seferber etmenin bir parçası olarak 1916'da, İstanbul'da kutlanmıştır.[3]

İlk idman bayramının mucidi Selim Sırrı Tarcan'dır. Kendi hatıralarında da belirttiği gibi, Maarif Nezareti Müfettişliği yaptığı sırada, gündeme gelen bu ilk idman bayramı, 29 Nisan 1916'da Kadıköy'de İttihad Spor Kulübü sahasında düzenlenir.[4] (Bayram anlatısı aşağıdaki kutuda verilmiştir.) İkincisi de 1 Mayıs 1917

İkinci İdman Bayramı: İsveç usulü üzere terbiyevî jimnastik atlamaları.

O dönemde yayınlanan Tedrisat Mecmuası ilk idman bayramını ayrıntılı bir şekilde sayfalarına taşımıştır:

"İlk İdman Bayramı

Avrupa'da adet hükmündedir, her sene ilkbaharın muayyen bir gününde bütün mekteplerin kız erkek çocukları şehir ve kasabaların umum spor mahallerinden birinde toplanırlar. Maarif Nazırı, şehremini, memleketin en büyük askeri kumandanı, mektep müdür ve müdireler, muallim ve muallimeler, analar, babalar, akrabalar huzurunda çocuklar terbiye-i bedeniye sayesinde kazandıkları kuvvet ve çevikliği, sıhhat ve zarafeti gösteren türlü jimnastik hünerleri yaparlar. (...)

İşte Darülmuallimin bu büyük harp gailesi ve ahval-i gayri tabiyeye rağmen, hem terbiye-i bedeniyeye nasıl müstesna bir mevkii verdiğini göstermek hem de idman bayramlarının bizde de tesisini temin etmek emeli ile Nisan'ın yirmi dokuzuncu Cuma günü Kadıköy İttihad Kulübü'nde kendi talebesi arasında büyük mikyasta jimnastik ve spor müsabakaları tertip etmiş ve Maarif-i Umumiye Nazırı Şükrü Beyefendi, hazretleri ile Erkan[-ı Harbiye] Nezareti, Darülfünun muallimlerini, Genç Dernekleri Müfettiş-i Umumisi Miralay Von Hoff Beyle maiyetini, Mekatib-i Sultaniye Müdür ve muallimlerini, numune mekteplerinin müdür ve muallimlerini ve umum mekatipten ellişer talebeyi müsabakaları seyre davet etmiştir. (...)

Öğleden sonra saat ikiye doğru davetli olan zevat ve mektep talebesi takım takım İttihad Spor Kulübüne geldiler (...) Darülmuallimin tatbikat talebesinden küçük, refakatlerinde muallimleri İhsan Bey, onların arkasında Darülmuallimin'den iki yüz talebe, refakatlerinde muallimleri Selim Sırrı Bey olduğu halde marş söyleyerek geçtiler. Kıyafetleri [talebenin başları açıktı. Üzerlerinde beyaz gömlek, siyah pantolon, kırmızı kuşak vardı.] pek zarif, yürüyüşleri pek muntazamdı. Darülmuallimini Galatasaray Sultanisi takip etti ve İstanbul, Üsküdar, Davutpaşa, Kadıköy, Kabataş, Vefa, Gelenbevi sultanileri sıra ile geçtiler. Onları da bir miktar Darüleytam talebesi takip etti. Daha sonra otuz iki numune mektebi muhtelif marşlar söyleyerek geçip evvelce kendilerine tahsis edilmiş olan yerlere gittiler. Ortadaki geniş meydanda Darülmuallimin ve tatbikat talebesinden başka kimse görülmüyordu. Şimdi herkes sabırsızlıkla bu gençlerin jimnastiklerini görmek istiyordu. Birden Selim Sırrı Beyin yüksek sesi duyuldu:

Hazır ol! Bu ses talebe üzerinde bir seyyale-i elektriki gibi tesirini gösterdi. Askeri musıkası sevgili padişahımızın marşını çaldı, herkes ayağa kalktı. Musıka susunca, jimnastikler başladı. Evvela küçükler terbiyevi jimnastiklerinden bir ders numunesi yaptılar. Vaziyetleri, beraberlikleri, kol, gövde, bacak, hareketleri, harekât-ı teneffüsiyeleri, oyunları kusursuz denecek kadar mükemmel idi. Hepsinin de vücutları düzgün, yürüyüşleri muntazam ve ahenkli idi. Çevik ve atik oldukları her tavır ve hareketlerinden görülüyordu. Geldikleri gibi yine marşlar söyleyerek bütün mekteplerin el şakırtıları ve alkışları arasında yerlerine çekildiler. Şimdi sıra Darülmuallimin talebesine gelmişti. Bunlar daha büyük merakla bekleniyordu. Beş altı seneden beri umum mekteplerin ders programlarına giren İsveç usulü jimnastiklerinin hakiki numunesini görmek hevesi ile herkesin kalbi çarpıyordu. Selim Sırrı Bey'in bir kumandası ile iki yüz gencin bir makine süratiyle elleri göğüsleri karşısına kalktı. Hep birden bir ahenk-i latif ile kollar yana açılıp kapanırken geniş göğüsler hışıltılı bir seda ile kabarıp indi. (...) İsveç jimnastiklerinin mahiyet-i fenniye ve terbiyeviyesini herkes gördü ve anladı. Jimnastik sıralardan, tahta beygirlerden, jimnastik kasalardan onar metre fasıla ile muhtelif mânialar teşkil ettiler. Talebe çelik yay gibi mânialardan aşıp geçtiler. İçlerinde müstesna bir kabiliyet gösteren otuz kadarı takriben bir buçuk metre irtifaa kaldırılmış tahta beygirlerin üzerinden birer kırlangıç hafifliği ile adeta uçtular. Yüz metrelik sürat yarışına yalnız on efendi iştirak etmişti. Çıkışlar ve koşuların usule muvafık olduğu görülüyordu. Birinci gelen 100 metreyi 14 saniye kat etti ki bu muvaffakiyeti gösteren gençler Avrupa'da dört senede bir muhtelif payitahtlarda yapılan Olimpiyat müsabakalarına gidebilmek hakkını iktisap ederler.(...)

En son bir numune futbol oyunu oynadılar. Evet, bu oyun hakikaten numune denecek kadar bir nezahet ve nezaketle oynandı. Ruşen Eşref Bey" refri" [hakem] vazifesini deruhte etti. (...) Oyun kırk beş dakika sürdü ve bir tarafın "gol" yapması ile neticelendi. Oyunun hitamında harekât-ı teneffüsiyelerini yaptılar ve her iki taraf Darülmuallimin şerefine "Yaşa! Yaşa! Yaşa!" diye bağırdıktan sonra seyredenlerin el şakırtıları arasında meydandan çekildiler.

Müsabakaların sonunda Müdür Kemal Bey, muavini İhsan Şerif Bey müsabakayı kazananlara Nezaret-i Celile namına verilen mükâfatları tevzii eylediler. Gelecek sene bu müsabakaların umum mektepler arasında yapılması takarrür ettiğini kemal-i şükranla haber aldık..."[**]

[**] "İlk İdman Bayramı" *Tedrisat Mecmuası Nazariyat ve Muamelat Kısmı* Cilt:6, No:3-34. (1332/1916) s.283-286'dan derlenmiştir. Bu yazının bir bölümü için bkz. Selim Sırrı Tarcan; *Hatıralarım* (İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1946) s.49-50. Çevrimyazı S.A rumuzuyla verilmiştir.

Alıntı metinlerde imla hataları olduğu gibi bırakılmıştır.

İkinci İdman Bayramı: Sırıkla atlama isporunda birinci çıkan bir Darülmuallimin talebesi.

İkinci İdman Bayramı: İsveç usulünde terbiyevi jimnastik hareketlerinden.

tarihinde aynı yerde kutlanacaktır. 1918 ve 1919 yıllarında bayramların daha sönük geçtiği ve sınırlı katılımla kutlandığı anlaşılmaktadır.

Darülmuallimin öncülüğünde ilk İdman Bayramı'nı kutlamak üzere, İstanbul'daki bazı okulların erkek öğrencileri, 29 Nisan 1916 Cuma sabahı bugünkü Fenerbahçe Stadyumu'nun olduğu yerde bulunan Kadıköy İttihad Spor Kulübü sahasına gelmişlerdir. Gençlerin üzerinde siyah pantolon ve beyaz gömlek vardır. Bellerine de kırmızı kuşak takmışlardır. Gençliğin eğitimine çok önem veren İttihad ve Terakki

Hükümeti'nin Maarif Nazırı Şükrü Bey de gösterileri izlemek üzere maiyetiyle birlikte stadyuma gelmiş, tribündeki yerini almıştır. Gösteriye katılan İstanbul liseleri arasında başta Erkek Öğretmen Okulu olmak üzere Galatasaray Lisesi, İstanbul Lisesi, Üsküdar Lisesi, Davutpaşa Lisesi, Kadıköy Lisesi, Kabataş Lisesi, Mercan Lisesi, Nişantaşı Lisesi ve Vefa Lisesi vardır. Ayrıca Numune Mektepleri ve Darüleytam öğrencileri de gösteriye katılmışlardır. Öğrenciler düzgün bir şekilde çeşitli marşlar söyleyerek sıra olmuşlardır. Ardından da sırayla resmigeçit törenleri yapılmıştır. Resmigeçit sonrasında Darülmuallimin (Öğretmen Okulu) öğrencileri sahadaki yerlerini almışlar ve muntazam bir şekilde dizilmişlerdir. Karşılarına ise İdman Bayramı'nın fikir babası Selim Sırrı Bey geçmiştir. Gençler Selim Sırrı Bey'in yönetiminde ve komutasında, o dönemki deyişle "İsveç jimnastiklerinden" örnekler vermişler, beden hareketleri yapmışlardır.

Gösterilerin ardından sıra oyunlara gelmiş, o zamanlar tahta beygir denilen kasadan atlama, takla atma, ilkyardım ve halat yarışı gibi oyunlar oynamışlardır. Ayrıca koltuk değenekleri gibi bir yükseltiye çıkarak ve şimşirden yapılmış bir topla ilginç bir oyun da oynamışlardır. Son olarak da bir futbol maçı düzenlenmiştir. Atletizm yarışmaları arasında 100 metre koşusu da vardır. 10 öğrencinin katıldığı 100 metre yarışında birinci 14 saniyede koşmuştur. Gösterilerin sonunda yarışmalarda başarı kazanan öğrencilere ödüllerini vermek için ödül töreni düzenlenir. Maarif Nezareti'nin hazırladığı ödüller, kazanan öğrencilere dağıtılır. Gösteriler büyük bir hayranlıkla izlenmiş ve beğeni toplamıştı.

Bu ilk bayram "Darülmuallimin-i Âliye İdman Bayramı" filme de çekilmiş ve 16 seans gösterimde kalmıştır.[5]

İKİNCİ İDMAN BAYRAMI VE DAĞ BAŞINI DUMAN ALMIŞ

Başarılı geçen ilk deneyim sonrasında[6] Darülmuallimin-i Âliye öncülüğünde her sene Mayıs'ın birinci Cuma günü bir "İdman Bayramı" tertiplenmesine karar verilir. Buna uygun olarak ikinci İdman Bayramı ertesi sene, 1 Mayıs 1917 Cuma günü Kadıköy İttihad Spor Kulübü sahasında kutlanır. Önceki seneye oranla daha başarılı ve parlak geçer.

İkinci İdman Bayramı'na her okuldan 40 öğrenci hesabıyla daha geniş bir katılım sağlanmıştır. Kız öğrenciler de vardır, ancak tribünlerde izleyici olarak... İdman Bayramı'na Maarif Nazırı Şükrü Bey dışında, Esat Paşa, Damad-ı Şehriyari Salahaddin Ali ve Hami Beyefendi, Maarif Müsteşarı Doktor Smith ve refikası, Ayan ve Mebusan'dan bazı kişilerle, Polis Müdüriyeti Kısm-ı Siyasi Şubesi Müdürü Cemal Bey, Genç Dernekleri Müfettiş-i Umumisi Von Hoff Paşa, İnas Darülfünunu Müdürü ve basından üst düzey bir katılım olmuştur. İdman Bayramı'na katılan okullar önce bir geçit resmi yaparlar. Yine Selim Sırrı Bey komutasında terbiyevi oyunlar icra ederler. Genç Dernekleri yaralıları ve hastaları taşıma gösterisi yapar. Önceki sene etkinliklerine ek olarak "hız alarak yüksek atlama", "uzunluğuna bir adım atlama", "sırıkla irtifa atlama", "100 metre sürat", "800 metre mukavemet koşusu", "cirit atma", "disk atma", "halat çekme" ve "bisiklet yarışı" gibi yarışlar düzenlenir. Çeşitli terbiyevi oyunlar oynanır. Kasadan atlama olarak adlandırdığımız ama o dönemde tahta beygirden atlama denen gösteriler oldukça ilgi çeker. Stadyumda düzenlenen yarışlar arasında hız alarak yüksek atlama da vardır. Yüksek Öğretmen Okulu öğ-

Mektepliler Bayramı

"Dün bütün liselerin idman bayramı idi. Mektepliler İdman Bayramları dört seneden beri İstanbul'un işgali hesabıyla icra edilemiyordu. Bu meşum devir hitam bulduğu cihetle beşinci idman bayramı dün Taksim Stadyumunda kesif bir kalabalık huzurunda bilumum liselerin iştirakiyle, fakat maatteessüf tozlu bir rüzgâr altında icra edildi.
Merasime saat iki buçukta başlanıldı. İstanbul, Davudpaşa, Üsküdar, Gelenbevi, Kabataş, Vefa, Galatasaray liselerinin talebesi Galatasaray Lisesi'nde toplandılar ve orada idman elbiselerini giyiyorlardı. Her liseden kırk olmak üzere (320) talebe bayrama bilfiil iştirak etti. Saat üçe çeyrek kala bütün liseler tektip kıyafetleriyle, beyaz ceket, siyah ve kısa pantolonlarıyla stadyumun oyun sahnesine dâhil oldular ve Bahriye Bandosunun iştirakiyle bir resmigeçit yaptılar. Resmigeçitte Galatasaray ve Kadıköy liselerinin diğerlerine faik olan intizamı göze çarpıyordu. Bundan sonra Galatasaray Sultanısı, terbiye-i bedeniye muallimlerinden Zeynel Bey'in idaresinde İsveç Usulü harekât-ı bedeniye yapıldı. Bunda umum liseler talebesi şayan-ı takdir bir muvaffakiyet gösterdiler.
Bade yüz metre sürat koşusu yapıldı. Galatasaraylı Vedad Efendi 12,(6-5)-1 saniyede bu mesafeyi kat etmek suretiyle birinciliği kazandı.
Tam dört buçukta uzun atlamaya başlanıldı. Buna bilumum liselerden ikişer efendi iştirak etti ve Galatasaraylı Hüseyin Arif Efendi 5,78 atlamak suretiyle birinci ve İstanbul Lisesinden İhsan Efendi 5,65 atlayarak ikinci geldi.
Üçüncü müsabaka yüksek atlama idi. Bunda Kabataş Lisesinden Fahri efendi 1,60 metre atlayarak birinciliğe Galatasaraylı Nesim Efendi 1,58 atlamak suretiyle ikinciliği aldı.
Bunlardan sonra Galatasaray, Kadıköy liseleri arasında yapılan (voleybol) müsabakasının nihai safhasında İstanbul ve Galatasaray talebesi karşılaştı ve müsabaka İstanbul Lisesi'nin galibiyetiyle neticelendi.
Müsabakalar için ihzar edilen (Şilt) bilahare hakem heyeti tarafından takdim edilecek kulübe ita olunacaktır.
Müsabakaların tertibindeki hüsn niyet ve gayenin ehemmiyetine rağmen matlup intizamın temin edilemediği göze çarpıyordu."

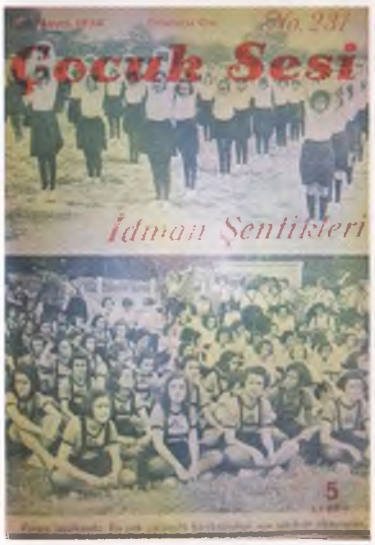
Cumhuriyet 17 Mayıs (Cumartesi) 1924/1340,s.1.

rencisi 281 numaralı Ziya Bey, 1,5 metre atlayarak birinci olur. Sırıkla atlama yarışmasında Darülmuallimin-i Âliye yani Yüksek Erkek Öğretmen Okulu öğrencilerinden 2349 numaralı İsmail Efendi 2 metre 15 santimetre atlayarak birinci gelir. Bugün sırıksız daha iyi dereceler yapılırken, bu yükseklik o dönemde birincilik ödülleri getirmektedir. Uzunluğuna bir adım atlama dalında Galatasaray Lisesi'nden 230 numaralı Fuad Efendi 5,75 cm ile birinci olur.

Kuleli Askeri İdadisi (Lisesi) öğrencilerinin program harici olarak sahada sergiledikleri cambazlık hareketleri hayranlık da uyandırır tepki de çeker. Zira Kuleli Askeri İdadisi bayrama katılımcı olarak davetli değildir, izleyici olarak gelmişlerdir. Ancak törenler sırasında bayrama katılarak cambazlık gösterileri yapıp, kendilerini göstermek istemişlerdir. Yaptıkları cambazlık gösterilerine tepki duyan Genç Dernekleri Müfettiş-i Umumisi Von Hoff Paşa stadyumdan hemen ayrılmış, sonra da tepkisini *Tanin* gazetesinde yazılı olarak da dile getirmiştir. Paşaya göre "cambazlık" ve "terbiye-i bedeniye" arasında çok büyük bir fark vardır ve bu ne memleketin geneli ne de Kuleli Askeri İdadisi tarafından henüz anlaşılmamıştır![7]

Bu olayın ardından yine bir düdük sesiyle stadyumun ortasına dizilen 300 Darülmuallimin öğrencisi, Selim

28 Mayıs 1934'te çıkan *Çocuk Sesi* dergisinin kapak konusu "İdman Şenlikleri".

1930'lardaki Taksim Stadı'ndaki 19 Mayıs gösterilerindeki kız öğrencilerin kıyafetleri resimdeki gibiydi.

Sırrı Bey'in komutu ile hareketlerini büyük bir düzen ve uyum içinde yapmaya başlarlar. Hareketlerin ahengi konusunda gösterilen başarı büyük takdir toplamıştır.[8]

Eğitimci ve siyasetçi Hıfzırrahman Raşit Öymen, ikincisi 1 Mayıs 1917'de yapılan İdman Bayramı'nı İttihad Spor Kulübü şeref tribününde izleyenler arasında Mustafa Kemal Paşa'nın da olduğunu anlatır.[9] Kutlama ve etkinlikler sırasında Türkiye'ye yine Selim Sırrı Bey'in tanıttığı bir marş çalınır. İsveççe adı "Tre Trallade Jantor"' (Şakıyan Üç Genç Kız) olan şarkının bestecisi İsveçli Felix Korling'tir. O zamanlar bu marşa Türkçe sözleri Ali Ulvi Elöve yazmıştır. "Gençlik Marşı" adıyla anılan bu marş, daha sonra 19 Mayıs ile özdeşleşecektir. Mustafa

19 Mayıs bütün yurtta
Heyecanla kutlandı
Ankara'lılar, kafileler halinde
Büyük Atatürk'ü ziyaret ettiler
Harb Okulu bu sene yapılan gösterilere iştirak etmedi

20 Mayıs 1962 tarihli *Hürriyet* gazetesi 19 Mayıs haberinin altında Harp Okulu'nun gösterilere katılmadığını da bildiriyor.

Kemal Paşa'nın, ilk kez ikinci İdman Bayramı'nda dinlediği ve çok sevdiği bu marşı 1919 Mayıs'ında Samsun'dan Havza'ya giderken maiyetine de öğrettiği anlatılır.

CUMHURİYET'TE "MEKTEPLİLER BAYRAMI"-"İDMAN BAYRAMI"

Anlaşılan o ki İdman Bayramı 1916 ve 1917 yıllarının ardından 191810 ve 1919 senelerinde sönük de olsa kutlanmıştır. Hatta 1918 yılında, Genç Dernekleri Müfettişliği daha önce iki kez kutlanan idman bayramlarının birleştirilerek her yerde aynı zamanda ve tarihi bir günde "Genç Dernekleri Bayramı" veya "Talebe Bayramı" adıyla kutlanmasını da önermiştir.[11] Ancak 1920'de İstanbul'un işgal edilmesiyle birlikte bu bayramın kutlanması da imkânsız hale gelmiştir. Benim görebildiğim kadarıyla 1920'den beri işgal sebebiyle kutlanamayan İdman Bayramı ilk kez 16 Mayıs (Cuma) 1924/1340 tarihinde "Mektepliler Bayramı" adıyla kutlanmıştır. Kutlama daha önce Osmanlı döneminde kararlaştırıldığı gibi yine Mayıs ayının 3. Cuma günü yapılmıştır. Gazetelere yansıyan haber şöyledir:[12] (Bkz. safya 33'teki kutu)

Öte yandan ertesi yıl 1925 yılındaki İdman Bayramı'nın dikkat çeken özelliği ilkokullar tarafından kutlanmasıdır. Hürriyet-i Ebediye Tepesi'nde başlayan kutlama Kâğıthane'de devam edecek ve basına şöyle yansıyacaktır:[13]

"Mektepliler Bayramı Dün Tes'id Edildi: Beyoğlu Vilayetinin kız ve erkek ilk mektepleri bayrama iştirak ettiler. Beyoğlu Vilayetindeki bilumum kız ve erkek ilk mektepler heyet-i idarelerinin tertip ettiği mektepliler bayramı dün Hürriyet Tepesi ile Kâğıthane'de tes'id edilmiştir. Mektepliler Bayramı'na iştirak edecek mektepler öğleye doğru kafile kafile Hürriyet-i Ebediye tepesinde toplanmağa başlamışlardır. Bu suretle saat on ikiye kadar Hürriyet-i Ebediye Tepesine gelmiş olan kız ve erkek mektepler talebesi Abidenin etrafında grup halinde toplanmışlardır. Bade mektep heyet-i idareleri tarafından erkek mekteplerin izcilerinden mürekkep bir musiki heyeti teşkil edilmiştir. Küçük izciler evvela İstiklal Marşını terennüm ettikten sonra bilumum talebe tarafından milli marşlar teganni edilmiştir.

Müteakiben mektepliler en önde izcilerin mızıkası ile izciler, arkalarında kızlar olduğu halde muntazam bir yürüyüş yaparak Kâğıthane'ye inmişlerdir. Talebe Kâğıthane'de yemeklerini yedikten sonra koşular, müsabakalar, oyunlar yaparak akşama kadar eğlenmişlerdir."

İdman Bayramı, Ankara'da 1926'da 21 Mayıs Cuma günü kutlanmıştır. Gazetelere yansıyan haberde, "İlk Mekteplerin İdman Bayramı" başlıklı yazıda "Çocukların gösterdikleri intizam pek ziyade takdir edilmiştir, çocuklar bayramında İsmet ve Kazım paşalarla Maarif Vekili de hazır bulunmuştur." cümleleri okunmaktadır.[14] Bu dönemde kutlanan idman bayramlarında daha önceki toplu gösterilerden çok, oyunlar oynanmakta ve yarışmalar düzenlenmektedir.

"MEKTEPLER BAYRAMI", SAMSUN'DAKİ KUTLAMALAR VE "JİMNASTİK ŞENLİKLERİ", "İDMAN ŞENLİKLERİ"

Tam bu sıralarda 1926 ve 1927 yıllarında (daha *Nutuk* okunmadan) 19 Mayıs tarihinin Türkiye açısından önemini vurgulayan yazılar da artmaya başlamıştır. 1925'te Samsun'da tören düzenlenir. 1926 yılında Gazi Paşa'nın Samsun'a ayak bastığı gün olan 19 Mayıs, "Gazi Günü" olarak kutlanır. Aynı günün gecesi Samsun'da "şükran balosu" tertip edilir. Daha önemlisi, ertesi yıl, 19 Mayıs 1927'de Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a ayak bastığı günün anısına hem törenler düzenlenmiş hem de dikilecek heykelin kaidesinin temel atma töreni yapılmıştır.[15] Ancak ne İdman Bayramı ne de Gazi Günü henüz ülke çapında resmi olarak kutlanan bayramlar değildir. Örneğin 16 Ağustos 1927 tarihli "Lise ve Orta Mektepler Talimatnamesi"nde 23 Nisan günü tatil görünürken, "idman bayramı" veya "mektepler bayramı" gibi bir tatile rastlanmaz.[16] Ancak *Nutuk*'un okunuşunun ertesi yılı, Mustafa Necati Bey'in Maarif Vekilliği sırasında, yine Selim Sırrı (Tarcan)'ın girişimiyle Mart 1928'de "Jimnastik Şenlikleri" adıyla törenler yapılmaya başlamıştır.[17] Böylece idman bayramlarına yine toplu gösteriler eklenmiştir.

Nihayet İdman Bayramı, 1931 yılı başında "Mektepler Bayramı" adıyla "Lise ve Orta Mektepler Talimatnamesi"ne[18] ve hemen ardından yayınlanan "Muallim Mektepleri Talimatnamesi"ne[19] girmiştir. Talimatnamelerde Mektepler Bayramı'nın Mayıs ayının 5. ve 6. günleri kutlanacağı, havanın uygun olmadığı zaman başka günlerde yapılabileceği belirtilmiştir. Sonuç olarak, 1931 yılı itibariyle, Gençlik ve Spor Bayramı'nın atası İdman Bayramı, "Mektepler Bayramı" adıyla bütün lise ve ortaokullar için bir tatil ve etkinlik günü olarak resmileşmiştir.

1930'lu yıllar boyunca baharın gelmesiyle birlikte İdman Bayramı veya İdman Şenlikleri hazırlıkları başlamaktadır. Bütün ortaokul ve lise öğrencileri stadyumlarda toplanıyorlar ve komutlar eşliğinde hareketlerine başlıyorlardı. Bu dönemde kızların kıyafetleri ilgi çekiciydi. İlk bakışta mini etek gibi görülse de aslında ge-

niş kesimli ve paçası büzgülü siyah şortlar giyiliyordu. Uzun yıllar 19 Mayıs törenlerinde kızların kıyafetleri böyle kaldı.[20]

ATATÜRK'ÜN GENÇLİĞE ARMAĞANI: GENÇLİK VE SPOR BAYRAMI

İlk kez 27 Mayıs 1935 tarihinde "Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkında Kanun"[21] adlı düzenleme ile ulusal bayram ve genel tatil günleri derli toplu bir şekilde düzenlenmiştir. Bu düzenlemeye göre ulusal bayram günü yalnızca Cumhuriyet'in ilan edildiği 29 Ekim günüdür. Genel tatil günleri ise Zafer Bayramı, Ulusal Egemenlik Bayramı (22 Nisan öğleden sonra ve 23 Nisan günü), Bahar Bayramı (Mayısın birinci günü), Şeker Bayramı (üç gün), Kurban Bayramı (dört gün) ve yılbaşı günü 31 Aralık öğleden sonra ve 1 Ocak günü) olarak tespit edilmiştir. Ulusal bayram ve genel tatil günleri arasında Gençlik ve Spor Bayramı yoktur. Zira bu bayram, bir yasa değişikliği ile 3 sene sonra resmi olarak genel tatil günleri arasına girecektir.

Bu arada daha kanun olarak kabul edilmezden evvel Türk Spor Kurumu "19 Mayıs Spor ve Gençlik Bayramı" adıyla 1937 yılından itibaren bir bayram kutlayacak, bu bayramın kutlanmasında CHP öncülük edecektir. İlk maddesi şöyledir: "Büyük Şef Atatürk'ün milli mücadeleye başlamak üzere Samsun'a ayak bastıkları 19 Mayıs gününü Kurumumuza bağlı sporcular, törenler, spor ve jimnastik gösterileri ile kutlarlar."[22]

Atatürk, 19 Mayıs 1938'de 19 Mayıs Stadyumu'nda son defa Mekteplerİdman Bayramı gösterilerini izler. Törende bir konuşma yapan Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya, Ankara Stadyumu'na, "19 Mayıs Stadyumu" adının verildiğini, bu bayramın her yıl düzenli kutlanacağını, Atatürk'ün güvendiği, yarınları emanet ettiği gençliğe bu bayramın "tahsis edilmesini tensip buyurdular..." demişti.[23] Bu 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı'nın Atatürk'ün gençlere armağanı olduğunu ifade eder.

Böylece, 20 Haziran 1938 TBMM'de kabul edilen "Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkındaki 2739 Sayılı Kanuna Ek Kanun" ile 19 Mayıs günü "Gençlik ve Spor Bayramı" olarak kabul edilmiştir.[24]

25 Mayıs 1962 tarihli *Millî Yol* dergisi de Harp Okulu'nun gösterilere katılmamasını kapak yapmış.

Maalesef ilk Gençlik ve Spor Bayramı, Atatürk'ün ölümünden sonra, 19

Kutlamada "Devlet ve Hükümet Başkanı" Cemal Gürsel'in yaptığı konuşma ve yaşanan kutlama Resmi Gazete'*ye bile yansımıştır:*

"Aziz Gençler,

19 Mayıs Atatürk'ün Samsun'a ayak bastığı ve Türk İstiklâl ve Kurtuluş Savaşının başladığı gündür. Büyük Ata'nın bugünü Türk Gençliğine bayram günü olarak kabul ve hediye etmesinde elbette büyük bir mâna vardır. Bu mânayı anlamayan ve Türk Milletini batırmaya sürükleyen bedbahtlar kurtuluştan bahsetmekten ve Türk Gençliğinden korkmuşlar. Gençliğin vatanperverâne gösterilerine sahne olacak sahaları kapatarak millî heyecanı söndürmek, o tarihi günü öldürmek istemişidir. Böylece 19 Mayıs'da boynu bükülen gençlik işte bugün 26 Haziran'da muhteşem bir vekarla temiz alnını yükselterek milletinin ve dünyanın huzuruna çıkmış bulunuyor. Bir ay geciken fakat yeni ve asil bir kurtuluş hamlesi ile mânası daha da ulvileşen bayramınız kutlu olsun.

Aziz gençler, fikirler öldürülemez, mefkûreye dayanan heyecanlar söndürmez. Hele bu büyük Ata gibi bir nur ve şuur kudretinden geliyorsa hiç amma hiç yok edilemez. Bunda gaflet edenlerin uğrayacakları hüsran elbette büyük olacaktır ve olmuştur.

Muhterem evlâtlarım,

Hedefimiz memlekette tam bir hürriyet havası içinde ahlâkî temellere dayanan bir idareyi yerleştirmek, bu temiz ve hür hava içinde ilim ve kültür alanında büyük adımlar atmaktır. Hürriyet mücadelesinde olduğu gibi ilim sahasında da sizlerin başarılı sonuçlara ulaşacağınıza inanıyor ve hepinizi saygı ve sonsuz sevgi hissiyle selâmlıyorum.

Tekrar Bayramınız kutlu olsun."

Bundan sonra Atatürk'ün Türk Gençliğine emaneti olan Bayrağı Samsun'dan getiren atletten teslim alan Devlet ve Hükümet Başkanı;

«Sizin gibi muhteşem gençliğin elinde, bu bayrak, asla yere düşmeyecektir» demiş ve genç atlet de «Andımız budur paşam» diye cevap vermiştir.

Daha sonra Millî İnkılâp hareketinde şehit düşen gençlerin kabirlerine serpilmek üzere getirilen toprağı ve İstanbul Üniversitesi Rektörü Sıddık Sami Onar'ın mesajını veren gencin elini sıkan Devlet ve Hükümet Reisi "Her şey vatan için ve her şey size güvenilerek yapıldı. Emellerimiz, hedeflerimiz, gayelerimiz, sevinçlerimiz, ıstıraplarımız sizin içindir, öyle bir imtihan verdiniz ki bizi harekete geçirdiniz, ne muhteşem ne kadar bahtiyar gençlersiniz. Zamanı gelince şahlanıyor, cengâverleşiyorsunuz. Bütün dünyaya Türk ruhunu tekrar tanıttınız. İstanbul üniversitelilerine ve gençliğine selâm, saygı ve sevgilerimi iletiniz." demiştir. Ve bayrağı gönderine astıktan sonra gönder kütüğüne hatıra çivisini çakmış, bundan sonra gençlere hitaben şunları söylemiştir:

"Ne mutlu Türk Milletine ki sizin gibi genç evlâtları var. Ne mutlu sizlere ki, Türk Milleti gibi muhteşem bir milletiniz var. Kucak kucağa, kalb kalbe ebediyyen yaşayınız."***

*** "Haziran 1960 günü yapılacak Gençlik ve Spor Bayramı münasebetiyle Devlet ve Hükümet Başkanı Cemal Gürsel'in 19 Mayıs Stadyomunda yaptığı konuşma" *Resmi Gazete* No:10554 (18 Temmuz 1960) s.1768.

Mayıs 1939'da ülkenin her tarafında kutlanmaya başlandı ve "Dağ Başını Duman Almış Marşı" da Gençlik ve Spor Bayramı'nın simgesi oldu.

1938'de hazırlanan 19 Mayıs Spor ve Gençlik Bayramı Kutlama Talimatnamesi'nin birinci maddesinde şöyle yazıyordu: "Büyük kurtarıcı Ebedi Şef Atatürk'ün Türk vatan ve istiklalini kurtarmak üzere Samsun'da Anadolu toprağına ayak bastıklarının yıldönümü olan 19 Mayıs günü bütün Türkiye için Gençlik ve Spor Bayramı olarak kabul edilmiştir.

Bu bayram yurdun her tarafında yüksek değer ve ehemmiyetine yaraşır bir şekilde kutlanacaktır..."[25]

II. DÜNYA SAVAŞI, ASKERİ OKULLARIN REKABETİ VE ÇOK PARTİLİ HAYATA GEÇİŞ MÜJDESİ

I. Dünya Savaşı öncesinde, ancak özellikle iki savaş arası dönemde devletlerin genç nüfusa olan ihtiyacı artmış, gençliğin her an savaşa hazır tutulma arzusu hem toplu eğitimlerin başlamasına hem de şenliklerle ilgi ve becerisinin canlı tutulmasına neden olmuştur. Dolayısıyla II. Dünya Savaşı'nın ufukta göründüğü bir ortamda, Türkiye'de çeşitli isimlerle anılan bu etkinliğin milli bir bayrama dönüşmesi kaçınılmazdır. II. Dünya Savaşı ile birlikte gençliğe yönelik toplu idman seferberliği de artmıştır. 1940 yılında çıkarılan Beden Terbiyesi Nizamnamesi'nin ilk iki maddesini bu bağlamda değerlendirmek gerekir:[26]

"Madde 1 - Beden Terbiyesi Genel Direktörlüğünün esas vazifesi; yurddaşın fizik ve moral kabiliyetlerini ulusal ve inkilâpçı amaçlara ve yurd müdafaası icaplarına göre yükseltmek ve oyun, jimnastik, spor faaliyetlerini bu esaslar dâhilinde sevk ve idare etmektir.

Madde 2 - Her kulüp aynı zamanda içtimai terbiyeyi, cemiyet hayatı ile yurt sevgisini yükseltmeye çalışmayı vazife bilen bir terbiye müessesesidir. Bunlar, Türk gençliğini müşterek bir vatan mefkûresi etrafında toplamak ve kendilerini sıhhatli, kuvvetli ve yurt müdafaasına kabiliyetli mükemmel bir hale getirmekle mükelleftir."

Bakanlar kurulu kararıyla tek tip elbiseleri[27] de içeren bir "Beden Terbiyesi Mükellefiyeti" getirilmiştir. Karar aynen şöyledir: "Orta mektep başlangıç yaşı olan 12 - dâhil - yaşından itibaren askerlik mükellefiyeti nihayeti olan 45 - dâhil - yaşına kadar her erkek yurddaş ve 12 - dâhil - yaşından 30 - dâhil - yaşına kadar her kız ve kadın yurddaş Beden Terbiyesi ve spor mükellefiyetine dâhildir."[28]

Bu yıllarda, Türkiye savaşa katılmasa da, gençliğin fikren ve bedenen her an savaşa hazır olmasını sağlamak için 19 Mayıs törenlerine çok özel bir önem verilmiştir.

Ankara'da yapılan törenler adına uygun bir yerde, 19 Mayıs Stadyumu'nda yapılıyordu. İstanbul'daki törenler ise iki ayrı stadyumda yapılmaktaydı. Avrupa yakasında eski adı Mithat Paşa olan İnönü Stadyumu ile Anadolu yakasında Fenerbahçe Stadyumu törenler için kullanılıyordu. Ankara'daki törenlerde Kara Harp Okulu, Hasanoğlan Köy Enstitüsü öğrencileri ve Gazi Eğitim Enstitüsü öğrencileri öne çıkıyor ve gösterileri merakla bekleniyordu.

İstanbul'daki gösterilerde ise her sene bir rekabet yaşanıyordu. İki askeri lise her sene birbirleriyle yarışıyorlardı. Bu iki lise Kuleli Askeri Lisesi ile Deniz Lisesi'ydi. Stadyumdaki törenlerde yaşanan bu rekabet İstanbulluların muhteşem gösteriler izlemesine neden oluyordu. Öte yandan kız okulları arasında İstanbul Kız Lisesi'nin adı öne çıkıyor, kız öğrencilerin yaptığı gösteriler hayranlık topluyordu.

19 Mayıs törenleri için yeni kıyafet

BÜYÜK kurtarıcı Atatürk'ün gençliğe armağanı 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı'na katılacak olan kız ve erkek öğrencilerin kıyafetleri belli oldu. Ancak, Milli Eğitim Bakanlığı'nın kıyafetlerin tespitinde geciktiği, okulları olduğa kadar öğrencileri de zor durumda bıraktı. Gösterilere katılacak öğrenciler, elbiselerini yeniletmek için iki üç günlük kısa bir sürede telaşa kapıldılar. Kız öğrencilerin bu yıllık kıyafetleri geçen yıla göre biraz daha açık ve spor kıyafetine daha uygun hale getirildi. Erkek öğrencilerin kıyafetlerinde ise beyaz pantolon ve beyaz atletten oluştuğu ifade edildi. Ilse il için yapılacak gösterilere katılan kız öğrencilerin kıyafetleri ayrı ayrı tespit edildi. Genel hatları ile belirtildi içinde adım kıyafetlerin sadece renklerinin değişik olduğu bildirildi. Bunu göre İstanbul'da gösterilere katılacak kız öğrencilerin kıyafetleri portakal rengi kumaştan yapılan bir mayo ve mayonun üstüne giyilen pilili mini etekten oluşuyor.

Kız öğrencilerin giysileri 1970'li yıllarda siyasi bir sorun hâline gelir.

19 Mayıslar yalnızca spor gösterilerinin yapıldığı günler olmadı. Bazen 19 Mayıslar önemli siyasal mesajların verildiği günler oldu. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, 19 Mayıs 1945 günü Gençlik ve Spor Bayramı vesilesiyle yaptığı konuşmada, Türkiye'de çok partili siyasal hayata geçileceğinin ilk işaretlerini vermiş, bu törendeki konuşmadan cesaret alan Nuri Demirağ, çok partili dönemin fiilen başlamasına neden olacak Milli Kalkınma Partisi'nin kurulması için girişimlerde bulunmuştu.

KUTLANMAYAN 19 MAYIS BAYRAMI

1960 Yılının Nisan ayında yaşanan olaylardan sonra 19 Mayıs Bayramı'nın kutlanması konusunda tedirginlik hâsil olmuş, 19 Mayıs Bayramı'nın geniş bir tepkiye ve gösteriye dönüşmesinden korkularak, gergin ortamda kutlanması istenmemiş ve ertelenmişti. Ardından 27 Mayıs darbesi yapıldı. Darbe "gençliğe" dayanmak konusunda özen gösterdiği için, destek ve ilişkiyi pekiştirmek amacıyla darbenin daha birinci ayında, ertelenen 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı'nın 26 Haziran'da kutlanmasına karar verilmiştir.

HARP OKULU'NUN PROTESTO ETTİĞİ 19 MAYIS

Ordu 1960'taki darbe sonrasında, 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı'nı kutlamak için özel bir önem gösterirken, 1962 yılındaki kutlamalara Harp Okulu öğrencilerinin katılmaması şaşkınlık yaratmıştır. 20 Mayıs 1962 günü yayınlanan *Hürriyet* gazetesi 19 Mayıs törenlerinden söz ederken "19 Mayıs Bütün Yurtta Heyecanla kutlandı" başlığını atmıştı.[29] Ancak başlığın hemen altında yer alan küçük bir haber dikkat çekiyordu. Küçük puntolarla şu alt başlık yazılmıştı: "Harb Okulu bu sene yapılan gösterilere iştirak etmedi." Haberin devamında Ankara'daki Kara Harp Okulu'nun 19 Mayıs törenlerine katılmaması ise şöyle açıklanmıştı: "Harbokulu öğrencileri imtihanları dolayısıyla katılamamışlardır."

Milliyet gazetesinde de benzer haberler vardı. *Cumhuriyet* gibi bazı gazeteler bu olaydan söz etmezken, *Dünya* gazetesinde: "Harbokulunun bu yılki törenlere katılmayışı, törenlerin sönük geçmesine sebep oldu" denmiş, ancak haberin devamında hiçbir açıklama yer almamıştı.[30]

Tercüman gazetesinde yer alan haberde Başbakan İnönü ile Cumhurbaşkanı Gürsel'in törenlerde neşesiz olduğu haberi öne çıkarılmıştı. "Stadyumda yapılan gösterilere ilk defa bu sene Harp Okulu öğrencilerinin katılmaması yüzünden merasim çok sönük geçmiştir." cümlesi dikkat çekiciydi. Ancak Harp Okulu öğrencilerinin törene katılmamasının nedeni yine açıklanmamıştı. Oysa Harp Okulu öğrencilerinin sınavları yoktu. Asıl sorun Harp Okulu öğrencilerinin bayramı protesto etmeleriydi. Törene katılan üst düzey askeri ve sivil yöneticiler bunun sebebini biliyorlardı. Olay daha sonra basına da yansıyacaktı. Gerçekten de Ankara'da yapılan 1962 yılının 19 Mayıs törenleri o güne dek yapılanlardan farklılık gösteriyordu. 27 Mayıs darbesinin üzerinden neredeyse iki yıl geçmişti. Bu süreçte yeni anayasa yapılmış ve halkoyuna sunularak kabul edilmişti. Yassıada'da verilen idam cezaları infaz edilmiş, seçimler yapılmış, koalisyon hükümetleri kurulmuştu. Ancak asker-sivil ilişkileri henüz normalleşmemişti. Üstelik 1962 yılı Şubat ayı sonundan itibaren de asker-sivil ilişkileri yine gerilecekti. 27 Mayıs darbesinden sonra yaşanan iki darbe girişiminin ilki 22 Şubat 1962'de Harp Okulu Komutanı Talat Aydemir'in komutasında Kara Harp Okulu'nda başlamıştı. Uzun pazarlıklar sonunda Başbakan İnönü, Talat Aydemir'e teslim olması durumunda kendisine ceza verilmeyeceğini, yalnızca emekli edileceği sözünü vermişti. Talat Aydemir girişime son vermesi sonrasında gözaltına alınmış, birkaç gün sonra serbest bırakılarak emekliye sevk edilmişti. Talat Aydemir'in başarısız darbe girişimi sonrasında emekliye ayrılması Harp Okulu öğrencileri tarafından hoş karşılanmamıştı. Bu süreçte ordu içindeki radikallerle, İnönü başbakanlığındaki hükümet arasında yaşanan gerilim de artmıştı. Yapılan açıklamalarda Harp Okulu öğrencilerinin "aldatıldıkları" ifadelerinin kullanılması Harp Okulu öğrencilerini kızdırmış, İnönü'ye yönelik tepkiyi de artırmıştı. İnönü'ye duyulan tepkinin sonucu olarak Harp Okulu öğrencileri Cumhuriyet tarihinde ilk ve son kez 19 Mayıs gösterilerine katılmamışlardı. Hükümeti ve Başbakan İnönü'yü protesto etmişlerdi. Bu olaylardan yaklaşık 10 gün sonra İnönü başbakanlığındaki hükümet istifa edecekti.

Dönemin *Milli Yol* dergisinde "19 Mayıs'ı Kutlamayan Harpokulu" başlıklı yazıda şu cümleler okunur:

"19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı, Türkiye Cumhuriyeti kurulduğundan beri ilk defa olarak, Harpokulu katılmaksızın yapılıyor. İzmir'de de Hava Harpokulu katılmıyor... 28 Nisan' da Harpokulu katılmamıştı...

Bu hadise manaca o kadar derindir ki yılın başka bütün hadiseleri bunun yanında gölgede kalır...

Harbiyeli bir tutam ot değildir. Keyfi isteyen onu bir kavrayışta söküp atamaz. Harpokulu hiçbir politikacı için çantada keklik değildir...

20 Mayıs 1979 Pazar

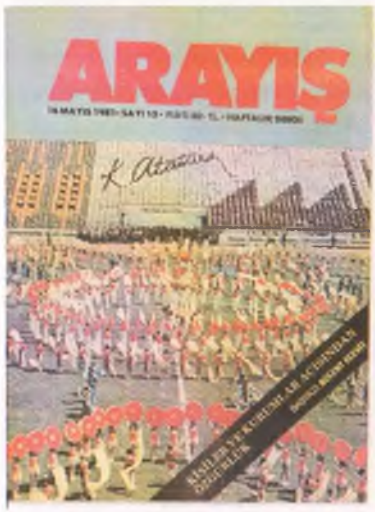
Hürriyet

GÜNLÜK MÜSTAKİL SİYASİ GAZETE

19 MAYIS SAMSUN

19 Mayıs'ın 60'ıncı yılı coşkun törenlerle kutlandı

Korutürk "Gençler eleştirin ama işi silaha dökmeyin„ dedi

20 Mayıs 1979 tarihli *Hürriyet* gazetesinde tribündeki askerlerin ilk kez yaptığı gösteriler ilgi çeker.

12 Eylül 1980'den sonra Ecevit'in çıkardığı *Arayış* dergisi de 19 Mayıs gösterilerini kapak yapar.

16 Mayıs 1981 tarihli *Arayış* dergisi.

Gözlerimiz geçit resimlerinde, sahalarda Harpokulunu göremedi. Ama gönüllerimiz onları her zamankinden daha iyi gördü..." diyerek durumun Harbiyeliler ve "genç subaylar" açısından hassasiyetini belirtiyordu.[31] Talat Aydemir ikinci darbe girişimine 1963 yılının 19 Mayıs'ı ertesinde, 20 Mayıs'ta kalkışmış, ancak bu kez idam edilmekten kurtulamamıştı.

Kuleli Askeri İdadisi bayrama katılarak cambazlık gösterileri yapıp, kendilerini göstermek istemişlerdir. Yaptıkları cambazlık gösterilerine tepki duyan Von Hoff Paşa stadyumdan hemen ayrılmış, tepkisini Tanin *gazetesinde dile getirmiştir. Paşaya göre "cambazlık" ve "terbiye-i bedeniye" arasında çok büyük bir fark vardır ve bu ne memleketin geneli ne de Kuleli Askeri İdadisi tarafından henüz anlaşılmamıştır!*

27 Mayıs darbesi sonrasında Gençlik ve Spor Bayramları 27 Mayıs'ın gölgesinde geçti. 27 Mayıs darbesi yeni bir bayram icat etmişti: Bayramın adı "27 Mayıs Hürriyet ve Anayasa Bayramı"ydı. Herhalde dünyada hiçbir darbe bu isimle bayram haline getirilmemiştir! Zira adı "Hürriyet ve Anayasa Bayramı" olmakla birlikte kutlanmaktan ziyade askerin sistem içindeki önemi hatırlatılmaktaydı. Ancak daha ilk kutlamalardan itibaren, iki bayramın tarihinin yakın olması nedeniyle, 19 Mayıs, 27 Mayıs'ın gölgesinde kalmaya başlayacaktı.[32]

"MİLLİ KIYAFET, NE BU REZALET!"

Sportif ve estetik açıdan tekrara düşen herhangi bir yenilik içermeyen kutlamalar ilginin azalmasını da beraberinde getirmişti. 50. yıl kutlamaları parlak geçmekle birlikte, 1975 yılından itibaren MSP ve Erbakan genç kızların törenlere katılmasını sakıncalı bulduğunu açıkça ifade etmeye başlıyordu. Gösteriler sönükleşmekle birilikte stadyumlar renklenmişti. Gerçekten de 1970'lerin modası 19 Mayıs şenliklerine damgasını vurmakta gecikmemişti. Etek boyları kısalmış, stadyumlar rengârenk bir hal almıştı. Ancak özellikle 1. Milliyetçi Cephe'nin kurulması sonrasında muhafazakârlık 19 Mayıslarda stadyumlara da yansımakta gecikmiyor, etek boyları uzuyordu.

1978 yılında da siyasal hayatta liderlerin anlaşmazlığı her mekânda devam ediyordu. Ankara'da 19 Mayıs Stadyumu'nda yapılan törenlere Başbakan Bülent Ecevit dışında yalnızca Ferruh Bozbeyli katılmış, başka da hiçbir siyasal parti başkanı katılmamıştı.

Tam o sırada 19 Mayıs törenlerinden çok önce 19 Mayıs tartışılmaya başlanmıştı. Yaşanan tartışmanın başında kız öğrencilerin kıyafetleri geliyordu. Mili Selamet Partisi Genel Başkanı Erbakan, 19 Mayıs törenlerinden bir gün önce yaptığı açıklamada, kız öğrencilerin giyeceği kıyafetlerin "milli ahlakı rencide ettiğini" söylüyordu. Kız öğrencilerin milli ahlakı rencide edici kıyafetlerini protesto etmek için 19 Mayıs Bayramı'na katılmayacağını açıklamıştı. Ancak Erbakan, 19 Mayıs sabahı protestosunu genişleterek, yalnızca stadyumda yapılan törenleri değil, Anıtkabir'deki törenleri de protesto edecek, hiçbir törene katılmayacaktı.

ŞİDDET VE 19 MAYISLAR

Artık gerilim stadyuma da yansımış, törenlerde çeşitli siyasal grupların sloganları duyulmaya başlanmıştı. 1970'li yılların ikinci yarısı şiddetin adeta olağanlaşmaya, sıradanlaşmaya başladığı bir dönemdi. Sokakta gençler arasındaki kavga ölümlerle sonuçlanırken, siyasetin tepesindeki isimler de birbirleriyle küstüler. Eskiden gençler arasındaki ölümlü kavgalar sekiz sütuna manşet verilirken, şimdi ön sayfanın bir köşesinde küçük bir habere dönüşmeye başlıyordu.

Şiddet her yıl daha da artıyordu. 1979 yılı Türkiye'nin daha önce tanık olmadığı Kahramanmaraş gibi şiddet olaylarına sahne olmuştu. Bayramı yapılan gençlik, şiddetin bir parçası haline getirilmişti. Türkiye'de yaşanan siyasal çatışma 19 Mayıs törenlerinin yapıldığı stadyumlara da yansımıştı. Örneğin Giresun'da öğrenciler Vali Kadir Aydoğan'ı protesto için törenlere katılmamışlar, katılanlar ise vali aleyhine slogan atarak stadyumu terk etmişlerdi. İzmir'de 19 Mayıs'ı eleştiren ve izinsiz bildiri dağıtan 12 kişi gözaltına alınmıştı.

Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk 19 Mayıs nedeniyle yaptığı açıklamada bir yandan "Gençliği kırdırmak ve kandırmak isteyenler hüsrana uğrayacak" derken, öte yandan gençlere sesleniyor, "Gençler, eleştirin ama işi silaha dökmeyin" uyarısında bulunuyordu.

Devletin tepesindeki kavga ve küslük ise devam ediyordu. 1979'da Adalet Partisi Genel Başkanı Süleyman Demirel, Milliyetçi Hareket Partisi Genel Başkanı Alparslan Türkeş ve Milli Selamet Partisi Genel Başkanı Necmettin Erbakan törenlere katılmıyordu...

TRİBÜNLERDEKİ SÜRPRİZ, "KOMÜNİZM" VE DARBE

Başbakan Bülent Ecevit, 19 Mayıs törenlerinden çok önce bir genelge

yayınlayarak 1979 yılı 19 Mayıs törenlerinin coşkuyla kutlanması için hazırlıklar yapılmasını istemişti. 19 Mayıs törenlerinde bazı sürprizler olacağı söylentisi de bu sıralarda yayıldı.

Gerçekten de 1979 yılındaki 19 Mayıs törenlerini diğerlerinden ayıran bir özellik vardı. Farklılık stadyumun içinde değil, tribünlerdeydi. Tribünlerde oturan 2.400 asker ellerine verilen renkli plakalarla çeşitli yazılar yazıyor ve resimler oluşturuyorlardı. Bu amaçla Bulgaristan'a gönderilen bir grup öğretmen ve uzman bu tekniği yerinde incelemiş ve 1979 yılındaki 19 Mayıs törenlerinde uygulamıştı. Uzun süren bir hazırlık döneminin ardından gerçekleştirilen gösterileri TRT de naklen yayınlamıştı.

Görenlerin büyük beğeni ile izlediği gösteriler, muhalifler tarafından eleştirilmekte gecikmemiş, Bulgaristan'dan örnek alınması nedeniyle, "komünist" taklidi ve oyunu olarak nitelenmişti.[33] Ertesi yıl, 1980 yılında "milliyetçi" ve "antikomünist" Demirel başbakanlığındaki Türkiye'nin ilk azınlık hükümeti sırasında "komünist icadı" tribün gösterileri yapılmamıştı. Tribün gösterileri 1981 sonrasında askeri darbeyle yeniden başlayacaktı.

12 Eylül darbesi birçok şeyi olduğu gibi, bayramları da değiştirdi. Gençlik ve Spor Bayramı'nın adı da 17 Mart 1981 tarih ve 2429 sayılı kanunla "19 Mayıs Atatürk'ü Anma, Gençlik ve Spor Bayramı" oldu.[34] Bu değişikliğin nedeni, Atatürk'ün bir söyleşi sırasında: "Ben 19 Mayıs'ta doğdum" demiş olmasıydı.

Türkiye'de 1983 yılından itibaren her yıl 19 Mayıs Atatürk'ü Anma Gençlik ve Spor Bayramı" gününü içine alan hafta, "Gençlik Haftası" olarak kutlanmaya başlıyordu. Söz konusu hafta 1998 yılından itibaren uluslararası düzeyde kutlanmaya başlanmıştı.

SONUÇ YERİNE

Gençlik ve Spor Bayramı, "İdman Bayramı" adıyla ilk kez 1916 yılında kutlanmıştır. Bunu 1917, 1918 ve 1919 yıllarındaki kutlamalar izleyecektir. Alman generallerin ve İttihad ve Terakki Cemiyeti/Fırkası'nın bu kutlama fikrini hararetle teşvik ettikleri ve destekledikleri bilinmektedir. Gençler için her yıl düzenli bir bayram yapılması fikri, ömrünü Türkiye sporuna ve beden eğitimine adamış olan Selim Sırrı Tarcan'a aittir. Selim Sırrı Bey, II. Abdülhamid döneminde başladığı kariyerine II. Meşrutiyet sonrasında devam etmiş ve bu dönemde okullarda İsveç jimnastik usulünü öğretmeye başlamıştır. Öğrencilerin stadyumlarda tek komutla aynı hareketleri yapmasına dayanan bu yöntemi göstermek, Batı'daki ülkelerde gördüğü türden, her yıl kutlanacak bir bayram icad etmesi de bu sıralardadır. İdman Bayramı'nda İsveç usulü jimnastik gösterilerinin yanı sıra, hasta taşıma ve terbiyevi oyunlarla yarışmalar da yapılmaktadır. Kutlamalar için Mayıs ayı seçilmiştir. 1938 yılına kadar bazen Mayıs ayının ilk cuması bazen de üçüncü cuması kutlamaların günü olarak kabul edilecektir. Cumhuriyet'in ilanı ertesinde yeniden başlar. İlk kutlamalarda yalnızca yarışma ve oyunlar varken, 1928 yılından itibaren İsveç usulü jimnastik gösterileri yeniden başlayacaktır. O sırada "Mektepler Bayramı" veya "Jimnastik Şenlikleri" gibi isimlerle anılmaktadır. 19 Mayıs günü ise, Atatürk'ün hatıralarının ilk kez yayınlanmaya başladığı 1925 yılından itibaren yeniden gündeme gelmiş ve özel bir gün olarak işlenmeye başlanmıştır. 19 Mayıs günü ile Mayıs ayında yapılan İdman Bayramı veya jimnastik şenliklerinin bir Gençlik ve Spor Bayramı olarak kabul edilmesi emri 1938 yılında Atatürk tarafından verilmiştir. Aslında II. Dünya Savaşı'nın gerginliklerinin hissedilmeye başlandığı sırada gençliğe verilen önemin ve gençlik seferberliğinin artması, beden terbiyesi yükümlülüklerinin gelmesi rastlantı değildir. 19 Mayıs yalnızca 1960'ta gününde kutlanmamıştır. 1962 yılında da Harp Okulu öğrencileri gösterilere katılmamıştır. 1970'li yıllar boyunca kızların kıyafeti ve etek boyu muhafazakârlığın hedefinde olmuştur. 1979 yılında ise ilk kez tribünler de gösteriye dâhil edilerek plakalarla yazı ve resimler gösterilmiştir. Sonunda gençliğin günah keçisi ilan edildiği, siyasetten uzaklaştırıldığı, binlercesinin hukuksuz bir şekilde hapishanelere gönderildiği dönemde adı "Atatürk'ü Anma, Gençlik ve Spor Bayramı" olarak değiştirilmiştir.

MEHMET Ö. ALKAN
İÜ SİYASAL BİLGİLER FAKÜLTESİ
moalkan@hotmail.com

DİPNOTLAR

* Bu konuda "Gençliğe Armağan 19 Mayıslar" adıyla hazırladığım bir belgesel CNN-TÜRK'te yayınlanmıştır. İlk yayın tarihi 19 Mayıs 2007.

1 Bu konuda benim daha önce yayınladığım makale ve kitaplara bakılabilir. Mehmet Ö. Alkan "Osmanlı'da Resmi İdeolojinin Doğuşu ve Evrimi Üzerine Bir Deneme" iç. *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi*. (Ed. Mehmet Ö. Alkan,) (İstanbul: İletişim Yayınları, 2001,) s. 377-407. "Modernization from the Empire to the Republic and Education in Process of Nationalism" in *Ottoman Past and Today's Turkey*. (Çev. : Akile Zorlu-Kaan Durukan. (Ed.: Kemal H. Karpat) (Leiden: E. J. Brill, 2000,) s. 47-132 (Türkçesi "İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e Modernleşme ve Uluslaşma Sürecinde Eğitim", iç. *Osmanlı Geçmişi Günümüz Türkiye'si*, (Ed. Kemal H. Karpat,) (İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004,) s.198-342.

2 Maarif-i Umumiye Nezareti *Mekatib-i İbtidaiye Ders Müfredatı. Altı, Beş, Dört ve Üç Dershaneli ve Muallimli Mekteblere Mahsus* (İstanbul: Matbaa-ı Amire, 1330) s.108-110.

3 BBOA Tarih: 26/C /1334 (Hicri) [31 Mart 1916] Dosya No:1215 Gömlek No:53 Fon Kodu: MF.MKT "Kadıköy'de Darülmuallimin tarafından tertib edilen idman müsabakasına İstanbul'daki bütün mekatib-i sultaniye ve nümune mektepleri muallim ve talebeleri katılacağından ilaveten bir yolcu vapuru tahsisi". BBOA Tarih: 24/B /1334 (Hicri) [27 Mayıs 1916] Dosya No:1216, Gömlek No:34 Fon Kodu: MF.MKT. (Maarif Nezareti Mektubi Kalemi). Bazı mebani-i hayriye ve kadimerun fotoğrafını çekip aynı zamanda tedavi için Bursa'daki kaplıcalara gidecek olan Darülmuallimin-i Âliye fotoğrafçısı Necati Bey'e izin verildiği. Kadıköy Spor Kulübü'nde Darülmuallimin tarafından tertip edilen idman bayramı fotoğraflarının banyosunun fotoğrafçı Necati Bey'in atölyesinde yapılması.

4 Bkz. Selim Sırrı Tarcan; *Hatıralarım* (İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1946) s.55 [Canlı Tarihler] Sarı Zeybek adlı türküye daha canlı ve hızlı bir beste yapar. İlk ez 1917 yılında öğrenciler İdman Bayramı'nda sunarlar. Bu zeybek raksına

sonradan Selim Sırrı Zeybeği adını verir. 12 Ekim 1925 tarihinde Mustafa Kemal Paşa'nın da huzurunda oynar, çok takdir görür. S.59. Bu olayı zikreden bir kaynak için bkz. Pars Tuğlacı; *Çağdaş Türkiye* Cilt: 3 (İstanbul: Cem Yayınevi, 1990) s.1965.

5 Sadık Sarısaman; "Birinci Dünya Savaşı Sırasında İhtiyat Kuvveti Olarak Kurulan Osmanlı Genç Dernekleri" OTAM No:11 (2000) s.439-501.

6 Yaşar Tolga Cora; "Constructing and Mobilizin the "Nation" through Sports. State, Physical Education and Nationalism under the Young Turk Rule (1908-1918) özellikle Mass Gymnactic Festivals under Young Turk Rule" in s.65 vd. Submitted to Central European University Nationalism Studies Program (Hungary, Budapest, 2007).

7 Mirliva Von Hoff; "Terbiye-i Bedeniye ve Canbazlık" *Tedrisat Mecmuası* Cilt:8, No:39 (Haziran 1333/1917) s.6-7.

8 "İkinci İdman Bayramı" *Tedrisat Mecmuası* Cilt:8, No:39 (Haziran 1333/1917) s.3-7 "Darülmuallimin-i Âliye'nin İkinci İdman Bayramı" *Tedrisat Mecmuası* Cild:8, No:40 (1 Temmuz 1332) s.479-481.

9 Hıfzırahman Reşit Öymen, "Mustafa Kemal'in Eğitim ile İlişkileri Tür Eğitimine Etkileri" *Atatürk Konferansları VI 1973-1974* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi 1977) s.1 143-144.

10 Mektepler İdman Bayramı'nın 1918 yılında kutlandığı anlaşılmaktadır. Tarih: 17/B /1336 (Hicri) [28 Nisan 1918] Dosya No:1234 Gömlek No:10 Fon Kodu: MF.MKT. (Maarif Nezareti Mektubi kalemi) "Kadıköy Kuşdili'nde bulunan İttihad ve Spor Kulübü'nde yapılacak Mektepler İdman Bayramı'na davet edilen devlet idaresindeki şahısların isimleri."

11 *Osmanlı Genç Dernekleri* (Mecmuası), Sayı: 10, 1 Haziran 1334/19 18, s.16. akt. Sadık Sarısaman; "Birinci Dünya Savaşı Sırasında İhtiyat Kuvveti Olarak Kurulan Osmanlı Genç Dernekleri" OTAM No:11 (2000) s.470.

12 Dün Liseler İdman Bayramı Yapıldı- Sekiz Liseden İştirak Eden 320 Atlet Talebe Dün Mekteplıler Bayramı'nı Tes'id Etti ve Muhtelif Müsabakalar İcra Edildi. *Cumhuriyet* 17 Mayıs (Cumartesi) 1924/1340 s.1.

13 "Mekteplıler Bayramı Dün Tesid Edildi. Beyoğlu Vilayetinin kız ve erkek ilk mektepleri bayrama iştirak ettiler." *Cumhuriyet* (15 Mayıs 1925/1341) s.1.

14 "Ankara'da İlk Mekteplerin İdman Bayramı" *Cumhuriyet* 24 Mayıs 1926 s.1 ve 2.

15 "Gazi Paşa'nın Samsun'a Ayak Bastığı Gun-19 Mayıs Günü Samsun'da Yapılan Fevkalade Merasime Aid İntibalar *Cumhuriyet* 26 Mayıs 1927 s.1 ve 2.

16 Madde 185-Mekteplerin tatillerini icap ettiren günler bervechatidir.
1-Cumhuriyet Bayramı: Teşrin-i Evvelin 28 inci günü son dersten sonra otuzuncu günü akşama kadar.
2-Ramazan bayramı: Ramazanın 26'ncı günü öğleden sonra bayramın dördüncü günü sabaha kadar.
3-Kurban Bayramı: Arife günü sabahtan bayramın beşinci günü sabahına kadar.
4-23 Nisan: Nisanın 22'nci günü akşamından 24'üncü sabahına kadar.
5-23 Temmuz: Esasen tatil günlerine tesadüf etmektedir.
6-Zafer Bayramı: 31 Ağustos esasen tatil günlerine tesadüf etmektedir
7-Mevlid-i Nebevi: Kandil gecesinden mukaddemki günün yarısından ertesi günün akşamına kadar.
8-Her sene Kanun-i Sanının ilk haftası.
9-Mahallı kurtuluş bayram günleri.
Bkz. *Resmi Gazete* No:746 (27 Teşrin-i Sani 1927) s.4415.

17 Gençlik ve Sor Bayramı ile ilgili genel olarak bakınız, Hasan Akbayrak. "Osmanlı'dan Cumhuriyete Milli Bayramlar", *Tarih ve Toplum*, No:43, (Temmuz, 1987), Güven, Özbay, "19 Mayıs Atatürk'ü Anma, Gençlik ve Spor Bayramı'nın Tarihsel Arka Planı Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Gençlik ve Spor Bayramları", *Toplumsal Tarih*, Cilt: 11, Sayı: 65, Mayıs 1999, s. 33-38, Özbay Güven; "Türkiye'de Cumhuriyet Döneminde Beden Eğitimi ve Spor Öğretmeni Yetiştiren Okulların Eğitimini Hazırlayıcı Çalışmalar" *Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi* Cilt:1, No:2 (1996) s.75, M. Vehbi Tanler; "Atatürk'ün Türk Milletine Armağan Ettiği Milli Bayramlar" *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı 39, Cilt: XIII, (Kasım 1997), Nevin Yudsever Ateş, "19 Mayıs nasıl bayram oldu", *Toplumsal Tarih*, sayı: 113, Mayıs 2003, s. 34-37, Hakan Uzun, "Milletin İradesiyle Oluşan Bir Bayram- Atatürk'ü Anma 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı ve Atatürk Döneminde Kutlanışı", *Karadeniz Araştırmaları*, Cilt: 6, Sayı: 24, Kış 2010, s.109-125, Bengül Salman Bolat, *Milli Bayram Olgusu ve Türkiye'de Yapılan Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları (1923–1960)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, H.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2007 ve Dursun Ali Akbulut, "Samsun'un Gazi Günü ya da 19 Mayıs Bayramı", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XI, Sayı: 33, Kasım 1995, s.771–779 ve Ayşe Hür, "'Geleneğin İcadı' ve 19 Mayıs Bayramı" *Taraf* gazetesi (18 Mayıs 2008).

18 1931 yılında yayınlanan "Lise ve Orta Mektepler Talimatnamesi"nın 94. Maddesinin (G) bendinde büyük yaz tatili haricinde tatil günleri için şöyle yazmaktadır: "G) Mektepler bayramı (Mayısın 5 inci ve 6 ıncı günleri)" Hava müsait olmadığı takdirde diğer günlere de naklolunabilir; bkz. *Resmi Gazete* No:1710 (17 Kânunusani 1931) s.177.

19 Darülmuallimin için başlatılan ve ilk kez onların katılımı ile yapılan İdman Şenlikleri (Bayramı) yine aynı okulun Muallim Mektepleri Talimatnamesi'nde de yer almıştır. Buna göre 101. maddede büyük yaz tatili haricinde tatil günleri için şöyle yazmaktadır: G) Mektepler Bayramı (Mayısın 5 ıncı ve 6 ıncı günleri); Hava müsait olmadığı takdirde diğer günlere de naklolunabilir; bkz. *Resmi Gazete* No:1713 (31 Kânunusani 1931) s.1.

20 *Mektebli Gazetesi* No:89 (31 Mayıs 1934) Kapakta "İdman Şenlikleri" görüntüleri...

21 "Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkında Kanun. Kanun No:2739. Kabul tarihi: 27/5/1935.
Madde 1 - Ulusal Bayram yalnız Cumhuriyetin ilân edildiği 29 ilkteşrin günüdür. Türkiye'nin içinde ve dışında Devlet adına yalnız o gün tören yapılır. Bayram 28 ilkteşrin öğleden sonra başlamak üzere 29 ve 30 günleri devam eder.
Madde 2 - Genel tatil günleri şunlardır:
A - Zafer Bayramı; İstiklâl savaşında son zaferin kazanıldığı
30 ağustos günü (bugün Milli Müdafaa Vekilliği tarafından hazırlanacak programa göre süel tören yapılır).
B - Ulusal Egemenlik Bayramı; 22 Nisan öğleden sonra ve 23 Nisan günü.
C - Bahar Bayramı; mayısın birinci günü.
D - Şeker Bayramı; üç gün.
E - Kurban Bayramı; dört gün.
F - Yılbaşı günü; her yıl birincikânunun 31 inci günü öğleden sonra ve ikincikânunun birinci günü.
Bu maddede yazılı tatil günlerinde ve birinci maddede yazılı Ulusal Bayramının 28 ve 30 ilkteşrin günlerinde hususî yerlerin kapanması mecburi değildir.
Madde 3 - Hafta tatili pazar günüdür. Bu tatil 35 saatten eksik olmamak üzere cumartesi günü saat 13 de başlar. Halkın yemesi, içmesi, giyinmesi gibi zarurî ihtiyaçlarile alâkalı alış, veriş dükkân ve mağazaları hakkında cumartesi günü Hafta Tatili Kanunu hükümleri tatbik edilmez.
Madde 4 - 25 haziran 1325 tarihli, 23 nisan 1337 tarih ve 112 numaralı, 24 ilkteşrin 1339 tarih ve 362 numaralı, 19 nisan 1341 tarih ve 628 numaralı, 1 nisan 1926 tarih ve 795 numaralı kanunlarla 2 ikincikânun 1340 tarih ve 394 numaralı Hafta Tatili Kanununun birinci maddesinin son fıkrası kaldırılmıştır.
Madde 5 - Bu kanun hükümleri neşri tarihinden muteberdir.
Madde 6 - Bu kanunun hükümlerini icra Vekilleri Heyeti yerine getirir.
29/5/1935". *Resmi Gazete* No:3017 (1 Haziran 1935) s.5262.

22 *19 Mayıs Spor ve Gençlik Bayramı Talimatnamesi* (Ankara: Ulus Basımevi, 1937) s.3.

23 Afet İnan; *Atatürk'ten Hatıralar ve Belgeler* (Ankara: 1959) s. 166 ve Afet İnan; *Mustafa Kemal Atatürk'ten Yazdıklarım* (Ankara: 1971) s.37-38.

24 Ulusal bayram ve genel tatiller hakkındaki 2739 sayılı kanuna ek bir maddelik ek yapılmış ve bayramın adı "Gençlik ve Spor Bayramı" olarak belirtilerek "Mayısın 19 uncu günü" kutlanacağı belirtilmiştir.
Ulusal bayram ve genel tatiller hakkındaki 2739 sayılı kanuna ek kanun
Kanun No: 3466 Kabul tarihi: 20/6/1938
Madde 1 - 2739 sayılı kanunun ikinci maddesine aşağıdaki fıkra ilâve edilmiştir:
G) Gençlik ve spor bayramı; mayısın 19 uncu günü.
Madde 2 - Mezkür kanuna aşağıda yazılı madde eklenmiştir:
Kanunda tayin edilen genel tatil günlerinin sonu cuma gününe tesadüf ettiği takdirde müteakib cumartesi bütün gün tatil yapılır.
Madde 3 - Bu kanun hükümleri neşri tarihinden muteberdir.
Madde 4 - Bu kanun hükümlerini İcra Vekilleri yerine getirir.
28/6/1938. *Resmi Gazete* No:3950 (4 Temmuz 1938) s.10159

25 *19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı 1940 Yılı Tören Programı* (İstanbul- Cumhuriyet Matbaası, 1940).

26 Beden Terbiyesi Nizamnamesi *Resmi Gazete* No:4484 (13 Nisan 1940) s.13642 vd.

27 Erkek ve kadın beden, terbiyesi mükelleflerine mahsus Kıyafet, Bayrak ve Flâma Talimatnamesi" *Resmi Gazete* No:4889 (30 Haziran 1941) s.1209.

28 Kararname
No:13258.
3530 sayılı Beden Terbiyesi Kanununun 4 uncu ve nizamnamesinin 9 uncu maddelerinde yapılı hususları temin maksadile hazırlanarak Beden Terbiyesi Genel Direktörlüğünün 23/2/1940 tarihli ve 1448/281 sayılı tezkeresile teklif olunan ilişik esasların kabulü; İcra Vekilleri Heyetince 3/4/1940 tarihinde kararlaştırılmıştır. 3/4/1940
1 - Orta mektep başlangıç yaşı olan 12 - dahil - yaşından itibaren askerlik mükellefiyeti nihayeti olan 45 - dahil - yaşına kadar her erkek yurddaş ve 12 - dahil - yaşından 30 - dahil - yaşına kadar her kız ve kadın yurddaş Beden Terbiyesi ve spor mükellefiyetine dahildir. *Resmi Gazete* No:4487 (17 Nisan 1940) s.13662].

29 *Hürriyet* (20 Mayıs 1962).

30 *Milliyet*, *Cumhuriyet* ve *Dünya* (20 Mayıs 1962) tarihli nüshaları.

31 "19 Mayıs'a Katılmayan Harp Okulu" *Milli Yol* No:17 (25 Mayıs 1962) s. 3.

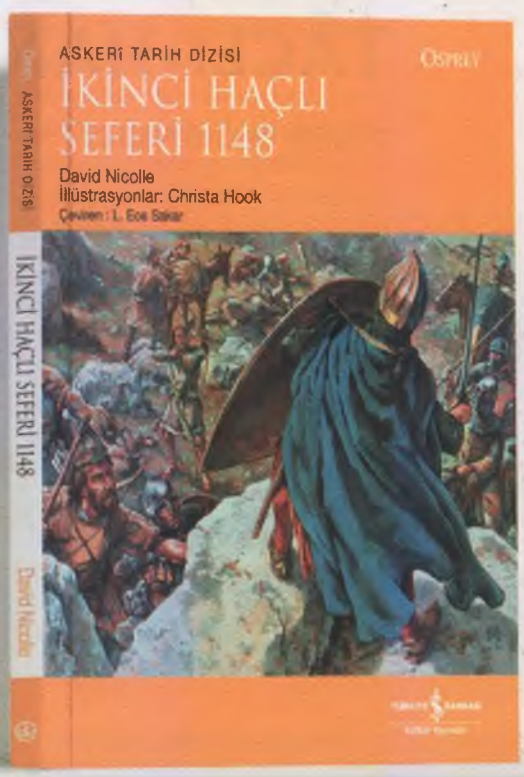
32 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı Kutlama Yönetmeliği için *Resmi Gazete* No:12551 (14 Mart 1967) s.s.2-3 ve kimi değişiklikler için *Resmi Gazete* No:12584 (27 Nisan 1967) s.5, *Resmi Gazete* No:13868 (17 Haziran 1971).

33 Bu olayın bizzat Bülent Ecevit tarafından ve fakat imzasız anlatımı için "Gençlik ve Spor Bayramı Gösterilerinde Aşama" *Arayış* No:13 (16 Mayıs 1981) s.7-8.

34 Ulusal Bayram ve Tatil Günleri Hakkında Kanun *Resmi Gazete* No:17284 (19 Mart 1981) s.2 ve ayrıca bkz. Ulusal ve Resmi Bayramlarda Yapılacak Törenler Yönetmeliği *Resmi Gazete* No:17475 (1 Ekim 1981) 60-66.

İş Bankası Kültür Yayınları'ndan Yeni Bir Dizi: Osprey Askerî Tarih Dizisi

"Savaş, siyasetin başka araçlarla devamıdır."
Carl von Clausewitz

Dünyanın en prestijli askerî tarih dizilerinden biri olan Osprey Askerî Tarih Dizisi, İş Bankası Kültür Yayınları'nda.

- Tarihin en büyük savaşlarının ayrıntılı dökümleri
- Çarpışan kuvvetlerin stratejileri
- Üç boyutlu askerî harekât planları
- Unutulmaz muharebeler
- Tarihte iz bırakmış komutanlar
- Attila'dan İskender'e, Samuraylardan Osmanlılara savaş anlayışları

Yetkin yazarlar, mükemmel illüstratörler, titiz çeviriler, onlarca fotoğraf, harita ve plan...
Kuşe kâğıda dört renkli özenli baskılar...
Ali Berktay'ın editörlüğünü yaptığı Osprey Askerî Tarih Dizimiz, konunun meraklıları açısından önemli bir boşluğu dolduracak.

Birinci Haçlı Seferi 1096 - 99
David Nicolle
İngilizce aslından çeviren: L. Ece Sakar
96 sayfa, 14 TL

İkinci Haçlı Seferi 1148
David Nicolle
İngilizce aslından çeviren: L. Ece Sakar
96 sayfa, 14 TL

Yakında Eskişehir'deyiz.

Bakırköy kitabevimiz açıldı.
İstanbul Cad. No: 20/2

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları

Kitabevlerimiz: İstanbul - Kadıköy, Tel: (0216) 348 97 84 Eminönü - Müze, Tel: (0212) 511 13 37 Caddebostan, Tel: (0216) 386 65 62 Bakırköy, Tel : (0212) 571 20 32
Ankara - Yenişehir, Tel: (0312) 430 33 66 Altındağ, Tel: (0312) 324 10 74 • **İzmir** - Karşıyaka, Tel: (0232) 364 71 42 • **Diyarbakır** - Ofis, Tel: (0412) 228 42 16 • **Trabzon** - Merkez, Tel: (0462) 326 98 39

ŞAH İSMAİL'İN GÖZDESİ

TÂCLI HANIM'IN TASVİRİ

TÜLÜN DEĞİRMENCİ

Osmanlı hanedan kadınlarına kapılarını neredeyse tamamen kapatan Osmanlı resim sanatında Şah İsmail'in gözdesinin resmedilebilmesinin ardında, belki de, kendi kadınlarını resmetmeyi reddeden Osmanlıların "sapkın" saydıkları hatta "kâfirlerle" eş gördükleri Şii kadınları resmetmede beis görmemeleri yatıyordu. Tıpkı, şehrin güzelliklerini ve güzellerini anlatan şehrengizlerde, şehrin güzelliği ile meşhur erkekleri isimleri ve meslekleri ile anılırken, toplumdaki "saygın" ailelere mensup kadınlardan bahsedilmemesi, isimleri ile anılan kimi kadınların ise çoğunlukla toplumun alt sınıflarına ya da gayrimüslim tebaaya mensup olmaları gibi.

Toplumsal Tarih'in Mayıs sayısında Vural Genç Çaldıran Savaşı'nda Sultan I. Selim'e (sal. 1512-1520) yenilen Şah İsmail'in (1487-1524) Topkapı Sarayı'na getirilen hazineleri ile ilgili belgeleri tanıttı.[1] Belgelerde bahsi geçen sayısız kıymetli eşyadan da kıymetlisi, savaş sonrasında esir alındığı rivayet edilen şahın zevcesi ya da gözdesi, güzelliği ile meşhur Tâclı Hanım olmalıydı. Tâclı Hanım'ın esareti Osmanlı kaynaklarında oldukça ihtilaflı bir meseledir.[2] Bununla birlikte bu konuda türeyen muhtelif rivayetler, bu olayın tartışmasız bir şekilde sonrasında savaşa dair konuşulan/yazılan hikâyelerin en renklisi ve merak uyandıranı olduğunu düşündürür. Zira benim tartışmam bakımından önemli olan da Tâclı Hanım'ın esir olup olmadığı meselesinden ziyade tüm bu rivayetlerin Osmanlı görsel kültürüne yansıma biçimidir ki 17. yüzyıl ortalarında hazırlanmış bir elyazmasında, bu yazının da ana konusunu oluşturan Tâclı Hanım'ın tasviri ile karşılaşırız. Bu resim meşhur bir hikâyenin kadın kahramanının, Tâclı Hanım'ın, bilinen yegâne sureti olması dışında, esas olarak kapılarını belirli tarihi bireyleri temsil eden kadın tasvirlerine sıkı sıkıya kapamış bir görsel geleneğin özgün bir örneği olmasıyla önemlidir.

Osmanlı bağlamında, çoğunlukla sultan ve hane halkı için hazırlanan resimli kitaplarda, kitapları hazırlatan hamiler ya da, eğer metin tarih ise, dönemin siyasi aktörleri portreleri ile sıklıkla karşımıza çıkarken, "kamusal" görünürlüğü pek makbul sayılmayan hanedan kadınlarının belirgin bir şekilde resimlerden dışlandığı -bir iki istisna dışında- hemencecik dikkati çeker. Osmanlı resim sanatında kadınlar çoğunlukla belirli bir hikâyenin -edebi, tarihi veya dini- anonim kahramanları olarak betimlenirler.[3] Bu bakımdan Kanuni Sultan Süleyman (sal. 1520-1566) devrinde sarayın resmi şehnâmecisi Ârifî tarafından yazılan ve beş cilt olarak tasarlanan *Şehnâme-i Âl-i Osmân*'ın I. Osman'dan başlayıp 1402 yılındaki Ankara Savaşı ile sona eren dördüncü cildi *Osmannâme* bir istisna teşkil eder.[4] Nitekim Esin Atıl'ın da isabetli bir şekilde dikkat çektiği gibi, bu eser Osmanlı resim sanatın-

da kimliği belirli kadın kahramanların betimlendiği nadir bir örnektir.[4] *Osmannâme* dışında, özellikle de Osmanlı harem sakinlerinin oldukça güçlü olduğu 16. yüzyıl ortalarından 17. yüzyıl başına kadar hazırlanmış resimli elyazmalarında kadınlar resimlerin konusu olmaz. Bu konu ve nedenleri başlı başına bir çalışmayı hak etmekle birlikte bu tür bir geleneğin içinde, Osmanlı hanedan kadınları için sıkı sıkıya kapatılmış olan bu kapı Şah İsmail'in eşi ya da gözdesi olan güzelliği dillere destan Tâclı Hanım için aralanır.

Hoca Sadeddin Efendi'nin *Tâcü't-Tevârîh*'inin son bölümü olan I. Selim dönemini konu alan resimli bir elyazmasında Tâclı Hanım ve Sultan I. Selim'in tasviri yer alır (Resim 1).[5] 17. yüzyılın ilk yarısında, büyük bir olasılıkla IV. Murad (sal. 1623-1640) devrinde istinsah edilen ve otuz dört resimle süslenen elyazmasının resimlerinin üslup ve ikonografik özellikleri saray dışında üretildiğine işaret eder.[6] Burada konu edilen tasvirde Sultan Selim ve Tâclı Hanım kemerli bir mekân içinde karşılıklı olarak oturmuş sohbet ederken betimlenirler. Tâclı Hanım'ın üzerinde sonradan eklenmiş -olasılıkla kitabın okuyucuları tarafından- notlar yer alır. Bunlardan diğerlerine göre daha uzun olan notta güzellikte emsalsiz Tâclı Hanım'ın Şah İsmail'in zevcesi olduğu, Çaldıran Savaşı'nda esir düşerek Anadolu kazaskeri Tâcîzâde Cafer Çelebi ile evlendiği yazar. Bir diğer not ise Tâclı Hanım'ın taktığı mücevherleri ile ilgilidir. Nottaki "la'l-i bögregi, yâkût-ı ahmerî" ifadesi mücevherlerin hikâyesinin de halk arasında epeyce popüler olduğunu gösterir. Zira tasvirde Tâclı Hanım'ın kulağındaki salkımlı küpe ve boynundaki kırmızı taşlardan oluşan kolye özenle betimlenmiştir.

Her ne kadar Tâclı Hanım'ın hikâyesi Osmanlı tarih yazarlarının üzerinde uzlaşamadıkları bir konu olsa da, tasviri yapan nakkaşın en birincil kaynağı elindeki metindir. Bu sebeple tasvirin içinde bulunduğu metne, yani Hoca Sadeddin Efendi'nin anlatımına bakarsak olay şöyle gelişir: Çaldıran Savaşı'nın ardından Tebriz'e kaçan Şah İsmail'in peşine düşen Osmanlılar yolda Kızılbaşlara rastlar ve Şah İsmail'den haber almaya çalışırlar. Şahın ileride olduğunu söyleyen İran askeri Osmanlılara Tâclı Hanım'dan haber sorarlar. Daha sonra Helvacıoğlu Hüseyin Bey'le karşılaşan Osmanlılar öğrenirler ki Şah İsmail yaralanıp kaçmıştır ve Tâclı Hanım'ın bulunmamasından dolayı çok üzgün ve perişan olmuş, Helvacıoğlu'nu Tâclı Hanım'ı bulmakla görevlendirmiştir. Tebriz'e ulaşan Osmanlı askerleri orada Tâclı Hanım'ın kaçarak Hoy'a gittiğini, Hoy melikinin de onu hemen şaha yolladığını öğrenirler. Bunları aktardıktan sonra Hoca Sadeddin babasının sözüne inanılır kimselerden kendisine naklettiği bir rivayeti anlatır. Bu rivayete göre, Tâclı Hanım savaş alanında Mesih Paşa'nın oğlunun eline geçer. Bir gece çadırında saklandıktan sonra yanında taşıdığı eşsiz mücevherden, lal-i bögrek parçalarından en güzidesini ona verip kendisini serbest bırakması için yalvarır. Paşazâde kadının tatlı diline ve gözyaşına aldanarak isteğini yerine getirir, Tâclı Hanım kaçıp Hoy'a varır. Burada Hoca Sadeddin Efendi Tâclı Hanım'ın hikâyesinden mücevherlerin öyküsünü anlatmaya geçer; lal-i bögrek avuç içi büyüklüğünde bir mücevhermiş ve geçmiş sultanların hazinelerini tavaf eylemiş. Şah İsmail sarhoşluk anında onu mermere atarak parçalamış, bunun üzerine kuyum işinden anlayan veziri Şeyh Necmeddin Geylânî kırılan parçalardan mücevher yapmış. İsmail o mücevherlerden en güzeli olan bir çift küpeyi Tâclı Hanım'a hediye etmiş. Hoca Sadeddin Efendi, rivayete göre işte Tâclı Hanım'ın Mesih Paşa'nın oğluna verdiği o mücevherdir dedikten sonra metnin devamında aslında bu hikâyede mücevherin verildiği kadının Tâclı Hanım olmadığını, ancak Tâclı Hanım'ın da şahın en gözde eşlerinden biri olduğunu söyler. Hoca Sadeddin'e göre, Tâclı Hanım'ın esir düşmesinin ardından Şah İsmail, I. Selim'e elçi yollayarak onu istemiş, ancak Selim bilginlere danışarak onu Kazasker Tâcîzâde Cafer Çelebi'ye vermiş ve nikâhları kıyılmıştır.[7]

I. Selim dönemi olayları ile ilgili en tafsilatlı bilgi ekseriyetle Kanuni Sultan Süleyman devrinde farklı müellifler tarafından yazılan ve Selimnâme olarak adlandırılan eserlerde yer alır.[8] Bu eserlerden birini yazan Şükrî-i Bitlisî, *Selimnâme*'sinde henüz Çaldıran Savaşı devam ederken zırh giymiş olan şahın eşinin Sultan Selim'e getirildiğini, sultanın kadını orada hazır bulunan kazaskere verdiğini anlatır. Metinde şahın eşinin de kazaskerin de isimleri zikredilmez.[9] Bir başka Selimnâme yazarı Celâlzâde Mustafa ise, Çaldıran'da esir alınan kadınların güzelliğini methettikten sonra, şahın zevcelerinden gül yüzlü, servi boylu, gümüş gerdanlı, işveli, nazlı Tâclı Hanım'ın I. Selim'in meclisine getirildiğini, o sırada sarayda bulunan Kazasker Tâcîzâde Cafer Çelebi'ye, ki kadın düşkünlüğü ile meşhurdur, verildiğini söyler. Cafer'le evlenen Tâclı Hanım Anadolu vilayetlerinde yerleşir.[10]

Bu konuda Safevi kaynaklarına bakan Tufan Gündüz ise Tâclı Hanım'ın Osmanlı'ya esareti konusunda İran kaynaklarında hiçbir bahsin olmadığını söyler. Gündüz'e göre, Tâclı Hanım'ın savaşa katıldığına dair de herhangi bir bilgi *Ahsenü't-Tevârîh* gibi dönemin başlıca kroniklerinde yer almazken, bazı anonim kaynaklar Tâclı Hanım'ın savaşta bulunduğunu, hatta Şah İsmail yaralandığında ona yardım için bizzat savaşa dâhil olduğunu söylerler. Yine Safevi kaynaklarına göre, Tâclı Hanım ömrünün sonuna kadar Şah İsmail'in yanında kalmış; hatta son yıllarında gözden düşerek yalnızlığa terk edilmiştir.[11]

Tâclı Hanım'ın hikâyesine değinen bir diğer Osmanlı tarih yazarı da Müneccimbaşı Ahmed Dede'dir. 17. yüzyıl tarihçilerinden Müneccimbaşı'nın aktardıkları tasvirin yapıldığı dönemdeki rivayetleri dillendirmesi bakımından önemlidir. Müneccimbaşı, Tâclı Hanım'ın Mesih Paşa'nın oğlunun eline düştüğünü, lal-i bögrek olarak bilinen meşhur küpelerini vererek Hoy beyinin, oradan da şahın yanına giderek kurtulduğunu, esir düşerek Tâcîzâde Cafer Çelebi

[*] Muhtelif örnekler için bkz. Nancy Micklewright, ""Müzisyenler ve Dans Eden Kızlar": Osmanlı Minyatürlerinde Kadın İmgeleri," *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, ed. Madeline C. Zilfi, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000: 148-165.

Hoca Sadeddin Efendi'nin *Tâcü't-Tevârîh*'inin son bölümü olan I. Selim dönemini konu alan resimli bir elyazmasında Tâclı Hanım ve Sultan I. Selim'in tasviri yer alır (yan sayfa).

ile evlenen kişinin ise Şah İsmail'in zevcesi Bihruz Hanım olduğunu söyledikten sonra yakalanan kişinin Tâclı Hanım olduğuna dair meşhur bir rivayetin olduğunu, ancak bunun asılsız olduğunu ilave eder.[12]

TÂCÜ'T-TEVÂRÎH

Bu ifade Tâclı Hanım'ın esareti ile ilgili öykülerin 17. yüzyıl Osmanlısının gündeminde olduğunun canlı bir şahidi-

Seyyid Lokman tarafından yazılan ve saray nakkaşhanesinde resimlenen, *Hünernâme*'nin birinci cildinde, I. Selim'e ayrılan bölümdeki tasvirlerden birinde Çaldıran Savaşı betimlenir.

dir. Nitekim 17. yüzyıl ortalarında hazırlanan *Tâcü't-Tevârîh* nüshasındaki Tâclı Hanım ve Sultan Selim'in portresi de bu rivayetlerin görsel yansımasıdır. Yukarıda nakledilen Hoca Sadeddin Efendi'nin anlatımında da görüldüğü gibi metinde Tâclı Hanım'la ve meşhur mücevherleri ile ilgili rivayetler aktarıldıktan sonra onun Tâcîzâde Cafer Çelebi ile evlendirildiği söylenir. Ancak elyazmasında bu hikâye tasvirin bulunduğu bölümde değil, daha önceki sayfalarda anlatılır. Oysa resimli elyazmalarında tasvir ile hikâye ettiği metin çoğunlukla aynı sayfalara denk gelir.[13] Burada olasılıkla nakkaş, kitabın tasarımı sırasında başka bir konunun betimlenmesi için ayrılmış sayfaya kendince çok daha ilginç bulduğu bu hikâyeyi resmetmeyi tercih etmişti. Resimlere bakan izleyici de tasvirin üzerine Tâclı Hanım'ın hikâyesini anlatan kısa bir not ekleme ihtiyacı duymuş olmalı. Yine ilginç bir şekilde, metinde Sultan Selim ile Tâclı Hanım'ın karşılıklı konuştuğunu gösteren hiçbir ayrıntı yer almazken, ressam ikisini sohbet ederken göstermiştir. Tasvirde Tâclı Hanım'ın sultanın hemen karşısında, neredeyse onunla aynı seviyede otururken gösterilmesi sultanla olan/kurgulanan yakınlığının da bir göstergesidir. Tasvirdeki bir diğer önemli ayrıntı Tâclı Hanım'ın kulağındaki kırmızı yakuttan salkımlı küpeleri ve boynundaki gerdanlığıdır.

Hemen üzerindeki mücevherlerle ilgili not bu takıların sıradan bir süs olarak değil, Tâclı Hanım'ın hikâyesinin önemli parçası olarak resme dâhil edildiğini gösterir. Nitekim mücevherlerin hikâyesi de en az Tâclı Hanım'ınki kadar çetrefillidir. Bu mücevherlerle ilgili bir arşiv vesikasını tanıtan Uzunçarşılı, Tâclı Hanım'ın Mesih Paşazâde'ye değil, Vidin sancak beyi olan Mesih Bey'e esir düştüğünü, dolayısıyla mücevherlerinin Mesih Paşa'ya kaldığını söyler. Mesih Paşa'nın ölümü üzerine mücevherler Edirne'ye yerleşen eşine miras kalmıştır. Belgeye göre, Tâclı Hanım'ın mücevherleri hakkında padişah -Uzunçarşılı'ya göre Kanuni olmalı- bilgi ister, bunun üzerine iki kişi tahkikat için görevlendirilir. Yapılan araştırma sonuçlarına göre Tâclı Hanım'ın bir çift salkımlı ve taşları büyük küpesi ile envai çeşit mücevher -bunlar makalede tafsilatlı olarak verilir- Mesih Bey tarafından savaş sonunda Vidin'e götürülmüştür. Araştırma sonucunda bu mücevherler Mesih Bey'in eşinden istenmiş, o da bunlardan bir kısmını teslim etmiştir. Raporda ayrıca, meşhur salkımlı küpenin taşlarının ve biçiminin değiştirildiği de belirtilmiştir.[14]

Uzunçarşılı'nın tanıttığı bu belge Tâclı Hanım esir olarak Osmanlı ülkesine gelmese bile mücevherlerinin geldiğini, özellikle de salkımlı küpelerin epeyce meşhur olduğunu düşündürür. Nitekim bu tasvir de hem Tâclı Hanım'ın, hem de mücevherlerinin hikâyesinin 17. yüzyılda bile Osmanlıların belleğindeki tazeliğini gösterir. Tekrar baştaki soruya, Tâclı Hanım'ın resmedilme nedenine dönersek, elyazmasının büyük bir olasılıkla şehirde çalışan ve resimlediği metin dışında kentte dolaşan rivayetlerden de beslenen ve görece daha özgür bir alana sahip olduğu varsayılabilecek sanatçı/sanatçılar tarafından yapıldığı dikkate alındığında, saray sanatındaki kadını dışlayan katı tutumun şehirde yumuşadığı düşünülebilir. Ancak, saray için üretilmiş bir başka elyazmasında bu sefer Şah İsmail'in zevcesinin tasvir edilmesi, bu tutumun şehir-saray farklılığından çok Safevi kadınlarının Osmanlılarca algılanma biçimiyle ilgili olabileceğini düşündürür.

SEYYİD LOKMAN'IN *HÜNERNÂME*'Sİ

III. Murad devrinde (1574-1595) şehnameci Seyyid Lokman tarafından yazılan ve saray nakkaşhanesinde resimlenen, Osmanlı sultanlarının hünerlerinin anlatıldığı *Hünernâme*'nin birinci cildinde, I. Selim'e ayrılan bölümdeki tasvirlerden birinde Çaldıran Savaşı betimlenir. On iki hikâye çerçevesinde anlatılan Selim'in hünerlerinde Lokman Selim'le ilgili pek çok malumatı Hoca Sadeddin Efendi'den iktibas eder. Metne göre, Şah İsmail Çaldıran'da mağlup olup kaçarken atından düşer. Bir Rum dilâveri tam Şah İsmail'i öldürmek üzereyken Şah İsmail'e çok benzeyen Ali isimli bir İran askeri "şah benim" diyerek İsmail'in kurtulmasını sağlar. Yakalanan bu kişiyi ve şahın hatunlarından oldukça ün sahibi olan birini dünyası başına yıkılmış bir halde sultanın huzuruna getirirler. Burada Lokman şahın hatununun ismini söylemez, ancak Kızılbaşların çocuklarının ve kadınlarının helal olduğunu söyleyerek tüm mallarının yağmalandığını belirtir ve anlatımın devamında Hoca Sadeddin Efendi'den naklen Tâclı Hanım'ın Mesih Paşa'nın oğluna esir düşmesini ve mücevherleri karşılığında kurtulmasını anlatır. Lokman'a göre, Sultan Selim, "Şah İsmail benim" diyerek Osmanlıları kandıran Ali'yi ilk önce affeder, ancak fitneye de-

vam ettiği için öldürülür. Şahın esir olan eşi de Tâcîzâde Cafer Efendi'ye nikâhlı eş olarak verilir.[15]

Anlatıma eşlik eden resimde ise Ali isimli İran askerinin Sultan Selim'in huzuruna getirildiği an tasvir edilir (Resim 2).[16] Savaş meydanında atı üzerinde duran Sultan Selim'in tam karşısında Safevi sarığı ve süslü giysileri ile Şah İsmail sanılarak yakalanan Ali ve onu sultana sunan Osmanlı paşası yer alır. Bu tasvirdeki en dikkat çekici figür ise sahnenin tam ortasında, küçük bir tepenin ardından başı görünen kadın figürüdür. Elinde yay tutan bir yeniçerinin eşlik ettiği bu kadın figürü kırmızı bir giysi ile betimlenmiştir ve başındaki beyaz örtünün altından saçları görünmektedir. Elbisenin altındaki eliyle mahcup bir şekilde yüzünü gizlemeye çalışan bu kadın metinde bahsi geçen Şah İsmail'in esir düşen eşi olmalıdır.

Tâcü't-Tevârîh'te ve *Hünernâme*'de Şah İsmail'in eşlerinin tasvir edilmesi Osmanlı resim sanatının kadınlara olan tutumu içinde oldukça ayrıksı ve özgün iki örnektir. Tarihi birey olarak belirli kadınları resmetmeye oldukça mesafeli olan Osmanlı nakkaşları Şah İsmail'in eşlerini resimlerken neden bu mesafeyi aştılar?

Bu tutumun nedenini kesin olarak söylemek mümkün olmamakla birlikte, Şah İsmail'in eşinin ya da gözdesinin Osmanlılarca görülme biçimi ile ilgili olabileceğini düşünmek makul bir seçenek olabilir. Özellikle, Çaldıran Savaşı öncesinde savaşın dini meşruiyetini sağlamak ve/veya sağlamlaştırmak için Osmanlı uleması tarafından verilen fetvaların içeriği bu konuda aydınlatıcı bilgiler sağlar. Şöyle ki, Sultan Selim Çaldıran Savaşı öncesinde ulemadan iki ayrı fetva alır. Bu fetvalardan ilki İbn-i Kemal'e aittir ve Safevilere karşı oldukça sert ifadeler içerir. Fetvanın ana vurgusu Şah İsmail ve taraftarlarının dinden çıktığı olgusudur. Buna göre Safevi kadınları ve erkekleri ile nikâh batıl, doğacak çocuklar ise "veled-i zina"dır. Kestikleri yenmez, savaş anında erkeklerin katli, kadın ve çocuklarının köle alınması meşrudur. Feridun Emecen bu fetvanın daha çok elitler için yazıldığını, Müftü Hamza Sarugörez'in yazdığı bir başka fetvanın ise daha alt sınıflara hitap eden basit bir Türkçe ve halk ağzıyla yazıldığını söyler. Bu fetvada da benzer bir şekilde Kızılbaşların İslam'a hakaret edip zarar verdikleri, onların "kâfir" ve "mülhid" oldukları, bunları yok etmenin vacip ve farz olduğu, avladıklarının murdar olduğu ve nikâhlarının batıl sayılacağı söylenir.[17]

Bu fetvalara bakıldığında Safevilerin dini inançlarının bir tür "sapkınlık" olarak dikte edildiği açıkça gözlenir. Her ne kadar bunlar 16. yüzyıl başında yazılmış olsa da bu algının 16. yüzyıl sonunda ve 17. yüzyılda da devam ettiği düşünülebilir. Osmanlı hanedan kadınlarına kapılarını neredeyse tamamen kapatan Osmanlı resim sanatında Şah İsmail'in eşinin ve gözdesinin rahatlıkla resmedilebilmesinin ardında, belki de, bu algının izleri vardı. Kendi kadınlarını resmetmeyi ya da görünür kılmayı reddeden Osmanlılar "sapkın" saydıkları hatta "kâfirlerle" eş gördükleri Şii kadınları resmetmede beis görmüyorlardı. Tıpkı, şehrin güzelliklerini ve de güzellerini anlatan şehrengizlerde, şehrin güzelliği ile meşhur erkekleri isimleri ve meslekleri ile anılırken, toplumdaki "saygın" ailelere mensup kadınlardan bahsedilmemesi, isimleri ile anılan kimi kadınların ise çoğunlukla toplumun alt sınıflarına ya da gayrimüslim tebaaya mensup olmaları gibi.[18]

TÜLÜN DEĞİRMENCİ
PAMUKKALE ÜNİVERSİTESİ,
SANAT TARİHİ BÖLÜMÜ, ÖĞRETİM ÜYESİ

DİPNOTLAR

1 Vural Genç, "Ilıeşt Behişt Sarayı'ndan Topkapı Sarayı'na: Şah İsmail'in Çaldıran Savaşı'ndan Sonra Alıkonulan Hazine ve Eşyaları," *Toplumsal Tarih*, 208 (Nisan 2011): 24-36.

2 Osmanlı kroniklerinde ve İran kaynaklarında konuyla ilgili bilgilerin özeti için bkz. Selâhattin Tansel, *Yavuz Sultan Selim*, İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1969: 62-65; Tufan Gündüz, "Şah Ismail'in Eşi Taçlı Begüm," *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırmaları Dergisi*, 51: 226-229.

3 Eser Cenova'da Brusschettini Koleksiyonu'nda bulunur. Elyazması hakkında bilgi için bkz. Ernst J. Grube, *Islamic Paintings from the 11th to 18th Centuries in the Collection of Hans P. Kraus*, New York, tarihsiz: 216-239; Esin Atıl, *Süleymanname. The Illustrated History of Süleyman the Magnificent*, New York: Harry N. Abrams, Inc., 1986: 6-61; S. Bağcı, F. Çağman, Z. Tanındı ve G. Renda, *Osmanlı Resim Sanatı*, İstanbul: Kültür Bakanlığı, 2006: 98-99.

4 Atıl, *Süleymanname*, 6-61.

5 Paris, Bibliotheque Nationale de France, Supplement Turc 524, v. 75a. 258 varaktan oluşan eser nesih hatla istinsah edilmiştir. Bkz. E. Blochet, *Catalogue des Manuscrits Turcs*, 1.cilt, Paris: Bibliotheque Nationale, 1932-1933: 383. Herhangi bir monografik ya da genel yayında konu edilmeyen elyazması 1983 yılındaki bir sergide yer almıştır, katalog için bkz. Vers *l'Orient...*, Paris: Bibliotheque Nationale, 1983: 53. Eser üzerine hazırladığım monografik çalışmayı yakın zamanda yayınlamayı ümit ediyorum.

6 Elyazmasının ilk sayfasında hattat olarak 'Abdî'nin adı ve altında da mührü yer alır. Adı geçen 'Abdî, 1647 yılında ölen meşhur hattat Derviş 'Abdî ile aynı kişi olmalıydı. Derviş 'Abdî hakkında bilgi için bkz. Şevket Rado, *Türk Hattatları*, İstanbul: Yayın Matbaacılık, tarihsiz: 98-99; M. Uğur Derman, "Derviş Abdî-i Mevlevî," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 9. cilt, İstanbul, 1994: 190-191; Muhittin Serin, *Hat Sanatı ve Meşhur Hattatlar*, İstanbul: Kubbealtı, 1999: 241.

7 Paris, Bibliotheque Nationale de France, Supplement Turc 524, v. 69b-70b; Matbu nusha için bkz. Hoca Saadeddin Efendi, *Tâcü't-Tevârih*, 2. cilt, İstanbul: Tabhane-i Amire, 1862: 69b-71a. Sadeleştirilmiş metin için bkz. Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't-Tevarih*, 4. cilt, haz. İsmet Parmaksızoğlu, Ankara: Kültür Bakanlığı, 1999: 211-212.

8 Günümüzde bilinen Selimnâmelerin listesi ve içerikleri hakkında bilgi için bkz. Agâh Sırrı Levend, *Gazavat-Nameler ve Mihaloğlu Ali Bey'in Gazavat-Name'si*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1956: 22-32; M. C. Şehabeddin Tekindağ, "Selim-Nâmeler," *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, 1 (Ekim 1970): 197-230; Ahmet Uğur, "Selim-Nâmeler," *Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, XXII, (1978): 367-379.

9 Şükrî-i Bitlisî, *Selîm-Nâme*, haz. Mustafa Argunşah, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, 1997:179.

10 Celâl-zâde Mustala, *Selim-Nâme*, haz. Ahmet Uğur ve Mustafa Çuhadar, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1997: 588.

11 Tufan Gündüz, "Şah İsmail'in Eşi Taçlı Begüm," *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 51 (?): 226, 230.

12 Gündüz, "Şah İsmail'in," 228; Müneccimbaşı Ahmed Dede, *Sahaif-ül-Ahbar fî Vekayi-ül-a'sâr*, çev. İsmail Erünsal, 2. cilt, İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser, 465. Gündüz, "Şah Ismail'in," 229.

13 Elyazmasında hikâye v. 69b-70b arasında yer alırken Tâcî Hanım ve Sultan Selim'in tasviri 75a'dadır.

14 İ. Hakkı Uzunçarşılı, "Şah İsmail'in Zevcesi Tâcî Hanım'ın Mücevherâtı," *Belleten*, XXIII/91 (Temmuz 1959): 613-615.

15 *Hünernâme*, TSMK, H. 1523, v. 204a-b.

16 *Hünernâme*, TSMK, H. 1523, v. 205b.

17 E. Feridun M. Emecen, *Yavuz Sultan Selim*, İstanbul: Yitik Hazine Yayınları, 2010: 102-103; Müftü Hamza Sarugörez'in fetvasının transkripsiyonu, İbn Kemal'in fetvasının ise matbu harflerle kopyası yayınlanmıştır. Bkz. Tekindağ, "Yeni Kaynak ve Vesikaların," 53-55, 77-78.

18 Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Walter G. Andrews and Mehmet Kalpaklı, *The Age of Beloveds: Love and the Beloved in Early-Modern Ottoman and European Culture and Society*, Durham ve London: Duke University Press, 2005: 43-49.

LÜLEBURGAZ İSTASYON ŞEFİ'NİN GÖZÜNDEN BALKAN SAVAŞLARI 1912-1913*

ZEYNEP ATADEMİR

Bu makalede Fransa Dışişleri Bakanlığı'nın Diplomatik Arşiv Merkezi'nde bulunan Şark Demiryolları'nda görevli Lüleburgaz İstasyon Şefi Zaborski tarafından müdürlüğe hitaben yazılmış bir raporun çevirisini okuyacaksınız. Raporda, Zaborski'nin Kırklareli muharebesi esnasında ve sonrasında yaşadıkları sunulmaktadır. Aslında kaybedilen mallarının tazmin edilmesine yönelik hazırlanmış olmasına rağmen aynı zamanda Kırklareli'nde Bulgar işgali esnasında yaşananlara ilişkin önemli ayrıntılar içermektedir.

18 Ekim 1912 tarihinde Bulgaristan'ın Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmesiyle başlayan Balkan Savaşları'nın ilk muharebeleri Bulgaristan'ın hemen aynı gün Osmanlı sınırını geçmesinin ardından 22-24 Ekim tarihlerinde Kırklareli'nde (Kırkkilise/Lozengrad)[1] yaşanmıştır. Kırklareli muharebesi Bulgar ordusunun hızlı bir zafer kazandığı, Osmanlı ordusunun ise dağıldığı bir savaştır. Lüleburgaz ile Pınarhisar arasındaki hatta kadar çekilmek zorunda kalan Osmanlı ordusu 2 Kasım 1912 tarihine kadar Bulgar saldırılarını durdurmayı başarmış olsa da, bu tarihteki çarpışma tayin edici olmuş ve Kırklareli muharebesi örneğinde olduğu gibi Osmanlılar için bir felaket olmuştur. Felaketler birbirini takip etmiş, Nisan 1913'te Edirne'nin Bulgarların eline geçmesiyle I. Balkan Savaşı'nı Osmanlı Devleti kaybetmiştir.

Aşağıda, Şark Demiryolları'nda görevli Lüleburgaz İstasyon Şefi Zaborski'nin Kırklareli muharebesi esnasında ve sonrasında yaşadıklarına dair tuttuğu raporu bulacaksınız. Edirne'de doğmuş bir Polonya vatandaşı olan Bay Zaborski, 28 Ekim 1912 tarihinden 2 Kasım 1912 tarihinde Kırklareli'nin Bulgarlar tarafından işgal edilmesine kadar geçen süreyi ve hemen işgal sonrasındaki gelişmeleri ele almıştır. Zaborski'nin raporu Şark Demiryolları Müdürlüğü'ne hitaben yazılmış olup temel amacı Bulgar işgali esnasında kaybedilen/yağmaya uğrayan mallarının tazmin edilmesine yöneliktir. Yazar bir yandan pek çok konuda kendi seçimlerini, kendi hislerini ön plana çıkarmasının yanı sıra Balkan Savaşı'nın sosyal tarihine ilişkin önemli ayrıntılar da vermektedir. Müslüman ve Hıristiyan demiryolu çalışanları arasındaki ilişkiler, Hıristiyan Osmanlı askerlerinin tavırları, Bulgar işgalinden fayda sağlamaya çalışan Osmanlı vatandaşla-

Bulgar Çarı Ferdinand Osmanlı esirlerini ziyaret ederken.

Library of Congress.

Sakız Köy Savaşı, 1912.

Library of Congress.

rı, savaş sırasında yaşanan vahşet ve adam kayırma olayları ele alınan konulardan bazılarıdır.

Fransızca olarak, el yazısıyla kaleme alınmış bu raporun bir kopyası da İstanbul'daki Fransa Başkonsolosluğu'na gönderilmiştir. Fransa Dışişleri Bakanlığı'nın Nantes şehrindeki Diplomatik Arşiv Merkezi'nde bulunan bu raporun Balkan Savaşları'nın askerî tarihinin olduğu kadar sosyal tarihinin yazımına da katkıda bulunacağı aşikârdır.

***

Lüleburgaz istasyon şefi tarafından Şark Demiryolları Müdürlüğü'ne hitaben yazılmış ve bir kopyası da İstanbul'daki Fransa Başkonsolosluğu'na iletilmiş olan Lüleburgaz İstasyonu'nun Bulgar ordularınca işgal edilmesi ve ele geçirilmesi hakkındaki rapor.[2]

İstanbul Müfettişliği

Son Balkan Savaşı sırasında Lüleburgaz İstasyonu'nun işgali konusuna dair size sade ve basit bir işgalden çok, yerinde bir çarpışma ve zorla bir zapt edilmenin söz konusu olduğunu bildirmekten onur duyarım.

2. Ordu'nun merkezini önce Çerkezköy'e, sonrasında ise İstanbul'a nakleden son trenin geçtiği günden başlıyorum.

Kırkkilise (Lozengrad) yenilgisinin ardından, önceden bu istasyona yönlendirilen yiyecek ve cephane vagonları çetin bir direnişin merkezi olmasına karar verilen Lüleburgaz'a gönderilmişti.

Üç idare memurumuz dışında, istasyonda Teğmen Vehbi Bey[3] ve Askerî Müfettiş Yardımcısı Necati Bey bulunmaktaydı.

Vehbi Bey'in görevi sayıları aşağı yukarı 200'ü bulan bu vagonları istasyondan uzaklaştırmak idi. Bu nedenle beni aynı anda 3-4 hatta 5 makine istemeye mecbur ediyordu.

İstasyonun kalabalık olması göz önüne alındığında, elimize geçen 2-3 makineyle ne tür manevra yaparsak yapalım bunu yapmanın imkânı yoktu, dolayısıyla bu vagonlardan yalnızca birkaç tanesini gönderebildik; Lüleburgaz'ın ötesindeki tren hattının geri kalanı, teçhizatın İstanbul'a doğru geri çekilme çalışmaları nedeniyle tam anlamıyla tıkanmıştı. Müfettiş Bay Lehnyder 28 Ekim akşamı istasyona son uğradığında, astları ve Teğmen Vehbi Bey'le bu vagonlarla ilgili uzun bir görüşme yapmıştı.

Ertesi gün 29 Ekim'de, sabah saat 10.00'a doğru bir makine, bir furgon,[4] bir "Ab" aracı, 6 atlı vagon, bir ekmek vagonu ve birkaç havan topu yüklü vagondan oluşan özel bir tren Çorlu'dan Lüleburgaz'a ulaştı. Bu trenle Doğu Ordusu Başkomutanı Abdullah Paşa da, kurmay heyetinden Yarbay (Alman) Von Weit Bey de dâhil olmak üzere bütün kurmaylarıyla gelmişti.

Başkomutan ayaklarını yere basar basmaz benim yanıma yaklaştı ve hemen atlarının trenden indirilmesinin başlaması ve trenin kendi emrinde her an hazır tutulması için emirler yağdırdı. Bu emir tarafıma ateşli bir şekilde salık verildi ve iki defa tekrar edildi. İstasyonun kalabalık olduğu göz önüne alındığında, atların teker teker trenden indirilmesi hayvan rampamız ile gerçekleştirildi.
Şehrin yolunu tutan korteji selamladığım sırada, Abdullah Paşa bana dönerek emirlerini bir kere daha hatırlattı ve belirgin bir tonla bana "dikkat ed ha!"[5] dedi.

Dürüst olmak gerekirse, diğer istasyonlardaki meslektaşlarımın örneğinde olduğu gibi, müfettişimizin yerlerimizi korumamıza dair verdiği talimatlarına rağmen ben de görev yerimi terk edebilirdim. Eğer görev yerimi terk etmediysem tam da bu nedenledir, başkomutanın gelmesi ve istasyonu boş bulması halinde üzerime düşen sorumluluğu düşündüm. İstasyonu boş bulmak ifadesini kullandım çünkü şurası muhakkaktır ki personel de beni takip edecektir. Bunun üzerinde tartışmaya gerek yoktur. Geri kalan herkes görev yerini terk etti.

Başkomutanın istasyonun sadece birkaç kilometre kuzeydoğusunda bulunan savaş alanına gidişinden itibaren, öğleden sonra saat bire kadar sürekli yaralıları karşılıyorduk. Bu zavallıları yerleştireceğimiz bir tren oluşturmak için vagonlarımız arasından birkaç boş vagon ayırmakla uğraşıyorduk.

Çarpışma seyrine devam ediyordu ve top atışları gittikçe yaklaşıyordu. Arada sırada silahların çatırdamala-

rını duyuyorduk, bu da bize Alpullu civarında hemen karşıdaki tepeler tarafında piyadelerin çatışmada olduklarını gösteriyordu.

Öğleden sonra saat bir buçuğa doğru, Alpullu tarafında makas manevraları yaptığımız esnada atlı bir asker Vehbi Bey'in yanına yaklaştı ve şöyle dedi: "Bulgar süvarilerinin öncü birlikleri tepelere çıkıyorlar, topu mermisi takip etti, sonra bir üçüncüsü ve dördüncüsü... Ümitsizliğe kapılan insanlar arasında genel bir panik havasının estiğini tahmin edersiniz, bu durumu tasvir etmeye gerek duymuyorum.

Yaralılar için hazırlanan ilk tren henüz gönderileli bir saat olmuştu ki, hazırlanmakta olan ikinci tren, birkaç gündür istasyonun güvenliğinden sorumlu olan demiryolu taburlarından pansumanı yapılmış ve yapılmamış yaralı erler ve subaylar tarafından işgal edildi. Vehbi Bey'in emri üzerine, Seyitler'den Lüleburgaz'a doğru bir trenin yola çıkmış olduğunu bilmemize rağmen trenimizi biz de Seyitler istikametine doğru yollamak zorunda kaldık. Vehbi Bey, tatsız bir karşılaşmayı engellemek amacıyla gerekli önlemleri almış ve Seyitler'den gelen treni durdurmak üzere bir askerini göndermişti. Gerçekten de iki tren Müsellim köyünün biraz ilerisinde karşılaştılar, o sırada istasyonun üzerine havan topları yağmaktaydı ama binaların hasar almadığını gözlemleyebildim.

Büroma girdim ve burada Bay Axonidis'i telgrafın başında buldum. Bana meslektaşlarına veda ettiğini söyledi, şöyle demiş: "Elveda sevgili meslektaşlarım". Bunu özellikle belirtiyorum çünkü müfettiş bey beni bununla suçlamıştı. Telgrafın manipülatörünü elime aldım ve birkaç dakika hareket amirimiz Çerkezköy'de bulunan Bay Werdolyais ile görüştüm. Kendisine kısaca durumu açıkladım, Bay Werdolyais bana "Yürekli olun, mahzene sığının" dedi.

"Lüleburgaz Muharebesi," Alman kromolitografisi, 1913 civarı. 32 x 41,5 cm.

Edhem Eldem Koleksiyonu.

düşmanın istasyonu bombalaması çok muhtemel, işlerinizi bir an evvel halletmeye bakınız". Bulgarların buraya kadar gelebilmeleri için en az altı saat gerektiğini savunan Vehbi Bey'in iddialarına karşın bu durum orada bulunanlar arasında küçük bir paniğe yol açtı.

Birkaç dakika geçmişti ki iki atlı adam sözü edilen tepelerde görüldü ve hemen ortadan kayboldular. 5-6 dakika geçmeden kuzeybatı yönünden gelen bir havan topu mermisi 3. Kısım binasının birkaç metre ilerisinde (yani Babaeski yolu tarafında) patladı, bunu istasyon binasının hemen arkasında patlayan bir ikinci havan

Saat öğleden sonra 2.10'da başkomutanın trenini kullanan Bay Metassarari kendini tanıttı ve bana ne yapmayı düşündüğümü sordu. Ben de kendisine başkomutanı beklemek için orada kalacağımı ifade ettim. Bay Metassarari bağırarak kalmayacağını ve gideceğini söyledi...

Tren şefi Der-Mesrobian'a ne yapmayı planladığını sordum. "Benim ailem Edirne'de olduğundan ben de sizinle aynı fikirdeyim, sizin tarafınızdayım" dedi. Axonidis de aynı şekilde cevap verdi. Makasçı, Müslüman Hasan De-

mir yanıma geldi ve bana ne yapacağımı sordu, ben de kalacağımı söylediğimde benim yanımda olacağını söyledi ve şöyle dedi: "Çelebi sen ne olursan ben de olacam".[6] Daha sonra kendisiyle ilgili nelere katlanmam gerektiğini göreceksiniz.

D. Dimitriadis, Alkabes ve o gün Lüleburgaz'da bulunan ikinci derece personel kalmaya karar verdi.

içerisinde Türkler yolu terk ettiler; burası hemen Bulgarlar tarafından işgal edildi. Tepelerde bulunan Türk kuvvetlerinin yaylım ateşi, yol üzerinde bulunan Türk askerini koruyarak geri çekilmelerine yardımcı oldu, hatta yolu terk eden bu askerler tepelere çıkabilme imkânı buldular.

Türk ordusunun halini gördükten sonra, Bulgarların da halen istas-

Biraz sonra dört Bulgar askeri ki bunlardan biri bir onbaşıydı, bekleme salonuna girdiler ve "burada Türkler olmalı" diyerek tavana yirmi el, gişenin camına da dört el ateş ettiler. Buradan çıktılar ve merhametsizce her yöne ateş ettiler. Pek çok kurşun bizi koruyan mahzenin merdivenine kadar ulaştı. Hepimizin benzi attı, kadınlar ve çocuklar kış mevsimi için hazırladığım ağaç ve

Biz yalvarmaya başladık: "Kardeşlerim dedim, biz Hıristiyan'ız, ben Slav'ım, görüyorsunuz sizin kadar iyi Bulgarca konuşuyorum, bu genç adam Yunan'dır ancak o da Hıristiyan'dır; siz Hıristiyanları kurtarmak için gelmediniz mi, oysa şimdi bizi kurşuna dizmek istiyorsunuz?" — Mademki Hıristiyan'sınız üzerinizdeki bu üniforma ve bu fes nedir? — Fesimizi yere attık ve "yaşasın Bulgar Ordusu" diye bağırdık."

Saat 2.30'da istasyonun çevresinde şiddetli yaylım ateşinin ardından mahzene girdik. 3. Kısım Şefliği'nin doğramacısı Johan Kuš ve hanımı, Lüleburgaz'ın büyük tüccarlarından Bay Alguadief ve hanımı ile hamal Nikolas Athanassieu, karısı ve çocukları da bizim mahzene sığınmışlardı. Bayılmamızı önlemek için Johan Kuš ara sıra, cebinde tuttuğu bir şişe konyaktan bize birer yudum ikram ediyordu.

D. Dimitriadis, Metchikian ve diğer birkaç memur mühendis Bay Gröll ile birlikte 3. Kısım Şefliği'nin mahzenine saklanmışlardı.

Durumu incelemek amacıyla bir anlığına mahzenin dışına çıktım ve kuyuya doğru yöneldim. Tam bu sırada üç Hıristiyan Osmanlı askeri kendilerini gösterdi ve bana kendilerini kurtarmam için yalvardılar. Varlıkları bizim için tehlike arz ediyordu. Yine de kendilerini mal ambarına, tuz torbalarının arkasına yerleştirdim.

Tekrar kuyuya doğru yöneldim, ayrı bölükler halinde istasyon-şehir arasındaki yola doğru yaklaşan Bulgar piyadelerini gördüm, Türk piyadeleri de orada mevzilenmişti. Makineli tüfekler işlemeye başladı, hiç duyulmamış bir çatırdama işittim. Çeyrek saat

yondan epey uzakta olduklarını (yaklaşık 2-3 kilometre) dikkate alarak kaçmayı düşündüm. Kendi kendime başkomutanın artık beni o kadar ateşli bir şekilde tembihlediği üzere, trene binmek için istasyona gelemeyeceği aklıma geldi. Tam bunları düşünürken saat 3 sularında büyük bir Türk kuvveti "Allah Allah" diye bağırarak tepelerden aşağıya inmeye başladı ve Bulgarları yolun ötesine kadar püskürttü. Size yolun tekrar Türkler tarafından ele geçirilip geçirilmediği hakkında bir şey söyleyemiyorum çünkü tam o sırada tepelerde mevzilenmiş Türkler bir tabur Bulgar piyadesinin yol boyunca istasyona doğru ilerlediğini fark ettiler (Ergene üzerindeki büyük köprü ile karşı karşıya) ve bu tarafa doğru birkaç şarapnel gönderdiler. Bunun üzerine Bulgarlar da yere yatarak savunma pozisyonu aldılar. Başlarımızın üzerinde çetin bir çarpışma oldu. Mermiler istasyon binasını hedef almaktaydı. Ben, kuyunun arka tarafındaki gözlem yerimi terk etmek zorunda kaldım ve tekrar mahzene sığındım.

Saat 3.20'de Bulgarların, "napred" [ileri] diye seslenerek binanın arkasına doğru geçtiklerini işittik. Sağa sola doğru rastgele ateş ettiler, az kişilerdi, belki yüz kişi kadarlardı.

demir kalasların arkasına saklandılar. Bu sırada çok değerli Axonidis bana şöyle dedi " Bay Zaborski, çıkalım yoksa hepimiz burada katledileceğiz".

Tam da dört Bulgar askeri orada bir telgrafın varlığını fark ettikleri ve aletin üzerine ateş açarak parçalamaya uğraştıkları esnada mahzenden çıktık (önce Axonidis sonra ben). Ellerimizi yukarı kaldırdık ve "Bratia, dobré dochli nié sme hristiani — Kardeşlerim, hoş geldiniz biz Hıristiyan'ız" dedik. "Stoj tam ni kracka napred- Orada kalın, öne bir adım bile atmayın". Olduğumuz yerde durduk ve ben Bulgarca konuşmaya başladım; onlara Hıristiyan olduğumuzu, benim istasyon şefi olduğumu vs. söyledim.

Askerler bürodan çıktılar ve bize de çıkmamızı emrettiler. Emirleri yerine getirdik. Dört asker tüfeklerini kaldırdılar ve onbaşı da "tam karşımıza geçin" dedi.

Kritik bir andı, biz yalvarmaya başladık: "Kardeşlerim dedim, biz Hıristiyan'ız, ben Slav'ım, görüyorsunuz sizin kadar iyi Bulgarca konuşuyorum, bu genç adam Yunan'dır ancak o da Hıristiyan'dır; siz Hıristiyanları kurtarmak için gelmediniz

mi, oysa şimdi bizi kurşuna dizmek istiyorsunuz?"

— Mademki Hıristiyan'sınız üzerinizdeki bu üniforma ve bu fes nedir?

Fesimizi yere attık ve "yaşasın Bulgar Ordusu" diye bağırdık.

Askerlerden biri diğerlerine dedi ki: "kurşuna dizelim onları, belki de bunlar Pomak'tır". Biz karşı çıktık, "biz Hıristiyan'ız."

— Haç çıkarın.

Ben ve Axonidis hemen haç çıkardık.

Bu sırada dört asker daha geldi, onlar da diğerlerine katıldılar; tüfekle-

"Lüleburgaz'da Türklere karşı kazanılan zafer."

Kartpostallarla Balkan Savaşı (1912 - 1913), Güney Dinç.

rini kaldırıp nişan aldılar. Zaman kazanmak için onbaşıya mahzende başkalarının da olduğunu söyledim.

— Mahzende kim var?
— Memurlarımız, kadınlarımız ve çocuklarımız.
— İstasyonda hiç Türk var mı?
— Hayır.

O sırada, onbaşı askerlerden birine bir emir verdi: "Kendisine istasyon şefi diyen bu adamı alın ve bütün binaları arayın, eğer bir tane Türk bulursanız hem Türk'ü hem de istasyon şefini öldürün." Ya rastlantı eseri dairemin bir köşesine saklanmış birkaç Türk varsa diye aklımdan geçirdim. Ama tereddüt etmenin yeri değildi, bir onbaşının merhametine kalmıştım, emirleri uyguladım.

İncelikle gerçekleştirilen arama faaliyetleri sonrasında, erle birlikte onbaşıya arama sonucunu vermeye gittik.

Bu esnada, makineli tüfek yüklü yirmi kadar atla beraber gelen bir atlı subay istasyona yaklaştı ve oradaki sekiz askere seslendi: "Reziller! Orada ne yapıyorsunuz? Bölüğünüzden uzaklaşmışsınız."

Onbaşı söz aldı. "Yüzbaşım, dedi, burada iki adam bulduk, kendilerini demiryolları çalışanları ve Hıristiyan olarak tanıtıyorlar."

— Kimmiş onlar?

— Benim yüzbaşım, ben istasyon şefiyim ve bu genç adam da benim çalışanımdır. Ne mutlu ki sizi gördüm, kendimi daha iyi ifade edebileceğimi ümit ediyorum.

Yüzbaşı konvoyunu durdurdu, attan indi ve silahını bana doğrulttu.

— Adınız nedir?
— Zaborski.
— Zaborski?
— Evet yüzbaşım.

Yüzbaşının beni ilginç bir biçimde incelediğini fark ettim, tekrar söz aldı:

— Nerelisiniz?
— Edirne'de doğdum, Polonya vatandaşıyım, Fransa tebaasıyım.
— O halde Polonyalı mısınız yoksa Fransız mı?
— Ben Polonyalıyım ve Fransa da Polonyalıların manevî annesidir.
— Hiç Borisovograd'da bulundunuz mu?
— Evet yüzbaşım.
— Beni tanıyor musunuz?

Kısaca bir düşündükten sonra, bu subayın eski tanıdıklarımdan Yüzbaşı Dimitrieff olduğunu anladım.

İlk ödevim mahzene kapatılmış zavallıların akıbetini düşünmek idi, özellikle de mal ambarına hapsedilmiş bulunan üç Hıristiyan askerini düşünüyordum. Bu zavallıların hikâyesini kısaca anlattıktan sonra:

— İzin verin yüzbaşım dedim, bu zavallı insanları serbest bırakayım.
— Çıkarın onları dedi.

Herkesi bulundukları yerlerden çıkardım ve yüzbaşının huzuruna getirdim. Sonrasında askerler silahlarını indirdiler ve bize yakınlık gösterdiler.

Tam bu sırada onların sol uç kanadından aşağıya doğru inen ve yaylım ateşle desteklenen bir Türk taburu Ergene üzerindeki büyük demir köprüye doğru ilerleyen Bulgar bölüğüne saldırdı, kurşunlar bize kadar ulaştı. Yüzbaşı Dimitrieff ve askerleri hangar boyunca giderek yola ulaştılar, makineli tüfekleri yerleştirdiler ve Türkler ilk pozisyonlarına geri döndüler.

Bizim isatasyonun orada olup bitenlerin yanı sıra, birkaç asker de 3. Kısım'a gitmişler ve burada mühendis Bay Gröll, D. Dimitriadis, Alkabes vs.'yi hapsetmişlerdi. Yüzbaşı Dimitrieff nezdinde duruma müdahale ettim ve serbest bırakılmalarını sağladım.

Birkaç dakika sonra taburun (10. Tümen 16. Piyade Alayı 4. Tabur) kumandanı Yarbay Alexieff istasyonda kendisini gösterdi, burada olup bitenler hakkında bilgi sahibi olduğu belliydi. Kadın ve çocukları görünce bize dedi ki: "Sükûnetinizi koruyunuz, güvendesiniz." Saat akşam 5.30'da, bir asker kendini tanıttı ve yarbaya istasyonda bir ekmek vagonu ve bir

de peynir vagonu daha bulunduğunu haber verdi. Göz açıp kapayıncaya kadar ekmek ve peynir tüketildi.

Yarbay Alexieff istasyonda iki askeri görevlendirdikten sonra, saat akşam 9'da gelmek üzere bize veda etti. Akşam Pop-Gapon adında bir rahip ve Yüzbaşı Tagger ile birlikte geri geldi.

Bu beylerle ve memurlarla birlikte aceleyle büroya girdik. Çay, biraz ekmek ve peynir tek bulabildiğimiz yiyeceklerdi.

Tren şefi Der-Mesrobian ben orada bulunduğum halde diğer çalışanlara "eğer Bay Zaborski burada olmasaydı hepimiz katledilirdik" dedi. "Bizi bu durumdan becerisi, adabı ve mükemmel Bulgarcası sayesinde kurtardı".

Akşam saat 10'da, yorgun memurlar çekildiler ve ben de bitkin olduğumdan aynısını yapmak istediğim halde Yarbay Alexieff beni tuttu, "biraz daha çene çalalım, burada kalın" dedi.

Saat 12'ye doğru, büroma 10. Tümen'in tugaylarından birinin komutanı olan Yarbay Peteff'i kabul ettim. Bana istasyondaki mühimmat yüklü bütün vagonları derhal Babaeski'ye göndermemi emretti. Ben de makinenin soğuk olduğunu bu yüzden bunun ancak yarın mümkün olabileceğini söyledim.

Ertesi gün, 30 Ekim tarihinde çatışma saat sabah 8'de başladı, ilk top atışı Türklerden geldi ve öğlene kadar durum değişmedi.

Öğleden sonra saat 1'de Yüzbaşı Bochssouroff'un eşliğinde tek başına bir makine Kırkkilise'den geldi; bu 109 numaralı makine ve Spiess II idi.

38 vagon mühimmat ve bir tane de yiyecek yüklü bir tren tedarik ettik. Ayrıca boş bir "g" tipi vagonu da Lüleburgaz'da çalışan memurlar ve ikinci derece personel için ayırdık, bunlara mühendis Bay Gröll de dâhil idi. Kendisi iki gün sonra geri döndü.

Askeri makamların doğrudan emri altında çalışmak üzere istasyonda sadece ben ve iki makasçım kaldık: Petri Illia ve Hasan Demir! Bu sonuncusuna bir melon şapka giydirildi ve kendisini bir Anadolu Ermenisi gibi kabul ettirebilmesi için "Asso" adı verildi.

Saat akşam 4'e doğru Türkler Lüleburgaz şehrini ele geçirdiler ama sonrasında yine kaybettiler. Çarpışmalar akşam saat 6 gibi son buldu. Bir saat kadar sonra, pek çok Bulgar subayı benimle konuşmak için istasyona geldiler.

Gece sakindi ve olaysız geçti. Ertesi gün sabah, 31 Ekim günü çarpışma uzaklarda erkenden tekrar başladı, oysa ben evimde bundan ancak sabah 9'da haberdar olabildim. Herhalde üst düzey komutanların bir planı diye düşündüm.

Öğlene doğru Spiess II ve makinesi refakatinde birkaç subay olduğu halde geri geldi. Kırkkilise'ye gitmek üzere ikinci bir tren oluşturduk. Manevralar yapıldığı sırada bilinmeyen bir sebeple Seyitler istikametindeki makaslardan biri yarım değiştirildi ve makine ve Spiess II raydan çıktı ve yolun ortasında kaldı.

Yüzbaşı Bochssouroff silahını çekti ve hata yapanın benim adamlarımdan biri olduğuna kani bir şekilde bana şöyle dedi: "Hatalı kurşuna dizilecek". Onu sakinleştirmekte çok zorluk çektim, ancak sonunda personelin masum olduğuna kendisini inandırdım. Bereket versin ki, Spiess II ile birlikte makinenin üstünde bulunan askerlerden biri de benim iddialarımı teyit etti.

Spiess II az konuşup anladığı Bulgarcasıyla bana sitemde bulundu:

— Neden raydan çıkmadan benim mesul olduğumu söylüyorsunuz?

Ben de ona eğer anlamıyorsa konuşmamasını salık verdim. Masum Spiess II kurtulmuş olmasına karşın, bana kendisi tarafından işte böyle teşekkür edildi.

Bu makineyi bir kenara bırakıp, 3-4 gündür kaçmış olan makinist tarafından terk edilen 294 numaralı makineyi çalıştırdık. Bu makine ancak saat akşam 9'a doğru birkaç vagonu Kırkkilise'ye doğru götürebildi.

"Kırkkilise kentinin süngü gücüyle ele geçirilmesi".

Moderne İskustvo, Krumm Marinoff, Plovdiv (Filibe). Kartpostallarla Balkan Savaşı (1912 - 1913), Güney Dinç

Ertesi gün, 1 Kasım'daki çarpışma en çetin ve dolayısıyla da en tayin edici çarpışmalardan biriydi. Biz mühendis Bay Gröll ile 3. Kısım Şefliği'nin çatısından çarpışmayı seyrediyorduk, öğleden sonra saat 2'de savaş alanı cesetlerle kaplıydı. Bulgarlar ortasında kırmızı bir haç bulunan küçük beyaz bir bayrak çektiler. Türkler de onları takip ettiler ve ateş kesildi. Her iki taraftan da yüz kadar asker yaralıların etrafını çevirdi ve cesetleri bir kenara koydular. Bir saat sonra, bu cesetlerin sayısını daha da artıracak olan ateş tekrar başladı. Sizi temin ederim, bu bir insan kırımıydı.

Saat akşam 4'e doğru, durum kritik bir hal aldı; subayların gidip gelmesi, bir fısıldaşma bunu belli ediyordu. Bir subaya neler olduğunu sormaya cesaret ettim. "Görünüşe göre Türkler bu ateşkes saatinden yararlandı-

lar, büyük ihtimalle destek güçleri geldi ancak bizimkiler geciktiler" dedi. "Bana öyle geliyor ki biraz geri çekiliyoruz". Ne yapacağımızı danışmak üzere hemen mühendis Bay Gröll'ün yanına gittim. Onu mükemmel Almanca konuşan bir askerin yanında buldum. Bu asker, yüksek sosyeteden biriydi ve korkulacak hiçbir şey yokmuş gibi davranıyordu. İki dakika geçmemişti ki Bulgarlar 3. Kısım Şefliği'nin bahçesine bir hızlı havan topu bataryası kurdular. Yarım saat kadar süren bir bombardımandan sonra, batarya buradan kaldırıldı ve istasyonun önüne, Ajordusunu geri çekilerek çarpışmaya zorladığı haberini alınca, birliklerini genel karargâhtan gelen bu haber konusunda bilgilendirdikten sonra ikinci bir süngü hücumu emri verdi.

Akşam saat 2'de, mühendis Bay Gröll ile birlikte, nasıl tek bir Türk taburunun pozisyonu sayesinde tüm bir Bulgar tümenine karşı durabildiğine ve böylelikle ordunun geri kalanının Çorlu'ya çekilmesine yardım ettiğine gözlerimizle tanıklık ettik.

Akşam saat 5'e doğru, söz konusu Türk taburu neredeyse tamamıyla

"Generaller Savov ve Fichtev, Lüleburgaz'daki savaşı yönetiyorlar."

T. F. Çipev. Kartpostallarla Balkan Savaşı (1912 - 1913). Güney Dinç.

vadoghlou binasının yakınına koyuldu. Top ateşiyle birlikte çarpışma da akşam saat 7'de son buldu. Türkler tepelerden inmediler ve Bulgarlar da yerlerini korudular.

1 Kasım'ı 2 Kasım'a bağlayan gece, Edirne'ye hatırı sayılır miktarda Bulgar kuvvetleri geldi. Bunlar 10. Tümen'in tugaylarındandı. Sabahleyin, Türk mevzilerine süngüyle saldırdılar, ilk hücum püskürtüldü ancak bitkin Türkler yavaş yavaş yerlerini terk ettiler. Genel bir kural olarak her süngü saldırısını diğer tarafın bir karşı hücumu izlemesi gerekli görülse de, Türkler yerlerinden kımıldamadılar.

Tam öğle vakti, karargâhını benim büroma kurmuş olan sağ uç kumandanı ordunun merkezinin Karaağaçdere'deki Şevket Turgut Paşa'nın Türk yok edilmişti, Türk askerlerinin bir kısmı kaçmış ve büyük bir kısmı da öldürülmüş, 50 askerlik küçük bir kısmı ise savaş esiri olmuştu.

Akşam, bütün hat üzerinde ateş kesilmişti ve Bulgar askerlerinin daha önce Türkler tarafından işgal edilmiş olan tepelerin sırtlarında gezdiklerini görüyorduk. Böylelikle istasyonum kesin olarak Bulgarlar tarafından ele geçirilmiş oldu. O gün Spiess II işgalden bu yana üçüncü defa Lüleburgaz'a geliyordu. Bay Krikorian ile beni götürdü.

İŞGALDEN SONRA

2 Kasım akşamı olmalı, akşam saat 8'e doğru 10. Tümen'in komutanı General Bradistiloff bütün kurmay heyetiyle beraber ilk defa (4 gündür uzaktan gözlemlediği) istasyonuma geldi. Lojmanımda 48 saat kaldı, ben de idaremiz adına, elimden geldiği kadar kendisini hoş tutmaya çalıştım.

Gelişinin ertesi günü nasıl olduğunu bilmiyorum ama general, mal ambarımızda Türk hükümetine ait tuz ve birçok Türk subayına ait koli ve bagajlar olduğundan haberdar oldu. General beni çağırttı ve kendi davalarına yarayacak birkaç belge bulabilmek amacıyla bütün bu kolilerin açılması ve bulunan belgelerin incelenmesi gerektiğini söyledi. Bu işle iki subaydan oluşan bir komisyonu görevlendirdi. Ermeni doktor Yüzbaşı Yazmadjian ile eski bir İstanbul askerî okulu öğrencisi bu komisyona çevirmen sıfatıyla dâhil oldular.

Ambara girdik ve valizler, denkler, kasalar, sandıklar... hepsi açıldı. Bulunan, hiçbir değer ve önem taşımayan birkaç kâğıt parçasına doktor hemen göz gezdirdi. Ambarın anahtarı 10. Tümen'in genel idare şefi Albay Gheorghieff'e emanet edildi. Albay astlarına ben yanlarında bulunduğum halde ortalığı silip süpürmeleri için emirler verdi. Ben bunun için kendisinden bir makbuz istedim. Albay bana çıkıştı. Hemen kısa keserek bu bir savaş ganimeti dedi. Yine bunu engellemek üzere kurmay heyeti nezdinde gösterdiğim çabalar da bir sonuç vermedi. Zavallı kolilere gelince, onlar makasçılarımızın gözleri önünde yavaş yavaş yağmalandı. Bu yağmada, geçici bir süre için eline ambarın anahtarı teslim edilen sivil bir memurun çok önemli bir rol oynadığını söylemeliyim. Bu zatın adı şu anda aklıma gelmiyor ancak kendisi 10. Tümen'e muhasebecilik görevi yle atanmış Savaş Bakanlığı'na bağlı bir sivil memur idi. Bu zat aynı zamanda benim evime de girerek gümüş çay takımı, çanaklar, vazolar ve tabaklar vs. gibi her türlü büfe donanımımı da götürme hakkını kendisinde görmüştü. Bu takımların hepsi Osmanlı jandarma teşkilatını düzenlemekten sorumlu Makedonya'daki Avusturya-Macaristan Askerî Ataşeliği'nde dragomanlçevirmen] olarak çalıştığım zamandan beri (Osmanlı Anayasası'ndan önce) elimde bulunduruyordum. 40 parçalık gümüş ta-

kımdan sadece 5 tanesi bulunabildi. Bu zat ayrıca, tavan arasına kadar çıkarak hizmetçimin iç çamaşırını da indirmeye cüret etti, makasçılarım olayın şahitleridir.

Yorgunluktan 04.11.1912 günü hasta düştüm, ama hâlâ ayakta durabiliyordum. Generalin evimden ayrılmasının ardından 39 derece ateşle yatağa düştüm ve odamda kalmak zorunda kaldım. Birkaç gün boyunca hiç bakım görmeden yattım.

Birkaç gün (5- 6) sonra demiryolu taburu telgraf haberini alır almaz hemen harekete geçmiş idi. Gerçekte, kesilmiş olan telgraf, telefon ve neredeyse bütün hatlara aracılık etmesi için her iki yönde de çalışan günlük bir tren dolaşıma koyulmuştu. 10 Kasım tarihinde basit bir onbaşı-istasyon şefi istasyonun yönetimini eline aldı.

39 derece ateşle yatmama rağmen, Onbaşı-istasyon şefi bana derhal dairemi boşaltma emri verdi; ateşim düşene kadar beni odamda birkaç gün kendi halime bırakmasını rica ettim, hatta kendisine yalvardım. "İmkânsız" dedi, "bana bu akşama kadar sizi istasyondan dışarı atma emri verildi, aksi takdirde sizi kovacağız." Makasçılar da istasyona yaklaşmama emri almışlardı, bu zavallılar da gizlice mahzende yatıyorlardı.

Ne mutlu ki, eski Üsküp Bulgaristan konsolos yardımcısı, halen subay olan eski bir dost, Yüzbaşı Pozarlieff'in yolu Lüleburgaz'a düştü de kendisine en ihtiyacım olduğu anda beni istasyonda görmeye geldi. Onu hemen durumdan haberdar ettim. Bay Pozarlieff Bulgar kralının sekreteri Bay Tchaprachikoff (aynı şekilde kendisi de buradan geçmekte olan) nezdinde duruma müdahale etti. Bay Tchaprachikoff istasyon şefi onbaşı Konstantinoff'a bir süre beni kendi halime bırakması, bana gerekli tıbbî tedaviyi sağlaması ve eşyalarımı koyabilmem için tarafıma bir oda tahsis edilmesi için gerekli emirleri verdi. İstasyonun askerî komutanı da benzer emirler alınca hakikaten de durum değişti. Bir doktor yüzbaşı ve bir eczacı teğmen benden tıbbî bakımı esirgemediler. Makasçıların da eski şeflerinin yanına gelmelerine izin verildi.

Ertesi gün sabah erkenden, makasçı Petri Ilia gözlerinde yaşlarla yanıma geldi ve bana bir subayın ona 2 kez kırbaçla vurduğunu söyledi. Bu subayın dediğine göre, biz istasyonda demiryolu hizmetinde Müslüman bir baba-oğul saklıyormuşuz, kendisi de bugün bu olayı incelemek ve bizden açıklamalar istemek üzere gelecekmiş.

Hemen mühendis Bay Gröll'ü çağırttım ve ona durumu ilettim. Çünkü makasçı Hasan Demir'in oğlu Rıza 3. Kısım Şefliği'nin hizmetinde idi. Mühendis bana, Rıza'nın da babası gibi vaftiz edildiğini ve "Kirkor" adını aldığını söyledi. "Onunla konuşmayı bana bırakın" dedi, "siz eğer yapabilirseniz babasını buradan uzaklaştırmaya bakın, çünkü kendisinin istasyonda bulunması daha tehlikeli".

Öğle vakti bir tren geldi. Hasta olmama rağmen indim ve Bay Axonidis'in eşyalarını "g" tipi bir vagona yükleterek Hasan'ı makineye bindirdim.

Babaeski'ye gelince [Hasan] eski bakım işçileri Bulgarlar tarafından ihbar edilmiş. Beni telefona çağırdılar, indim.

— Alo Alo. Burası Babaeski ve istasyonun askerî komutanı. Kendisine makasçı ve Ermeni diyen "Asso" isimli birini tanıyor musunuz? Bize kendisinin Müslüman olduğu ihbarı geldi, şu halde kurşuna dizilecek.

Hasan Demir, 35 yıldan uzun süredir idaremizin hizmetinde makasçı olarak çalışıyordu ve onun yararını düşünmeden edemezdim. Kendi kellemi tehlikeye atarak adama, melon şapka taşıyan söz konusu kişinin bir Anadolu Ermenisi olduğunu, adının "Asso" olduğunu ve çalışanlarımızdan birinin eşyalarının taşınmasına refakat ettiğini söyledim.

Hasan serbest bırakıldı ve tekrar trene alındı.

Bu olaydan birkaç gün sonra Kırkkilise'ye gittim. Bay Axonidis'le birlikte Müslüman Hasan Demir'i Şark Demiryolları'nın hizmetine kaydettirdim. Kendisine günde bir ekmek bağlandı.

Bugünlerde Hasan Demir burada, İstanbul'dadır, bütün bunlar için minnet duyuyor mudur bilmem.

Rahatsızlığım biraz daha iyileşince, eşyalarımın enkazını mühürleyip kilit altına aldıktan sonra 15.11.1912 tarihinde Kırkkilise'ye gitmek üzere Lüleburgaz'ı terk ettim. Eşyalarım için enkaz ifadesini kullanıyorum

"Lüleburgaz'da savaş"

Moderne İskustvo, Krumm Marinoff, Plovdiv (Filibe). Kartpostallarla Balkan Savaşı (1912 - 1913), Güney Dinç.

çünkü yönetici beylerin ve suç ortaklarının ziyareti sırasında dairemden eşyalarımın büyük bir bölümü götürülmüş idi.

Güvenlik gerekçesiyle ambarda bulunan Hasan Demir'in eşyaları da yağmalanmıştı.

LOZENGRAD'DA (KIRKKİLİSE)

On gün geçti, bir gün şehirde İstanbul'dan gelen Bay Baltas ile karşılaştım, kendisiyle bir kafede bir kadeh konyak içtik. Kafeden çıkarken, tam ayrılacağımız sırada *pristov* (polis komiseri) bana yaklaşmamı işaret etti.

— Bulgarca konuşuyor musunuz?
— Evet efendim.
— Burada ne yapıyorsunuz?
— Lüleburgaz'da istasyon şefiyim ve pek çok meslektaşımla birlikte buradayım.
— Beni takip edin.
— Yolda, nereye gittiğimizi sordum...
— Polis müfettişi sizi görmek istiyor.

Makama geliyoruz, *pristov*:
— Üzerinizde silah var mı?
— Hayır, sadece bir çakım var.
— Verin onu, belgeleriniz var mı?
— Evet, idaremize ait muhasebe belgelerim var, hepsi kaşeli.

Pristov bir jandarma çağırdı ve ona şöyle dedi: "Bu adam tutuklu, onu gözetimde tutun ve gereği yerine getirilmedikçe çıkarmayın." Bir jandarma, süngüsünü başımın üzerine doğru doğrulttu.

Üç saat geçti, yanında iki subayla beraber pristov kendisini gösterdi. Elinde gazete tutan subaylardan biri Ordu Genel Karargâhı'nda ataşe Yüzbaşı Taskoff idi. İkincisi ise Teğmen Simidoff, polis müfettişi idi. Subaylardan ilki söz aldı:

— Bulgarca konuşuyor musunuz?
— Evet yüzbaşım.
— Adınız nedir?
— Zaborski.
— Mesleğiniz?
— Lüleburgaz'da istasyon şefiyim.
Elinde tuttuğu gazeteye bir göz attı.
— Çatışma sırasında istasyonunuzun etrafında ne yapıyordunuz?
Ona kısaca istasyonumun işgal edilişini anlattım.
— Bana şöyle dedi: Edirne kumandanını telgraf yoluyla ordularımızın yerleri ve hareketlerinden haberdar etmişsiniz.
— İmkânsız dedim, çünkü Alpullu İstasyonu bizimkinden 24 saat önce işgal edilmişti ve telgraf hatları kopmuştu.
— İhanet suçundan savaş mahkemesine çıkarılacaksınız.
— Ben tanınan bir adamım ve bana güvenebilirsiniz.
— Burada birisini tanıyor musunuz?
— Pek çok. Size kâfi gelecek tek bir kişinin adını söyleyeceğim, Yüzbaşı Pożarlieff, Üsküp'teki Bulgaristan konsolosu yardımcısı, şu anda buradaki karargâhın tercümanlık bürosunda ataşe kendisi.

Akşam saat 9'da, *pristov* beraberinde Yüzbaşı Pożarlieff ile geldi ve beni serbest bıraktı. Bay Pożarlieff bana Lüleburgaz İstasyonu çevresindeki çatışmalardan söz eden bir Bulgar gazetesi gösterdi; başka haberlerin yanı sıra gazetede bu yörede bulunan istasyon şefinin Edirne'deki Türk kumandanı durumdan haberdar ettiği yazmaktaydı.

Çakım ve belgelerim bana iade edildi, ben de 9 saat boyunca kaldığım bu pek de hoş olmayan mekânı terk ettim.

Yüzbaşı Pożarlieff Bay Axonidis'in yanında kaldığım daireye kadar bana eşlik etti. Bay Pożarlieff ile aramızda bu konuyu bir sır olarak saklamaya karar verdik, ta ki birkaç gün sonra bir gizli polisin beni gözlediğini fark edene kadar. Bu durumdan haberdar ettiğim Yüzbaşı Pożarlieff bana dikkatli olmamı, kurallara uygun davranmamı ve bilhassa gevezelik etmemeye özen göstermemi salık verdi: bu her adımda takip edildiğini bilen birisi için uyması çok zor bir nasihatti.

Böylece on gün daha geçti, bir pazar günü öğlen saatlerinde Bay Axonidis ile beraber eve dönerken tren şefi Athanas'a rastladık. Bana derhal saraya gitmemi, kralın benimle görüşmek istediğini söyledi.

Kralın benimle ne gibi bir ilgisi olabileceğini bilmediğimden şaşırmıştım!

— Evet, evet dedi Athanas, bana Bay Abadjieff söyledi ayrıca saraya gitmeden önce kendisine uğramanızı da istedi.

Eve girdik ve Bay Axonidis'in annesi de kralın beni çağırttığını ve bunu bana iletmek üzere bir tren şefinin eve uğradığını haber verdi.

Tam öğle vakti, Abadjieff'i aramaya çıktım, kendisinin sıklıkla uğradığı bir kafeye daldım ki şu meşhur pristov ile burun buruna geldim. Bana seslendi ve polis müfettişinin beni görmek istediğini, öğleden sonra saat ikide aynı kafede onunla buluşmamı söyledi.

Saat tam ikide adı geçen kafeye gittim, orada hem polis müfettişini hem de aradığım kişiyi buldum. Abadjieff Kırkkiliseli bir Rum-Bulgar idi. Eskiden Abadjioghlou [Abacıoğlu] olarak bilinirdi.

El sıkıştıktan sonra polis müfettişi Bay Simidoff söz aldı... Kendisinin sözünü kestim ve Abadjieff'e neden kralın benimle görüşmek istediğini söylediğini sordum. Abadjieff veya Abadjioghlou, değişken bir tip idi, işgalden beri subayları özel mülklere yerleştirmesiyle kendisine yüksek makamlar edinmiş idi. Muhtemelen tren şefi Athanas'a sadece beni görmek istediğini söylemişti. Athanas ona sorduğunda ise "ben Abadjieff, kralın adamıyım" cevabını vermiş bunun üzerine Athanas kralın beni çağırttığını düşünmüştü.

EK:

Lüle Burgaz İstasyonu'nda
Yağmalanan Eşyalarımın Listesi

1	35 parçalık gümüş çay takımı
1	35 parçalık seramik yemek takımı
1	Keten masa örtüsü (12+3 = 15 parça)
3	Masa örtüsü
1	Tuvalet aksamı
	Mutfak bataryası (kısmen götürülmüş)
1	54 parçalık metal çatal-bıçak takımı
1	Kahve takımı
1	Parçalanmış gardırop İçeriği:
1	Bir kısmı götürülmüş iç çamaşırı
4	Eşimin elbiseleri
2	Takım elbise
1	Şahsıma ait takım elbise (tamamı götürülmüş)
1	Bıçak takımı ve kutusu
8	Ortada bırakılmış ve parçalanmış desenli perdeler
8	Ortada bırakılmış ve parçalanmış kornişler
1	Bütün yemek odası kaplamaları
3	Yün yatak örtüsü
	Bütün iç çamaşırlarımız ve eşimin çeyizinin bir kısmı
4	Değerli bir küçük halı (enişte tarafından bana düğün günümde hediye edilmiş idi)
2	Büyük boy oda halısı
1	Kırık ayna
1	Kırık asma lamba
	Toplam değeri Yüz (100) Türk Lirası

İstanbul 28 Haziran 1913
Lüleburgaz İstasyonu Şefi
Zaborski

Hadise böylelikle aydınlandıktan sonra polis müfettişi elinde bir mektup tuttuğu halde bana şöyle dedi:

— Bana son olarak adınızın Zaborski olduğunu söylemiştiniz ancak ellerimde tuttuğum bu resmî mektuptan anlaşıldığı üzere adınız Michon Botton imiş.

— Ben Michon Botton değilim!
— Lüleburgaz istasyon şefisiniz ama.
— Evet, müfettiş bey ve bu sözünü ettiğiniz Bay Botton Küreliburgaz İstasyonu şefidir.
— Ah! Evet, evet Küreliburgaz ve bu kişiyi nerede bulabilirim?
— Bunu size söyleyebilecek durumda değilim, çünkü bilmiyorum.
— Peki, aranızda kim beni bu konuda bilgilendirebilir, beni yönlendirebileceğiniz kıdemli birisi yok mu?
— Aramızda kıdemli biri var, belki kendisi sizi bu konuda bilgilendirebilir.
— Kimdir bu zat?
— Bay Krikorian.
— Hemen çağırın kendisini, ben sizi burada bekliyorum.
Birkaç dakika sonra müfettişe Bay Krikorian'ı tanıttım.
— Michon Botton isimli bir şahsı tanıyor musunuz ve kendisini nerede bulabilirim acaba?

Bay Krikorian Bay Botton'un Uzun Köprü, Dimetoka ya da Dedeağaç'ta olması gerektiğine dair biraz bilgi verdi.

— Öğrendiğimize göre, bu zat şirketin yani Türk hükümetinin 15.000 frankını götürmüş dolayısıyla heyecanla aranıyor dedi müfettiş.

Biz muhtemelen bir yanlış anlaşmanın söz konusu olduğunu ya da bir yanlışlık olduğunu ifade ettik...

— Önemli değil, bana söylediklerinizi ileteceğim.

Bütün şehir halkı kral tarafından kabul edildiğimi düşündüğü ve meslektaşlarım beni tebrik ettiği halde eve döndüm.

Sofya'ya son ziyaretim esnasında hareket amirimiz Bay Werdolyans'a bu hikâyeleri anlattım hatta kendisine uzaktan Kırkkilise'deki polis müfettişi Simidoff'u bile gösterdim.

Kırkkilise'deki bu durum dikkate alındığında ve en ufak bir şey için bile beni sorgulayan polisin uyuşmazlığı düşünüldüğünde ocak ayının ilk günlerinde demiryolu taburu beni göreve davet ettiğinde memnuniyetle kabul ettim. Gerçek bilginize sunulmuştur. Eğer mektubum tarafınıza ulaşmaz ise sorumluluk kabul etmeyeceğimi bildiririm.

Bulgarlar için geçici olarak 08.01.1913'ten 22.04.1913 tarihine kadar çalıştım. 08.01.1913'ten 09.03.1913 tarihine kadar meşhur istasyon şefi onbaşı Konstantinoff'un emri altında, hareket memuru sıfatıyla Lüleburgaz'da görevli idim. Kendisi bir kere beni kovmaya çalışmıştı. Büroda hiçbir şey yapmadığımı söyleyebilirim, personel tamdı ve ben bir fazlalıktım. Arada sıra, beni telgrafın başına çağırıp bana şöyle soruyordu: "Şirket bunu nasıl yapıyordu, ya şu diğerini..." Günde ücret olarak 10 frank alıyordum.

09.03.1913 tarihinde hasta olan istasyon şefinin yerini almak üzere Alpullu'ya gönderildim. Orada 15 gün kaldım. Geldiğimin ikinci günü Bay Krikorian aracılığıyla tayinimin, sebep belirtilmeksizin 1 Ocak 1913 tarihi itibariyle askıya alındığını ileten mesajınızı aldım.

Ayın 24'ünde hastalandım ve Lozengrad'a gittim. Burada bir hastanede 16 gün boyunca tedavi altında kaldım. 10 Nisan günü hasta halimle Lüleburgaz'a döndüm, 3 gün sonra nefretik kolik denilen hastalığa tutuldum ve acil olarak İtalyan Kızıl Haç Misyonu'nun 8 numaralı taşra hastanesine yatırıldım. Bu misyon bana Sofya'da sülfür tedavisi olabilmem için 30 günlük bir tedavi süresi önerdi.

22 Nisan 1913 günü Sofya'ya "Grade-Natchalnik" Bürgermeister aracılığıyla uzun süreli hastalık nedeniyle

Bulgar Çarı Ferdinand (1861-1948). prenslik dönemi 1887—1908, çarlık dönemi 1908-1918.

Library of Congress.

demiryolu taburu görevimden affedildiğim haberi ulaştı. Görev başındaki hareket amirimiz benim adıma bunu tarafınıza bildirdi.

Yirmi-yirmi beş banyoluk bir kürden sonra, İstanbul'a döndüm.

Şu saat itibariyle, eşyalarımın enkazı yani mobilyalarım Lüleburgaz İstasyonu'nun odalarından birinde mühürlü olarak durmaktadır, taşınabilir mallarıma gelince, onlar yağmalanmıştır.

Ayrıca, işbu belgeye yağmalanmış eşyalarımın teker teker belirtildiği bir listeyi (kaba bir değer hesabı ile) eklemeyi de borç bilirim.

Lüleburgaz İstasyonu'nda Hizmet Lojmanı'nda bulunan eşyalarımı temin edebilmem için gereğini Saygıdeğer Müfettişliğinizden arz ederim.

Bağlı olduğum Fransa Başkonsolosluğu durumdan haberdar edilmiştir.

İstanbul, 28 Haziran 1913
Lüleburgaz İstasyon Şefi
Zaborski

ZEYNEP ATADEMİR
ORTA ANADOLU KALKINMA AJANSI UZMANI
EHESS/PARİS DOKTORA ÖĞRENCİSİ

DİPNOTLAR

* Bu makale, 08.104.002 kodlu proje kapsamında, Galatasaray Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Komisyonu tarafından desteklenmiştir

1 Metinde yazarın belirttiği şekilde Kırklareli, Kırkkilise veya Lozengrad olarak geçecektir.
2 Fransa Dışişleri Bakanlığı Arşivi/Nantes (Centre des Archives diplomatiques de Nantes), Fon: İstanbul-Büyükelçilik, Seri E: Balkan Savaşı, Evrak no.320, Tarih: 7 Temmuz 1913, Kayıt no.1563, Sayfa Sayısı 41.
3 Metinde geçen Türkçe isimler Türkçe imlâ ile yazılmış, yabancı dillerdeki isimler ise yazarın yazdığı şekilde bırakılmıştır
4 Yolcu katarlarına eklenen eşya vagonu.
5 Asıl metinde de Türkçe yazılmıştır.
6 Bu ifade metinde Türkçe olarak yer almaktadır.

BALKAN SAVAŞI ESNASINDA

ZORLA HIRİSTİYANLAŞTIRILAN MÜSLÜMAN POMAKLAR*

PLAMENA STOYANOVA

Pomaklar arasında "fırtına geçinceye kadar" rıza göstermeye karar vermiş azımsanmayacak bir kitle de vardır. Ancak şuna kesin olarak inanmaktadırlar: "Savaş sona erip barış sağlanınca... biz tekrar Müslüman olacağız". Bu kişiler ormanlarda gizlenmekte ve Allah'a karşı ibadetlerini yerine getirmektedirler. Genç aileler yeni doğan çocuklarını vaftiz etmemekte, cenazeler ise papazın gelip Hıristiyanlığa göre ayin yapmasına fırsat verilmeden gömülmektedir. Dışarıda Hıristiyan gibi gözükmekte evlerinde ise Müslüman olarak yaşamaktadırlar.

Devin şehrinde (Dövlen) Hıristiyanlaştırma, 1912. Papaz İvan Cacev.

Filibe Devlet Arşivi, Fond 959 K, opis 1, arşiv birimi 902, varak 3.

BULGARCADAN TERCÜME EDEN: BASRİ ZİLABİD

5 Ekim 1912 tarihinde Balkan Savaşı patlak verir. Bulgaristan'ın her yerinde var olan umut ve heyecan basına da yansımış durumdadır. En aşırı eleştiriyi âdet edinmiş muhalif basın bile Hıristiyan Balkan devletlerinin bu siyasî ve askerî hareketini, "Asyalı istilacıya" karşı hakiki bir birlik olarak görmekte ve onaylamaktadır. Türkiye, Balkan topraklarından sürülmeli, kazanılan topraklar ise kendi aralarında paylaşılmalıdır. Bütün gözler cereyan eden askerî hareketlere dikilmişken, cephe gerisinde de savaşın kızıl kıyametinden geri kalmayan dramatik olaylar yaşanmaktadır.

Savaşın daha ilk aylarında Bulgar Ortodoks Kilisesinin teşebbüsü, Çar Ferdinand'ın, Geşov hükümetinin ve VMRO[1] yönetiminin desteği ile Pomakların Hıristiyanlaştırılması başlar.[2]

St. Şişkov'un yazdığı gibi, "Bu fırsat her zaman bulunmayan, en uygun, en elverişli bir andı, o gün bütün gerekçeler hem insanî, hem Hıristiyanlığa uygun hem de doğru idi."[3] Siyasî olayların gidişatı gereksiz gürültü ve tantana yapmadan asimilasyon politikası yürütmenin mümkün olduğu anlamına geliyordu. Hükümetin her attığı adımı tenkit etmeyi âdet edinmiş muhalif gazeteler bile bu meseleyle ilgili 1913 yılının sonuna kadar herhangi bir habere yer vermemişlerdir.

Sadece *Tsırkoven Vestnik* (Kilise Gazetesi), Filibe Metropoliti Maksim'in idaresi altında başlayan Hıristiyanlaştırmayı öven makaleler neşreder. Gazete sayfalarında Pomaklar, Nisan Ayaklanması (1876) ve Rus-Türk Savaşı (1877-1878) gibi Bulgar kurtuluş mücadelesinin en kritik anlarında Bulgar karşıtı hareketlerde bulunmakla açık açık itham edilmişlerdir. Pomaklar ki, "... bir zamanlar bizim erkek ve kız kardeşlerimiz olan bu insanlar bizim en büyük, en acı-

masız ve en fanatik düşmanlarımız olmuşlardır."[4] Ancak hemen arkasından şöyle bir açıklama gelmektedir: "Fakat bunun için onların bir suçu yok, onların kaderi herkesçe malum, çok kötü bir kader..."[5]

Pomaklar, dağlık bölgelerde yaşarlar, resmi zevatın bir kısmına göre Osmanlı istilası esnasında zorla İslamlaştırılmışlardır. Müslümanlıkları sebebiyle Bulgarlarca, dil farklılığı sebebiyle de Türkler tarafından izole edilmiş ve muhtemelen "yeni mühtedilere" yan gözle bakılması sebebiyle İslam dinini Bulgar dili ve âdetleriyle telif eden kapalı bir toplum olarak ortaya çıkmışlardır. Balkan Savaşı'nın başlamasıyla onlar için de kötü günler başlamış, "Büyük Bulgaristan" hayali dinle ilgili yeni endişeler doğurmuştur. Pazarcık şehrinin önde gelenleri "Farklı dinler, farklı yabancı idealleri getirir"[6] diye Başbakan İvan Geşov'a mektup yazar ve esaret yıllarında Bulgarların Rumlaşarak, Romenleşerek veya Türkleşerek milyonlarca soydaşını kaybettiğini dile getirirler. "Kiliseye gereken şey, cemaatini aramaktır", yani onları din vasıtasıyla Bulgarlaştırması gerekir.[7] Hedef tahtasına ilk olarak kurtarılmış bölgelerde yaşayan Pomaklar oturtulmuştur. Hıristiyanlaştırmanın müteşebbislerine göre Bulgar Hıristiyanlarla Pomakların Müslüman kalbi arasındaki uçurumun bertaraf edilmesinin tek yolu, onları Hıristiyanlaştırmaktır.

Böylece Bulgar ordusunun zafer sarhoşluğu ortamında, 1912 yılı sonundan 1913 yılının yaz aylarında kadar, Rodoplar'da, Batı Trakya'da ve Makedonya'da yüzlerce yerleşim yeri (köyler, mahalleler, kulübeler) Hıristiyanlaştırılmıştır. Bu bölgelerde Hıristiyanlaştırılanların sayısı 200.000 civarındadır.[8] Seçime yer yoktur: "Hıristiyanlığı kabul etmeleri gerektiğine dair mesele Pomakların önüne açıkça ortaya konulmuştur."[9] Kilise ve hükümetin baskısına, her tarafa korku salan çetelere dayanamayan Pomaklar Hıristiyanlığın safına geçerler.

Vaftizler genellikle bütün köy için topluca yapılır. İnsanlar köy meydanına toplanır, üzerlerine kutsanmış su serpilir, haçı öperler ve İslam'dan yüz çevirdiklerinin simgesi olarak domuz etinden bir parça yedirilir. Bundan sonra erkekler feslerini Bulgar şapkası ile değiştirmekte, kadınlar ise feracelerini çıkarıp Hıristiyan kadınların kullandığı başörtüsünü takmak mecburiyetinde bırakılmaktadır. Yeni Hıristiyan olanlar Hıristiyan isimlerini de onları vaftiz eden papazlardan alırlar.[10] "Ben Türk'üm, Bulgar olanı istemem"[11] gibi ifadeler fanatizm olarak görülmüş, evlerinde gizlenenler ise güvenlik güçleri tarafından çıkarılmış ve onlar da vaftiz edilerek Hıristiyanlaştırılmış. Minarelerin dibine bomba konularak havaya uçurulduğuna, baskı uygulandığına,[12] dinini muhafaza etmek için fidye ödendiğine[13] dair kanıtlar vardır. İntiharla son bulmuş gerçek insani trajediler de söz konusudur.[14]

Güney Bulgaristan'da Banite köyünde (Ilıca) Hıristiyanlaştırma, 1912.

Filibe Devlet Arşivi, Fond 959 K, opis 1, arşiv birimi 902, varak 2

35 yıldır yani Kurtuluş'tan (1878) bu yana İslam'dan vazgeçip Bulgar olarak temayüz etmelerinin beklentisinde olan Hıristiyanlaştırmanın müteşebbisleri tarafından suçlanan bu insanların trajedisini anlatabilmek zordur.[15]

Zorla dinlerinin değiştirilmesi onların bütün dünyalarını allak bullak eder. Bulgar dilini muhafaza etmiş olmalarına rağmen, onların bakış açıları yüzyıllardan beri İslam dini tarafından şekillenmiştir. İsimlerinin değiştirilmesi, yabancı gözlere karşı yüzlerinin bile kapalı olması gereken kadınların feracelerini çıkartmaları, birden fazla eşi olan erkeklerin zorla ikincisini boşamak zorunda bırakılması,[16] Müslüman olarak pis saydıkları hayvandan bir parça etin yenilmek zorunda bırakılması onların hayatlarına yapılmış çok acı bir müdahaledir.

Resmî olarak kilise Hıristiyanlaşmanın gönüllü olduğunun[17] borazanlığını yapsa da, hatta bu isteğin Pomakların kendilerinden geldiğini söylemeye kalksa da, kilise misyonerlerinin raporları gerçek tavrın ne olduğunu ortaya koymaktadır: "Özellikle yaşlı insanlarda yeni dinin onlara büyük bir acı verdiği görülüyor".[18]

Kilisenin Hıristiyanlaştırma esnasında zorlama olmadığı hakkındaki değişmez tutumu bu inisiyatifin başarısızlıkla sonuçlanmasından sonra da aynı şekilde kalacak, hatta Filibe Metropoliti Maksim kendi hayat hikâyesini anlattığı hatıratında bir kez daha zorbalığı inkâr edecek, ancak "bazı yerlerde bu gibi olaylar olduysa bunlar istisnai ve mahalli olaylardır."[19] diyecektir.

Buna karşılık Pomakların oldukça sık rastlanan aktif ve pasif karşı koyma eylemleri olmuş, bu eylemler Bulgar ordusunun savaş meydanındaki başarı durumuna göre çeşitli şekil ve ölçülerde kendini göstermiştir.

1913 yılının başlarında Er Köprü, Dryanovo ve Bogutevo köylerinin sakinleri Hıristiyanlaştırma esnasında uygulanan zulmü protesto ettikleri ve açıkça 500 yıl önce kendilerinin İslamlaştırılmasıyla benzerlik kurdukları bir mektubu Bulgaristan Millet Meclisi Başkanı S. Danev'e gönderirler. Mektup anonimdir. Mektubu yazanlar isimlerini yazmaya cesaret edememişlerdir.[20] Bu, Pomakların tepkilerini ifade ettikleri tek belge değildir. Ancak o da diğer bütün protestolarda olduğu gibi neticesiz kalmıştır.

Savaşın daha ilk aylarında Bulgar Ortodoks kilisesinin teşebbüsü, Çar Ferdinand'ın, Geşov hükümetinin ve VMRO yönetiminin desteği ile Pomakların Hıristiyanlaştırılması başlar. Dönemin Başbakanı İvan Evstratiev Geşov.

Hıristiyanlaştırma devam etmektedir, ancak Pomaklar da kendileri için yeni olan Hıristiyanlık kanunlarını atlatacak yolları bulurlar. Mesela, Hıristiyanlarla akrabalık tesis edilmesini önlemek için 12-13 yaşındaki erkek ve kızların çabucak evlendirilmesi. İmamlar Hıristiyanlığa meyilli Pomak ailelerini sistemli bir şekilde hesaplaşmakla tehdit etmekte, zenginler ise bazı Pomakları evlerinde saklamaktadır.[21] Birçok Müslüman baba, papazların evlerine girmesine müsaade etmemektedir. Papazlara göre ise bu "Asya fanatizmi" hem kendi çocuklarının kurtulmasına hem de sadece Hıristiyanlığın onların kadınlarına verebileceği hürriyete engel olmaktadır.

Erkekler Hıristiyanlığı kabul etmeye zorlanacakları ihtimaline karşı evlerinden uzak genellikle dağlara çıkarlar veya kendilerine ya da başkalarına ait hayvan sürüleriyle dolaşırlar. Papazlara göre, bu meselenin çözülebilmesi için sürü sahiplerinin bulundukları yerde Hıristiyanlaştırılması, diğerlerinin ise köylerine döndürülüp yeni dine o kadar da meyilli olmayan akrabalarıyla beraber Hıristiyanlığı kabul etmeleri gerekir.[22]

Kilise idaresinin açıkgözlülüğünü belirtmeden geçemeyiz. Türk ordusunda görev yapmış ve esir düşmüş Pomakların Hıristiyanlığı kabul etmeleri halinde evlerine dönmeleri/salıverilmeleri hakkındaki teşebbüs onlara ait. Esirlerin bu isteklerinin yerine gelmesi için resmî olarak dilekçe vermeleri gerektiğinden, bu belgeler "babalar evlerine döndüklerinde aile efradının kötü duruma düşmemesi için" ailelerinin de acele ile Hıristiyanlaştırılması için kullanılmıştır.[23]

Kilisenin eski imamlara emekli maaşı bağlanması teklifi de oldukça ileri görüşlüdür.[24] Şiddetli dirençlerini kırmak için onlara hayatta kalma alternatifi sunmak, bundan daha iyi bir yol mu var?

Buraya kadar anlatılanlardan sonra bazı Pomakların gönüllü olarak Hıristiyanlığı kabul ettiğine inanmak zor olsa da böyleleri var, ancak bunun da değişik sebepleri vardır. Kilise idaresine göre bunlardan bazıları Bulgar Hıristiyan halkına karşı aşırı hareketlerde bulunmuşlar ve kendilerinden intikam alınmasından haklı olarak korkuyorlar. Diğer bir kısmı evlerine dönebilmek için Hıristiyanlığı kabul eden esir askerlerden oluşmaktadır. Üçüncüleri de ekonomik sebeplerle bağlantılı, gerçekten çok sayıda dilekçe var. Hıristiyanlaştırma misyonuyla görevli öğretmen ve papazların raporları Pomak ailelerinin sefalet ve kötü sağlık şartlarında yaşadıklarına şahitlik ediyor. Bazı köyler ateşe verilmiş, Türk ordusunda askerlik yapmış kişilerin evlerinde açlık çekiliyor, kış aylarında ise bütün bunlara kolera salgını da ekleniyor.

Birçok Pomak hanesi, Bulgarlar tarafından yağmalanmış ve Filibe Metropolitliği kendi cemaatine el konulan malların sahiplerine iade edilmesi çağrısında bulunma mecburiyetinde kalmıştır. Kilise, "büyük acılara maruz kalmış Pomak halkına" ve dinlerine geri dönmüş kardeşlerine destek için yardım toplamış ve dağıtmıştır.[25]

Eski dinlerine dönmeyen tahrip edilmiş Pomak köyleri içinse kaynak sadece bir kalem için ayrılabilir. Bu paralarla zarara uğrayanlar sadece kışı geçirebilecekleri barakalar yapabilir. Belgede "merhamet adına yapılmış bir davranış" olarak geçen bu hadise gelecekte bu kişileri Hıristiyanlaştırma fikri ile çok sıkı bağlantılıdır. Ne demişler, bu dünyada karşılıksız bir şey yoktur.[26]

Pomaklar arasında bu duruma "fırtına geçinceye kadar" rıza göstermeye karar vermiş azımsanmayacak bir kitle de vardır. Ancak şuna kesin olarak inanmaktadırlar: "savaş sona erip barış sağlanınca... biz tekrar Müslüman olacağız".[27] Yine bu kişiler ormanlarda gizlenmekte ve Allah'a karşı ibadetlerini yerine getirmektedirler. Genç aileler yeni doğan çocuklarını vaftiz etmemekte, cenazeler ise papazın gelip Hıristiyanlığa

göre ayin yapmasına fırsat verilmeden gömülmektedir. Dışarıda Hıristiyan gibi gözükmekte, evlerinde ise Müslüman olarak yaşamaktadırlar.

Vladimir Ardenski, araştırmalarında bazı Pomakların gönüllü olarak Hıristiyanlığı kabul ettiklerini belirtse de, bu hiçbir surette kitlesel bir olay değildir.[28]

Kilisenin Pomakları Hıristiyanlaştırırken camileri kilise ve okullara çevirirken[29] ve İslam ahlakını Hıristiyan ahlakıyla değiştirirken sadece "Kilise Gazetesi" bu olayları dile getirir. Tabii ki yapılanları olumlu karşılayan bir üslupta. İkinci Balkan Savaşı'nın başlamasıyla (16 Haziran 1913) tenkitlerini artıran muhalif basın bu konuda suskunluğunu sürdürmektedir.

Gazete sayfalarında yayınlanan ilk bilgiler 1913 yılının sonlarına doğru kısa haberler şeklinde ve yapılacak seçimler sebebiyledir. Filibe gazeteleri ve *Narodni Prava* (Hukuk-u Milliye) gazetesi M. Takev'in Pazarcık'ta yaptığı seçim konuşmasını yayınlar. Pomakların önünde Takev: "... Kilise çanlarının eritilip sığırlarınızın boyunlarını süslemesini istiyor musunuz?... Dininizi, imanınızı geri almak istiyor musunuz? O zaman Demokrat Parti'ye oy veriniz!"[30] Pomakların Hıristiyanlaştırılmasına açıkça karşı çıkan az sayıdaki siyasetçilerden biri olan Takev böyle bir konuşma yaptığını inkâr etmektedir.[31] Filibe valisi Sayın Dimitrov'un Takev'in yalan söylediği ve bu gibi propaganda ile "partizanlık"[32] yaptığı hakkındaki sert mukabelesinden sonra *Trakya* gazetesinin sayfalarından "doğruydu, hayır değildi" şeklinde aralarında ciddi bir atışma başlar. Takev'in, Pomakların Hıristiyanlaştırılması konusuyla siyasi bir propaganda gütmediğini açıklaması[33] tartışmayı vali lehine sonuçlandırmış olur. Takev'in bu açıklamasına Filibe metropolitinin "Eğer Takev bu Hıristiyan karşıtı propagandaya devam ederse kiliseden aforoz edilecektir"[34] tehdidi de herhalde yardımcı olmuştur.

Kilisenin kesin ve kararlı tepkisi mantıklıdır. O ümitsiz bir şekilde davasını savunmaya çalışmaktadır. Seçim kampanyası ile ilgili haberler 1913 yılının Ekim ayı başlarında basına yansır. Bu tarihte artık Bulgaristan İkinci Balkan Savaşı'nı kaybetmiş, 29 Eylül 1913 tarihli İstanbul Antlaşması'yla da tebaasına karşı din hürriyetini iade yükümlülüğü altına girmiştir.

Kilise misyonlarının raporlarına göre, Pomaklar arasında eski hayat tarzına dönüş hareketi ağustos ayı sonlarında başlamış ve bu sürecin durdurulması da mümkün gözükmüyor.[35] Din adamlarının ikna, tehdit ve çağrı şeklindeki canhıraş hareketleri başarısızlıkla sonuçlanır. Devlet olaylara seyirci kalmaktan vazgeçer ve zorla Hıristiyanlaştırmayı yasaklar, Pomak ve Bulgar halkının tırmanan negatif duyguları karşılıklı kavga ve sürtüşmelere sebep olur.[36] Yönetimin desteğini kaybeden kilise mensupları suçun tamamını yeni Hıristiyanların özgür vicdanına "tecavüz"[37] etmek suretiyle milli bir ihanet içinde olduğunu iddia ettikleri Radoslavov hükümetinde bulurlar.

Bu arada hükümetin ödün vermeyen duruşu *Hukuk-u Milliye* gazetesine şu şekilde yansır: "Bugüne dek hiçbir Bulgar hükümeti Pomakların din ve vatandaşlık özgürlüklerine dokunmamıştır."[38] Enteresan olan, gözle görülür görüş ayrılığı değil, Radoslavov'un zaten her türlü günahı işlemekle suçladığı kendisinden önceki hükümetlere neden bu suçu da izafe ederek bu fırsattan yararlanmadığıdır. Olan hadiseler için sorumlu oldukları halde... Din özgürlüklerinin kesin olarak iade edildiğine dair resmi açıklama yumuşatılmış bir şekilde sunulmuştur: "... kurtuluş savaşındaki o hengâmede dedelerinin dinine geçenlere (Hıristiyanlık kastediliyor – mütercimin notu) din özgürlükleri verilmiştir."[39] Din değiştirme ile ilgili bu hengâmenin ne menem bir hengâme olduğu açıklanmamış; bunun sorumlusunun kim olduğu sorusuna da cevap verilmemiştir?

Geşov ve Danev hükümetlerine geleneksel olarak karşı duran *Pryaporets* gazetesinin duruşu da aynı. Neden değişik fikirleri savunan bu kadar gazete susmayı tercih ediyor? Herhalde uluslararası şöhret kazanan Pomakların Hıristiyanlaştırılması meselesi ülkemizi zora soktuğu için. Ayrıca hem Türk hem de Yunan diplomasisi bu gerçekleri kendi lehlerine çok başarılı bir şekilde kullanmışlardır.[40] V. Ardenski'ye göre basının susmasının bir sebebi uygulanan askerî sansür, diğeri de gazetecilerin önemli bir kısmı tarafından rahatsız edici, acıklı millî bir meselenin Hıristiyanlaştırmak suretiyle çözülebileceğine

Vasil Radoslavov (1854 - 1929). Kilise, Radoslavov hükümetine "Bulgar karşıtı politika güttüğü" şeklinde tepki verir ve acıyla "kazanılanın kaybedildiği" tespitini yapar.

inanmalarıdır.[41] Ancak onlar yanılıyorlar, çünkü Hıristiyanlaştırma bu sorunu/meseleyi çözmüyor aksine derinleştiriyor. Bütün bunlara rağmen Geşov direkt olarak yüz kızartan bir leke olan Hıristiyanlaştırma ile suçlanmamıştır. Ancak *"Mir"* (Barış) gazetesinin Radoslavov'un Hıristiyanlaşanları seçimi kazanmak için zorla İslam'a çevirdiği hakkındaki iddiasından sonradır ki, *Hukuk-u Milliye* gazetesi tehditvari bir şekilde perdeyi aralamaktadır:

"Seçim maksadıyla değil... Hükümet ülkeye din özgürlüğünü getirdi. Ve bunun için takdir edileceği yerde kötüleniyorsa ve bu da halkçı-tsankovistçi hükümetin hiç hoş olmayan işleri sebebiyle hiç ağzını açmaması gereken kişiler tarafından yapılıyor-

Eski bir kartpostalda İstanbul'da Balat'la Fener semtleri arasında, Haliç kıyısında yer alan, Bulgar Eksarhhanesi'ne bağlı Stefan (Sveti) Kilisesi.

sa, şunu iyi bilsinler ki, liberal hükümetin elinde Pomak meselesine ışık tutacak belgeler vardır. Bu belgelerde Pomakların kim tarafından Hıristiyanlaştırıldığı ve Hıristiyanlaştırmanın nasıl yapıldığı apaçık görülüyor. Eğer 'Mir' gazetesi bu yolda yürümeye devam ederse kurdu kuzuların yanına (koyun ağılına) davet eder".[42]

Çok keskin bir cevap, ancak adli makamlar tarafından bir soruşturma açılmamıştır. Kilise teşkilatı da savaş sırasında yaptıklarından mes'ul tutulmamıştır.

Kilise zaten çok nazik bir durumdadır. İkinci Balkan Savaşı'ndan sonra Ekzarh İstanbul'u terk eder ve Bulgaristan'a döner. Bozguna uğramış, ağır bir krizin içine düşmüş bir devlete bütün gücüyle yardım etmesi gereken bir müesseseye ağır bir ithamda bulunmaya gerek yoktur. Cereyan eden hadiseler neticesinde kilise Bulgaristan'a yeni ilhak edilmiş komşu ülkelerdeki cemaatini kaybetmekle kalmıyor, merkez olma ve potansiyel birleştirici rolünü de Bulgar bilincini canlı tutma ve besleme hakkını da kaybeder. Kendi davasını yani Hıristiyanlaştırmayı hakkıyla savunamamış kilise, öfke ile Radoslavov hükümetine "Bulgar karşıtı politika"[43] güttüğü tepkisini verir ve acıyla "kazanılanın kaybedildiği"[44] tespitini yapar. Bu gerçekler Bulgar kilisesine karşı tenkidin neden yapılmadığını açıklamaya yetiyor mu? Kilisenin bu hareketi hükümet, muhalefet ve Bulgar toplumunun önemli bir kısmının görüşleriyle uygunluk arz etmiyor mu acaba? Dr. Georgi Çiçovski gibi Pomak savunucuları, Nikolay Vrançev gibi, Nikolay Popfilipov, yazar A. Straşimirov[45] gibi Pomak meselesine aşina olanlar ve yapılan zulümleri yüksek makamlara iletenler neden bir ilgi ve alaka uyandırmıyor veya bir tartışmayı tetikleyemiyor? Herhalde Pomaklara karşı gerçekten bir tahammülsüzlüğün ve anlayışsızlığın var olduğunu söylemek mümkün. Bu durum seçimlerden sonra parlamentoya öncekinden daha fazla Müslüman milletvekilinin girmesiyle daha da kuvvetlenmiştir. Savaş daha yeni bitmiş, acılar hâlâ diri, yabancı bir dine karşı tahammülsüzlük, Müslüman Osmanlı İmparatorluğu ile savaş arifesindeki derecesiyle aynı derecede. Hoşgörülü ve özgür Bulgaristan'ın, o kadar da özgür olmadığı, hoşgörüsünün ise her tarafa çekilebilecek bir kavram olduğu anlaşılmıştır. Mantıkî olarak şöyle bir soru ortaya çıkıyor –Bulgaristan bu Balkan savaşlarından galip olarak çıksaydı Hıristiyanlaştırılan vatandaşlarına dinî özgürlüklerini geri verecek miydi? Üstelik Balkanlar'da homojen uluslar meydana getirmenin ana silahının asimilasyon politikası uygulamanın kabul edildiği bir zamanda. Peki sınırları içine yeni dâhil olmuş diğer milletlere karşı tutumu nasıl olacaktı? Komşuları olan Yunanistan ve Sırbistan'ın savaş sonrası dönemde etnik ve dinî azınlıklara karşı uyguladığı siyasetle Bulgar Devleti'ninki farklılık gösterecek miydi acaba? Bu sorunun cevabı ne yazık ki olumsuz.

Bizi bu düşünceye sevk eden Pomakların savaş zamanlarında başına gelenlerdir. Hıristiyanlaştırma, Sveti Sinod'un[46] "beklenilmesi gerektiğine dair" çekincelerine rağmen Çingene ve Türkler gibi diğer azınlık gruplarına da sıçramış; bir kısım Türk ve Çingene Hıristiyanlaştırılmıştır.[47] Hoşgörüden bahsedeceksek Pazarcıklı Hıristiyanlaştırma konusunda faal kişilerin mektubunu göz önünde bulundurmamız ve yeni ilhak edilmiş yerlerdeki Yunan, Türk veya Romen halkının ne kadarını Bulgar addetmiş olabilirler diye kendimize sormamız gerekir. Birinci Dünya Savaşı esnasındaki olaylar da üzerinde düşünülmesi gereken bir konudur. O dönemdeki Bulgar silahının gücü Ortodoks

dünyasında Bulgar kilisesini büyüklük açısından Rus kilisesinden sonra ikinci yere yükseltmiştir. Bulgar din adamları da yeni yerlerde bulduğu halkı değil sadece Bulgar kilisesine bağlama, Bulgar Devleti ve ulusuna katmak için çok samimi gayret içerisine girmiştir.[48] Dolayısıyla Pomakların Hıristiyanlaştırılması diğer Hıristiyan kilisesinin ortaya koyduğu bütün çaba ve gayretlere rağmen, Pomaklar bu defa da itilmiş kapalı bir toplum olarak tebarüz ediyor ve neticede kilise onlara ulaşamıyor. Belki de tarihin hata ve haksızlıklarını düzeltme isteği çoğunlukla hayal olarak kalıyor, insanî isteklerin zorla bir yöne sevk edilmesine yönelik her adım, doğal olarak bir tepki ve mukavemet doğuruyor ama hiçbir şekilde müspet bir sonuç vermiyor.

Pomakları etnik köklerinden uzaklaştıran ve onları Türk propagandasına açık hâle getiren[49] Hıristiyanlaştırma, o zamanın çağdaşları tarafından da araştırmacılar tarafından da çok büyük bir siyasî hata olarak kabul edilmiştir. Sv. Eldırov'a göre ise, Hıristiyanlaştırma hadisesinde harcanan emekler, kilisenin Makedonya'daki Bulgarların kaderinin ne olacağına dair önemli bir meseleye odaklanması gereken dikkatini başka yöne saptırmıştır.[50]

29 Eylül 1913 tarihinden sonra Hıristiyanlaştırılmış Pomaklar kitlesel olarak İslam dinine dönmeye başlarlar. 1914 yılının Şubat ayının ortalarında Bulgar Ortodoks Kilisesi'nin heyecanla ve bir hışımda gerçekleştirdiği büyük işten eser kalmaz. Elde kalan sadece Bulgaristan'a yöneltilmiş ağır bir suçlamadır. Çünkü hem kendi vatandaşlarının haklarını hem de kendi kanunlarını çiğnemiştir, halbuki prensip olarak bunları koruması ve savunması gerekirdi.

Vaftizler genellikle bütün köy için topluca yapılır. İnsanlar köy meydanına toplanır, üzerlerine kutsanmış su serpilir, haçı öperler ve İslam'dan yüz çevirdiklerinin simgesi olarak domuz etinden bir parça yedirilir. Bundan sonra erkekler feslerini Bulgar şapkası ile değiştirmekte, kadınlar ise feracelerini çıkarıp Hıristiyan kadınların kullandığı başörtüsünü takmak mecburiyetinde bırakılmaktadır.

Balkan devletlerinin kendi azınlıklarına karşı uyguladıkları yöntemlere belirli bir ölçüde benzemektedir. Gerçekten Sırp ve Yunan idaresine özgü radikal baskılar yok, ancak bu kesinlikle şiddet eylemidir. Burada tuhaf olan şey, Bulgar asimilasyon politikasının etnik olarak farklı bir topluma karşı değil de, tek günahları Müslüman olmak olan Bulgarlara karşı yapılmış olmasıdır.

DİPNOTLAR

* Makalenin orijinal başlığı, "Müslüman Bulgarların Hıristiyanlaştırılması"dır. Bulgar tarihçilerinin ve Bulgar Devleti'nin resmî görüşü Pomakların, Bulgar olduklarıdır. Çoğunlukla onlar için Bulgar-Muhammedîleri veya Müslüman Bulgarlar tabirini kullanırlar. Ancak Pomakların ekseriyeti bu tanımlamaları kabul etmez. Kendilerini Müslüman Pomaklar olarak tanımlar. (B.Z.)

1 VMRO – Vıtreşna Makedonska Revolyütsionna Organizatsiya: Makedonya İhtilalci İç Cemiyeti – Son dönemde Bulgarlar ve Makedonyalıların Osmanlı Devleti'ne karşı kurdukları çeşitli komite ve çetelerin en önemlisidir.

2 Georgiev, V., St. Trifonov, Pokrastvaneto na bılgarite mohammedani 1912-1913. Dokumenti. [Bulgar Muhammedilerin Hıristiyanlaştırılması 1912-1913 Belgeler]Sofya 1955, s. 7.

3 Sbornik ve çest na Plovdivskiya mıtropolit Maksim, statiya na St. Şişkov. [Filibe metropoliti Maksim anısına Kitap, St. Şişkov'un makalesi].

4 "Tsırkoven vestnik", br. 1, ["Kilise Gazetesi, sayı 1,], 5.01.1913.

5 A.g.g.

6 Georgiev V., St. Trifonov, Istoriya na bılgarite v dokumenti [Belgelerle Bulgar Tarihi], 2/113, 1992.

7 Georgiev V., St. Trifonov, a.g.e.

8 Georgiev, V., St. Trifonov, Bulgar Muhammedilerin Hıristiyanlaştırılması, s. 8.

9 Georgiev, V., St. Trifonov, a.g.e., s 201.

10 Drugite balkanski voyni [Diğer Balkan Savaşları], Fondatsiya Karnegi [Karnegi Vakfı], s. 146, Sofya 1995.

11 Georgiev, V., St. Trifonov, Bulgar Muhammedilerin Hıristiyanlaştırılması, s. 452.

12 Ardenski, V., Zagasnali ognişta [Sönmüş Ocaklar], s. 67, Sofya 2005.

13 Ardenski, V., a.g.e., s. 68.

14 Ardenski, V., a.g.e., s. 73.

15 Georgiev, V., St. Trifonov, Bulgar Muhammedilerin Hıristiyanlaştırılması, s. 166.

16 Georgiev, V., St. Trifonov, a.g.e., s. 301.

17 Georgiev, V., St. Trifonov, a.g.e., s. 159.

18 Georgiev, V., St. Trifonov, a.g.e., s. 202.

19 Plovdivski mitropolit Maksim. Avtobiografiya i spomeni [Filibe metropoliti Maksım. Özgeçmiş ve hatıralar], s. 71, Plovdiv 1930.20 Georgiev, V., St. Trifonov, a.g.e., s. 113

21 Georgiev, V., St. Trifonov, a.g.e., s. 113

22 Georgiev, V., St. Trifonov, a.g.e., s. 144.

23 Georgiev, V., St. Trifonov, a.g.e., s. 154.

24 Georgiev, V., St. Trifonov, a.g.e., s. 161.

25 Georgiev, V., St. Trifonov, a.g.e., s. 161.

26 Georgiev, V., St. Trifonov, a.g.e., s. 180.

27 Georgiev, V., St. Trifonov, a.g.e., s. 365.

28 Ardenski, V., Sönmüş Ocaklar, s. 71.

29 Georgiev, V., St. Trifonov, a.g.e., s. 168.

30 "Narodni prava" [Hukuk-u Milliye], sayı 200, 7.11.1913.

31 "Trakya", sayı 3, 8.11.1913.

32 A.g.g., sayı 5, 26.10.1913.

33 A.g.g., sayı 9, 6.12.1913.

34 A.g.g., sayı 5, 26.10.1913.

35 Georgiev, V., St. Trifonov, a.g.e., s. 212, 404, 416.

36 Georgiev, V., St. Trifonov, a.g.e., s. 229, 401, 441; Ardenski, V., Sönmüş Ocaklar, s. 85.

37 "Vıprosit za novopokrıstenite" [Yeni Hıristiyanlaştırılanlar meselesi], Kilise Gazetesi, 1.03.1914.

38 Hukuk-u Milliye, sayı 227, 8.12.1913.

39 "Kronoloji", Hukuk-u Milliye, sayı 238, 21.12.1913.

40 Ardenski, V., Sönmüş Ocaklar, s. 85.

41 Ardenski, V., a.g.e., s. 81.

42 "Koy pokrısti pomatsite" [Pomakları kım Hıristiyanlaştırdı], Hukuk-u Milliye, sayı 57, 11.03.1914.

43 "Yeni Hıristiyanlaştırılanlar meselesi", Kilise Gazetesi, sayı 9, 1.03.1914.

44 A.g.m.

45 Ardenski, V., Svoi, a ne çujdi [Yabancının değil, bizim], s. 21, Sofya 1975; Diğer Balkan Savaşları, s. 147.

46 Bulgar Ortodoks Kilisesi'nin merkezi yönetim organı.

47 Georgiev, V., St. Trifonov, a.g.e., s. 108.

48 Eldırov, S., "Balkanskite pravoslavni tsırkvi i voynite na Balkanite, 1912-1918" – V. sb. Balkanıte mejdu mira i voynata XIV-XIX v. ["Balkan Ortodoks Kiliseleri ve Balkanlar daki Savaşlar 1912-1918", Barışla Savaş Arasındaki Balkanlar XIV-XIX Yüzyıllar] s. 256, Sofya 2002.

49 Ardenski, V., Sönmüş Ocaklar, s. 87.

50 Eldırov, S., a.g.m., s. 264.

DOĞA BİLİMLERİNİN TARİHSEL BASAMAKLARINDAN: *CALCULUS*

BENO KURYEL

Bilimsel pratiğin hüküm süren geleneğini sarsan bir anomali gerçekleşince, paylaşılan kabullerin profesyonel taahhütlerinde bir değişim/dönüşüm meydana gelir. Bu durum Kuhn'un, bilimsel devrimler dediği noktadır: Normal bilimin geleneklere bağlı etkinliklerin dünyasında gelenekleri parçalayan tümleyenlerin devreye girmesi. Elbette, gelenekleri parçalayan koşullar ve tümleyenler yeni bir geleneğin ya da normal bilimin habercileridir. Yeni kabuller (paradigmalar/teoriler), önceki kabullerin yeniden yapılandırılmasını ve önceki olguların yeniden değerlendirilmesini gerektirir. Bu zor bir süreçtir ve zaman alır. Aynı zamanda, müesses bilim topluluğunun sağlam direnciyle karşılaşır.

Isaac Newton (1642-1727)'un Sir Godfrey Kneller tarafından yapılan portresi.

National Portrait Gallery, Londra.

NEDEN?

Toplumsal Tarih dergisinde yer alan önceki yazılarımda da belirttiğim gibi bu yazıların temellendiği araştırmalarımın hedef ve kapsamı, bilimin evrimini tarihin toplumsal örgüsünde anlamaya ve anlamlandırmaya çalışmaktır. Amaç, bilim ve matematik tarihini yalnızca "*genel kültür*" olarak gören, bu tarihi sadece teknik bağlamdaki gelişmelere indirgeyen, bu gelişmeleri toplumsal süreçlerin evriminden bağımsız düşünen, tarih içinden evrilen değişimlerin felsefi boyutlarını reddeden anlayışa/anlayışlara meydan okumaktır. Bunun yanında, doğa bilimleri ve matematiğin tarihsel evriminde bilgiyi kuşaklar boyunca aktaran ve yeniden üretilmesini sağlayan öğretim/okul süreçlerinin ayrılmaz birlikteliğini vurgulamaktır. Bu süreçlerde, bilginin üretim alanları için nasıl örgütlendiğini ve tasarlandığını, kültürel ve ideolojik boyutlarla bir *yaşam tarzına* ya da bir *paradigmaya* nasıl evrildiğini ortaya koymaktır. Bu evrilişin, kavramsal dönüşümlerle olan örgüsel ilişkilerini, buna bağlı olarak öğretim/öğrenim kurumlarında bireyin bu bilgilerle donatılmasının altında yatan felsefeleri incelemek ve "*eğitim ideolojilerinin*" yapısını anlayabilme çabasında olmaktır.

Bu incelemede, doğa bilimlerinde matematiğin ya da daha uygun bir deyişle *calculus* olgusunun yerini kısaca ele almaya çalışacağım. *Calculus* sözcüğünün çıkış öyküsüne daha önce değinmiştim (*Toplumsal Tarih*, 209 (Mayıs 2011), 80). Kısaca özetleyelim:

"*Hesap* sözcüğü günlük yaşamımızda ve teknik işlerde saymak, toplamak, çıkarmak, çarpmak ve bölmek anlamına gelmektedir. Bir bakıma, sayısal bir sonuçtur. *Hesap* sözcüğünün kökeni, Arapça *hisab* kelimesidir. Anlamı, *aritmetik, işlem yapmak, saymak* fiillerini gösterir. Şimdi, hesaplamanın İngilizcesi olan *calculation* sözcüğüne bakalım. İçinden önce *calcis* çıkmakta. Yani 'kireçtaşı.' Hesaplamakla kireçtaşının ne ilgisi var? İlk tepkimiz anlaşılır görünmekte. Ancak, bir adım daha atalım: Çakıltaşının Latince karşılığı *calculus* kelimesidir. Calc taş anlamında. *Calculus* ise küçük taş demek. Hesaplama yapmak için kullanılan küçük çakıltaşları. İlginçtir, Arapça *ihsa* sözcüğü, *saymak* veya *sıralamak* anlamına geliyor. İlginçlik devam ediyor, *ihsa*, Arapça *haswa* sözcüğünden, yani *çakıltaşı* anlamına gelen kelimeden türüyor. Latincede *calculus*, Arapçada *has-*

wa sözcükleri eski anlamlarını korumakta ve her ikisi de 'böbrek taşı'nı karşılamaktadır. Aynı zamanda, hesaplamak anlamını da sürdürmektedir. Matematiksel düşüncenin evrimiyle, insanın çevre ile kurduğu tüm ilişkilerden ortaya çıkan toplumsal yaşam örgüsünün evriminde bir koşutluk gözlenmektedir."

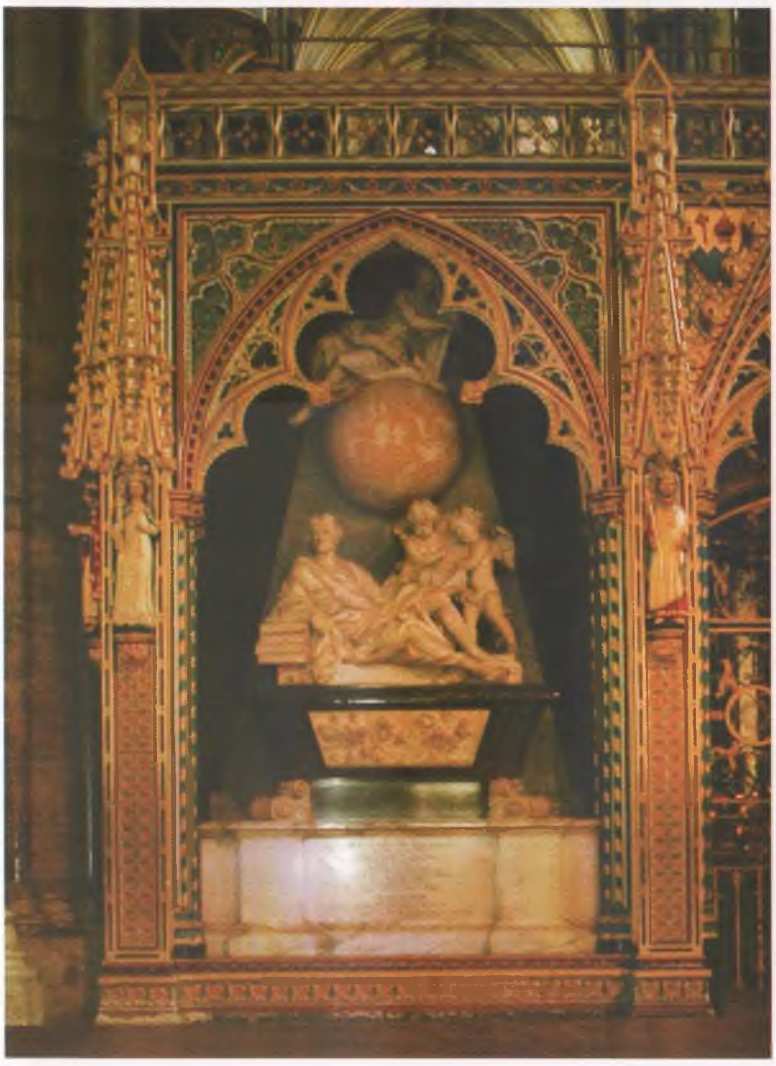
Bir de şu konu var: *Calculus* sözcüğünü Türkçe ifade etmek olası mıdır? Salt matematik demekle yetinebilir miyiz? Latince kökenden gelen bu sözcüğün Türkçenin dışında çeşitli dillerde karşılıkları var mıdır? Türkçe çevirilerde, "kalkülüs" biçiminde de kullanılmaktadır. Başka dillerde de doğrudan bir sözcük bulunmamaktadır. Ancak, "diferansiyel ve integral hesap" kapsamında bir ifade ile betimlenmektedir. Üniversitelerde geleneksel olarak, "Matematik-I" ve "Matematik-II" gibi adlarla da kaşılanmaya çalışılmıştır. Sözcük, tarihsel değeriyle ve bugünkü bağlamda yaklaşık üç asırdır süren etkisiyle *calculus* ya da *kalkülüs* biçiminde yaşamını sürdürmektedir.

TARİHSEL BASAMAKLAR

Sözcüğü bu etimolojik yapısının yanında, bağlam içinde kazanageldiği anlamıyla ele almaya çalışalım: Nedir bu *calculus*? Tanım vermekten çok, betimlemelerle ilk adımı teknik içeriğine dayanarak atalım. *Calculus* bir bakıma, fonksiyonlar, fonksiyonların türev ve integralleri arasındaki ilişkileri araştıran bir matematik dalıdır. Uygulama alanları için, teğetler, alanlar, hacimler, yay uzunlukları, hızlar ve uzaklıklar örnek olarak verilebilir. *Calculus*, geniş bir şekilde geometri ve fiziksel sistemlere uygulanabilen ve etkinlikle öğretilebilen/öğrenilebilen verimli problem çözme teknikleri olarak da görülebilir. Temel kavramların genellenebilmesiyle ve simgesel yapısının höristik (deneyim, gözlem ve sezgiyle geliştirilen bilgi) nitelikleriyle *calculus*, doğa bilimlerinin her veçhesine ait problemlerin ifade edilmesinde ve çözümünde matematiğin gücünü gösterir. *Calculus* aynı zamanda, başka bir şeydir de: Limitler, süreklilik, seriler, türevler ve integraller ile ilgili, hassas tanımlar temelinde, bir teoremler kümesidir. İlk betimlemede, daha çok uygulamanın belirleyici olduğu, ikincisinde de kuramsal yapısıyla bir "doğrulama" çabası bulunduğu görülmektedir. Bir örnekle sürdürelim: "Bir arabanın hızı saatte 70 kilometredir" ifadesi ne anlama gelir? İlkinde, yolun hıza göre değişimini ifade ederken yol fonksiyonunun zamana göre türevine ya da değişim hızına, işaret etmektedir. Kuramsal bir doğrulama amacı güden ikinci yaklaşım, bu ifadenin anlamıyla ilgili ne der? Şimdi, affınıza sığınarak biraz zihnimizi zorlama önerisinde bulunacağım:

"Sonlu küçük iki pozitif sayı alalım. Bunlar, a ve b olsun. Araba seyrederken geçen iki zaman arasındaki farkın b değerinden küçük olduğu durumu göz önüne alalım. Yani, araba seyrederken geçen çok çok kısa bir zaman aralığı b değerinden küçük olsun. Buna bağlı olarak bu küçücük zaman aralığında alınan küçücük yolun, b değerine bölünmesiyle elde edilen sayıya c diyelim. Eğer, c değeri ile 70 sayısı arasındaki farkın mutlak değeri, a sayısından küçük ise, seyreden arabanın hızı saatte 70 kilometredir."

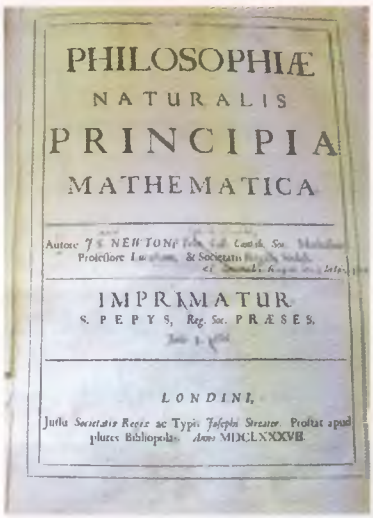
Birincisinde, arabanın hızı, yolun zamana göre türevidir derken, "değişim hızı kavramı" kurulmasına rağmen genel anlamda bir metodolojiye de yer vermektedir. İkinci, betimlemede ise, belirli bir özenli-sağlam (*rigorous*) yaklaşım görülmektedir. Çünkü hızın, yol eğrisine teğet olan düz doğrunun eğimine eşit olduğunu, limit kavramının şemsiyesi altında vermektedir. Delta-epsilon yaklaşımı olarak estetize edilebilecek bu yaklaşım ve benzeri yaklaşımlar genelde matematiğe, özelde *calculus*'a somut-soyut-somut sürecinin zenginliğini vermektedir. Bugün tartıştığımız olay da zaten matematiğin me-

Isaac Newton'un Westminster Abbey'deki mezarı, Londra.

todolojiye indirgenmesinden doğan "ezbercilik" yakınmalarından başka bir şey değildir. Somut-soyut-somut süreci, matematiksel düşüncenin evrimini gösteren hem bir metafor hem de zihinsel üretimin mükemmel bir sahnesidir.

Günümüz bireyinde birlikte var olan bu farklı yaklaşımlar aslında iki farklı tarihsel dönemin mirasıdır: 18. ve 19. yüzyıllar. 18. yüzyılda matematikçiler, eğriler, sonsuz süreçler ve fiziksel

PHILOSOPHIÆ
NATURALIS
PRINCIPIA
MATHEMATICA
IMPRIMATUR
S. PEPYS, Reg. Soc. PRÆSES.
LONDINI,
MDCLXXXVII.

Newton'nın ünlü eseri *Principia*'nın basılması için otuz yıl beklemiştir. Resimde ikinci baskı için hazırladığı, üzerinde el yazısı ile düzeltmeleri olan Newton'un kendine ait nüsha.

sistemlerle ilgili heyecan verici ve verimli buluşlarla meşgullerdi. Önemli sonuçlardan bazılarının altında Bernoulli, L'Hopital, Taylor, Euler ve Lagrange, Laplace gibi bilim insanlarının imzaları vardır. Bu araştırmacılar matematiksel özene-sağlamlığa, *calculus'un temellerine*, kayıtsız olmamalarına rağmen çabalarının çoğunu güçlü yöntemler geliştirmek ve uygulamak için harcamışlardır. O dönemde, bilginin yalnızca araştırma düzeyinde kalmayıp yaşamın gereksinmeleri çerçevesinde uygulanması filizlenmeye başlamıştı. Doğa bilimlerinde elde edilen yeni sonuçların, yaşamın yeniden örgütlenmesine, kentleşmeye ve buna koşut olarak yeni sanayi yapılanmalarına yol açtığını görmekteyiz.

19. yüzyılda, aksine, *calculus* ile ilgili kavramların sağlam kanıtlara dayandırıldığına tanık oluyoruz. Cauchy, Abel, Bolzano ve Weierstrass gibi matematikçiler, bugün kullanılan *calculus*'un temellerini atmış oldular. 19. yüzyılın simgelerini temsil eden ve yukarıdaki arabanın seyir hızı olgusunda dile gelen *epsilon-delta* simgeleri ilk olarak 1823 yılında Cauchy'nin verdiği dersler sırasında ortaya çıkmıştı. Elbette, 19. yüzyıldaki matematiksel araştırmalar, 18. yüzyıl çalışmalarına çok şey borçludur. Ancak, 19. yüzyıl çalışmaları geçmişin çizgisel bir uzantısı değildir. Tarihin birçok aşamasında matematiksel bilgi yeni yöntemlerin eklenmesiyle bir gelişim göstermiştir. Örneğin, sayılarda olduğu gibi. Burada kavramsal bir dönüşüm yoktur. Kavramların sınanması ve uygulama etkinliğinin gelişimi söz konusudur. *Calculus* sürecinde ise 19. yüzyıl bir kavram dönüşümüne tekabül etmekteydi. Genel bağlamda *analiz* bir kavramsal dönüşüm geçirmekteydi.

Biraz da *calculus*'un bu bağlamdaki anlamıyla ortaya çıktığı dönemlere bakalım. Archimedes (yaklaşık İÖ 287-212), bugün integrasyonun (*tümlev*) ilk filizleri olarak kabul gören teknikler kullanarak alan, hacim ve yüzey hesaplamaları yapmıştır. Çok daha sonra Pierre de Fermat (1601-1665) daha çağdaş kabul edilen tekniklerle teğetlerin eğimlerini ve eğriler altında kalan alanları belirlemiştir. Bugünkü anlayışta ve kitaplarda yer alan *calculus*'un doğduğu ve şekillendiği ilk adımlar 17. yüzyıl bilim insanlarından Isaac Newton (1642-1727) ve Gottfried Wilhelm Leibniz (1646-1716) tarafından atılmıştır. Yeni *calculus*'un icadı, 17. yüzyılın en büyük entelektüel başarılarından bir tanesidir. Matematik tarihinde ilginç bir rastlantıyla bu icadı gerçekleştiren iki insan olmuştur: Newton ve Leibniz. Bu icat ikisi tarafından neredeyse aynı anda gerçekleştirilmiştir. İngiltere'de Newton'un geliştirdiği *calculus* yöntemleriyle kıta Avrupa'sında Leibniz'in geliştirdikleri arasında hayret verici yakınlıklar vardır. Bu nedenle uzun yıllar acı bir karşıtlık yaşanmış ve iki bilim insanı arasındaki çekişmeler hiçbir zaman bir uzlaşmaya gitmemiştir. Bu durum, yöntemler arasındaki benzerlikler yüzünden hiçbir zaman açıklığa kavuşmamış bir iddiayı da tarihe taşımıştır: "Acaba Leibniz, temel kavramları Newton'dan mı ödünç almıştır, yoksa bağımsız olarak kendisi mi geliştirmiştir?"

İki üstün yetenekli insanın bu çekişmede kullandıkları taktikler, *calculus*'un başlıca öncülerine hiç yakışmıyordu. Ama, ne de olsa onlar da insandı. Aralarındaki karşılıklı suçlamalar çok yaralayıcıydı. Bu çetin çekişmeden her ikisi de şöhretlerinin lekelenmesinden kaçamamıştır. Bilgi aşırma (*plagiarism*) iddiaları yargıya taşınacak düzeye geldiğinde, Royal Society (Bilim Kurulu) içinden bir komite hakemlik yapmak üzere görevlendirilmiştir. Sonuç, hiç de şaşırtıcı değildi: Komite, Royal Society'nin başkanı olan Newton'u, kurulun en eski yabancı üyesi olan Leibniz'a karşı haklı bulmuştu. Gerek bu çatışma öyküsü, gerekse her iki dâhinin yaşamları okumaya ve bilmeye değer tarihsel süreçlerdir. Bilim tarihinde gerçekten yaptıkları buluşlar ve icat ettikleriyle, genel olarak hayranlık verici üretimleriyle gözümüzde büyüttüğümüz kişiler de insandır. Bilim, kültürel bir örgü olan toplumsallığın içinde evrildiğine ve insanlar da tüm toplumsal ve psişik nitelikleriyle bilimsel üretime katıldıklarına göre davranışları hayret verici olmayabilir. Bu önyargılar, bilim tarihini bir kahramanlık öyküsüne indirgeme sıkıntısını da beraberinde getirir. Şimdi, *calculus*'un teknik becerilerinde üretici rolde yaşamış ve gerçekten yoğun bir emekle katkı yapan insanlardan birine, Newton'a farklı bir açıdan bakalım.

NEWTON DA SEVİNİR, NEFRET EDER VE KISKANIRDI...

Yaşamımızda bilim insanlarına bakış farklı nitelikler taşır. Bunun nedeni, bilim insanlarının olağan insandan farklı olarak algılanmasıdır. Bilim, erişilmesi güç bir düzey biçiminde betimlenince bilim insanı da farklı bir konuma yerleştirilir. Bu farklılık, olağanın dışına taşır bilim insanını. Olağanüstüdür. Çok kısaca değinirsek, bu bakış açısının temellendiği ideolji, bilimin kültür dışı ve tarih dışı bir süreç olarak kabul görmesidir. Teknolojinin, yaşanan kısa güne

olan etkisi de eklenince, bilim ve teknoloji aynı potada ergimiş olur. Bilim insanı bu durumda yalıtılmış kişiliğiyle zihnimizde sabit ve yüceleştirilmiş bir imge oluşturur.

Çocukların araştırmaya ve bilmeye olan ilgi ve merakları böyle bir dünya görüşü içinde kısır ve kısıtlı kalmaktadır. İlk ve orta öğretimde yapılan araştırma ve proje çalışmalarını ele alalım. Harika bir süreç. Ama yalnızca bu kadar mı? Bu çalışmaların sonucunda yer alan yarışma ve sergilere katılan çocuklarımıza, "çocuk mucitler," "genç bilim adamları (kadından bilim insanı olmazmış gibi...)" ve benzeri nitelemeler yapılır. Bu çocuklar kendilerini aynı okul ve dersleri paylaştıkları arkadaşlarından oldukça tepelerde hissetmeleri şaşılacak bir durum değildir. Hatta teşvik de görmekte ve aileler bunu "*gurur vesilesi*" yapmaktadır. Bu ruhsal durum ve destekleyici toplumsal değerler yukarıda ifade edilen paradigmanın anlaşılır yaşam tarzlarıdır.

Newton için yazılmış birçok yaşamöyküsünden bir tanesi olan ilginç bir kitaba başvurmak isterim bu noktada: "Newton'ın Karanlığı (*Newton's Darkness*, Djerassi ve Pinner)." İki oyundan oluşuyor. Yazarlardan biri kimya dalında profesör. Diğer, ise drama doçenti. Farklı alanlardan iki insan ve ortak bir üretim. Bilimi dallara ve dalcıklara ayıran, yalıtan ve birbirlerinden koparan pozitivist paradigmanın kulakları çınlasın.

Kitabın başlığındaki "karanlık" sözcüğü, Newton'ın karanlık yüzüne işaret etmektedir. Hem bilinmeyen yönlerini, hem de mizacındaki kapalılığı ifade etmektedir. Özellikle kişiliğine ilişkin bir betimlemedir. Çok derinden karmaşık bir adam olan Newton ahlaksal olarak da kusurluydu. Kişiliğini ifade etmek üzere kullanılan sıfatlar arasında, uzak, yalnız, kapalı kutu, içedönük, melankolik, huysuz, püriten, zalim, kinci ve belki hepsinden kötüsü affetmeyendi. Giriş bölümünde, başlık olarak "Kusurlu Dâhi" betimlemesi kullanılmıştır. "*Simyaya*" olan takıntısıyla yakından ilişkilendirilen Newton'ın "karanlığı" 1642 yılının başındaki erken doğumuna kadar gidebilir. Simyaya olan takıntısını yaşamı boyunca gizledi. Kendisine büyücü denmesinden korktu. Babası, oğlunun doğumundan iki ay önce otuz altı yaşında öldü. Henüz birkaç aylıkken annesi bir papazla evlenerek onu terk etti. Newton'ı anneannesi ve dedesi büyüttüler. Annesi, evine ancak Newton on bir yaşında iken geri döner. Yaşamı boyunca annesinden ve evlendiği kişiden nefret etmiştir Newton. Hiçbir kadını sevmedi ve hiçbirisiyle bir yakınlık kurmadı. Kişiliğindeki özelliklerin bu dönemde geliştiği açıkça söylenebilir.

İlk oyunun başlığı, İngilizce bir dil oyununa dayanmakta. "*Newton's Hooke.*" "Hook" sözcüğünün Türkçe karşılığı "kanca"dır. "Hooke" ise Robert Hooke'un soyadıdır. Bu dil oyununun derin bir anlamı vardır. Çünkü, Robert Hooke, Newton'dan önce bugünkü ifadesiyle bilimler akademisinin (Royal Society) başkanıydı. Fizikçi, ressam, mimar ve biyolog olan Robert Hooke, 1703'teki ölümüne kadar Newton'ın keskin bir düşmanıydı. Newton'ın ünlü eseri *Principia*'nın basılabilmesi için otuz yıl beklenmiştir. Çünkü, bilimler akademisinin başkanı olan Hooke bu yayımı engellemiştir. Dolayısıyla, "*Newton's Hooke*" başlığını, "*Newton'ın Kancası*" biçiminde okumak gerekmektedir. Bu güzel metonimi ile Hooke'un, Newton'a "kancayı taktığı" söylenmeye çalışılmaktadır. Uzun yıllar bu iki bilim insanı arasındaki gergin ve düşmanca ilişkiyi dramatize eden oyun 1665-1703 yılları arasında geçmektedir. Mekân genellikle Newton ve Hooke'un çalışma odalarıdır. Kendisi çok parlak ve üretken bir araştırmacı olan Hooke, Newton'u çok kıskanmıştır. "Londra'nın Leonardosu" olarak anılan Hooke, Newton'un mekanik yasalarını reddetmiş ve bağnazca eleştirmiştir. Bir bilim insanı olmasına rağmen, mizacındaki hırs ve kıskançlık örgüsü içinde hem kuramsal, hem deneysel, hem de matematiksel olarak kanıtlanmış Newton'ın mekanik yasalarını çarpık gerekçelerle elinin tersiyle itmiştir. Kendisi hızlı bir çapkın olan yakışıklı Hooke, Newton'ın kadınlardan olan uzaklığını da aşağılamış ve bu zaafını kullanmıştır. Newton, yaşamı boyunca bir kadınla birlikte olmamıştır. Bastırılmış bir eşcinselliğinin olduğu ve bunu asla ifade etmediği, ancak

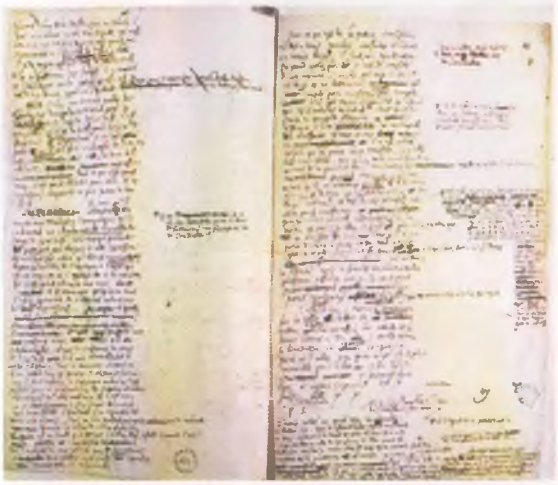

Gottfried Wilhelm Leibniz (1646-1716).

İngiltere'de Newton'un geliştirdiği calculus yöntemleriyle kıta Avrupa'sında Leibniz'in geliştirdikleri arasında hayret verici yakınlıklar vardır. Bu durum, yöntemler arasındaki benzerlikler yüzünden hiçbir zaman açıklığa kavuşmamış bir iddiayı da tarihe taşımıştır: "Acaba Leibniz, temel kavramları Newton'dan mı ödünç almıştır yoksa bağımsız olarak kendisi mi geliştirmiştir?"

bazı kişilere karşı ilgisini bir şefkat hezeyanı olarak yaşadığı oyunda sahnelenmektedir.

İkinci oyunda dönem, 1712-1731 arasıdır. Mekân, ya bir salon ya da bir odadır. Bu bölümde, bilimler akademisinin o dönem üyeleri de yer almaktadır. Bunların arasında ünlü Fransız matematikçi Abraham de Moivre de yer almaktadır. *Calculus*, uygulamalı matematiğin temelidir. Fizik araştırmaları sırasında Newton'ın gereksinme duyarak icat ettiği bir

Polonya Ulusal Kütüphanesi'nde bulunan Gottfried Wilhelm Leibniz'in yazışmaları, çalışmaları ve notları.

matematik dalıdır. Bu icat eşzamanlı sayılabilecek bir dönemde Leibniz tarafından da yapılmıştır. Her ikisi de, hiçbir ilişkileri olmadan hemen hemen aynı yolu izleyip aynı buluşlara imza atmışlardır. Leibniz'in bir hukukçu ve felsefeci olduğu düşünülürse, matematiğe olan bu merak ve eğilimi şaşırtıcıdır. Yaşamları boyunca karşılaşmamışlardır. Ancak aralıklarla mektuplaşmışlardı. Bu mektuplar, bilimsel bir nitelik taşımaktan çok, birbirlerine duydukları kıskançlık ve nefret duygularının teatisini içermiştir. Her ikisi de *Calculus*'un icadında öncelik için savaşmıştır. Bugünkü tarihsel verilere göre öncelik Newton'dadır. Ancak, kitap olarak basılma önceliği Almanya'da yaşamış olan Leibniz'dedir. Newton, bilimler akadamisinin (Royal Society) başkanlığını yürütürken, diğer üyeler tam bir emir kulu olarak görev yapmışlardır. Bu arada kraliçenin darphane müdürlüğünü de yürütmüştür. Oyunda, bilimler akademisi çevresinde bilim insanlarının "insansal" ve "kültürel" değerler temelinde "*oyun içinde oyunlarla*" nasıl iştigal ettikleri çok net bir şekilde gösterilmektedir.

Bilgi ve bilginin sistemli bir örgütlenmesi olan bilim önemlidir. Ama yalnızca önemli değil, güzeldir, ilginçtir, insansaldır, toplumsaldır ve kültüreldir. Kısacası hepimizindir, bizim bir parçamızdır. Bilimle uğraşanlar da hepimiz gibi "*insan*"dır... Benzer olaylar bugün de yaşanmamakta mıdır?

CALCULUS VE PARADİGMA DÖNÜŞÜMLERİ

Tartışmamızın nesefesini, bilim tarihinden gelen ilginç olaylarla biraz açıktan sonra şimdi de *calculus* olgusunu bilim-okul bütünlüğünde değerlendirerek son noktayı koyalım: Bu basamaklardan çıkarak bugüne geldiğimizde doğa bilimlerinin, doğayı anlamak için kullanageldiği iki dilden birisi olan matematik/*calculus* tarihini tüm yönleriyle araştırmak ve incelemenin daha önce belirtildiği gibi yararları çoktur. Diğer dil, "deney ve gözlem" dilidir. Mevcut deney ve gözlem alet ve yöntemleriyle, bilgi altyapısını oluşturan kuramlar ve deneyimlerle doğayı anlamlandırmaya çalıştığımız bir yol. Tümevarımın belirleyici olduğu bir bilgi edinme ve doğrulama yöntemi. Doğa bilimlerinin ve de mühendisliğin araştırma dillerinden biri de bilgisayar ortamlarıdır. Bu dillerin evrimini teknolojiyle bütünleştirerek tarihsel bir incelemesini bir başka makaleye bırakarak bu dillerin içinde örgütlendiği paradigma kavramına bir göz atalım: Tartışmaya bir alıntıyla başlayabiliriz:

"...(Bilimsel) devrimlerin kararlılığı, bilim topluluğu içindeki çelişki(ler) aracılığıyla geleceğin bilimini yapmak üzere en uygun yolun seçilmesidir. Normal araştırma dönemleri arasında kalan böylesi devrimsel seçilimler dizisinin açık sonucu, harika bir şekilde uyarlanmış ve modern bilimsel bilgi dediğimiz araçlar kümesidir..." (Thomas Kuhn, *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*)

Matematikte en az tartışılan konu, matematik tarihinde bilimsel devrimlerin ya da kavramsal dönüşümlerin olup olmadığıdır. Kuhn, özellikle doğa bilimleri içinde yaptığı araştırmalarla bilim sosyolojisine yeni boyutlar kazandırmıştır. Ona göre, bir bilim topluluğu, bir dizi *kabul görmüş kanaatler* olmadan işini yapamayacağını ifade etmiştir. Bu kanaatler, öğrenciyi mesleki pratiğini hazırlayacak ve kendisine ehliyet kazandıracak öğretimsel sürecin temelini oluşturur. Hazırlama aşamalarının "sağlam ve bükülmez" doğası, kabul görmüş kanaatlerin öğrencinin zihninde derinlemesine bir kalıcılık sağlayabilmesinin güvencesini verir. Kuhn'a göre *normal bilim*, bilim topluluğunun dünyanın ne olduğunu bildiği kabulüne dayanır. Bilim insanları bu kabulü savunmak için oldukça fazla gayret gösterirler. Buna göre *normal bilim*, çoğu kez temel yenilikleri bastırırlar, çünkü bu yenilikler, normal bilimin temel taahhütlerine karşı bir tehdit oluşturur. Araştırma çalışmaları normal bilimin kabul görmüş kanaatleri içinde tasarlanarak yapılır. Kuhn bu konuya şöyle yaklaşır: "*Araştırma*, doğanın profesyonel öğretim tarafından sağlanan kavramsal kutuların içine zorla sığması için gayret gösterilen çetin ve özverili bir girişimdir. Ancak, araştırmalar mevcut paradigmada yol alırken ve kendi kabul görmüş kanaatler çerçevesinde kayda değer gelişmeler sağlarken, bir yandan bilimsel düşüncenin evriminde bu çerçeveyi zorlamaya başlar."

Bilimsel pratiğin hüküm süren geleneğini sarsan bir *anomali* gerçekleşince, paylaşılan kabullerin profesyonel taahhütlerinde bir *değişim/dönüşüm* meydana gelir. Bu durum Kuhn'un, *bilimsel devrimler* dediği noktadır:" Normal bilimin geleneklere bağlı etkinliklerin dünyasında gelenekleri parçalayan tümleyenlerin devreye girmesi." Elbette, gelenekleri parçalayan koşullar ve tümleyenler yeni bir geleneğin ya da normal bilimin habercileridir. Yeni kabullar (*paradigmalar/teoriler*), önceki kabullerin yeniden yapılandırılmasını ve önceki olguların yeniden değerlendirilmesi gerektirir. Bu zor bir süreçtir ve zaman alıcıdır. Aynı zamanda,

müesses bilim topluluğunun sağlam direnciyle kaşılaşır. Dönüşüm vuku bulunca, bir bilim insanının dünyası nitel olarak dönüşür ve temel yeniliklerin hem olguları hem de kuramları tarafından nicel olarak zenginleştirilir.

Yukarıda açımlamaya çalıştığım gibi tartışmayı taşımak istediğim odak şöyle ifade edilebilir:

- Bilimin evrim süreci, bir metafor olarak tarihsel basamaklar, paradigmalar içinde yol alır. Bilginin üretilmesi, uygulanması ve gelecek kuşaklara iletilmesi çizgisel olmayan bir örgüde gerçekleşir.

- Normal bilimin kabul görmüş kanaatleri, okullar aracılığı ile kuşaktan kuşağa iletildiğine göre müesses kurumlar kendilerini yeniden üretmek ister.

- Böylece, tüm gelişmeler ve kayda değer aşamalara rağmen kurumsal bir *status quo* oluşur.

- Bunların eşliğinde bilginin okullarda aktarılmasında, farkında olunsa da olunmasa da, belirli bir konsensus içinde kalmasa da belirli bir yaşam tarzına, bir felsefi altyapıya dayanır.

- Matematik, *status quo* inşaasının en sağlam binalarından bir tanesidir. Matematik öğretiminin temel felsefelere dayanma organizasyonu, doğa bilimlerinin hemen tüm alanlarındaki felsefi altyapılara göre çok daha muhafazakârdır. Böylece, belirli bir ideolojiler kümesinin yapılandırdığı bir kültüre tekabül eder.

- Buna göre *calculus*, tarihsel basamaklar içinde ele alınırken, zengin bir literatürden yararlanarak çok sayıda tarihsel olguyu yazmak ve anlatmak yerine, sözünü ettiğim kültür içinde paradigma şemsiyesinin altında değerlendirilmiştir.

Şimdi, bazı belirleyici sorulara geçebiliriz: Matematiğin bugünkü duruşunda (*status quo*), paradigma tartışmalarını önermek bile güç bir iştir. Örnek olarak aşağıdaki önermeleri kısaca değerlendirebiliriz.

Bugün egemen olan paradigmanın önermeleri:

- Bugün, matematik öğretiminde bir kriz yoktur.
- Bilgisayar nedeniyle, matematik öğretiminde süren bir paradigma değişimi yoktur.

Olası yeni bir paradigmanın önermeleri:

- Bugün, matematik öğretiminde bir kriz vardır.
- Bilgisayar nedeniyle, matematik öğretiminde süren bir paradigma değişimi vardır.

Günümüzde çok açık olmasa da, akademya düzeyinde çokça göze çarpmasa da yukarıda belirtilen önermeler kapsamında genel bir tartışma ve çekişme vardır. Matematikle ilgili bu münakaşalar yalnızca matematik öğretimi üzerinden değil, aynı zamanda, teorik konularda da sürmektedir. Matematiksel kanıtın tartışıldığı farklı yaklaşımların önerildiği birçok toplantı yapılmış ve yapılmaktadır. Akademik kamuoyunun genelde pek farkında olmadığı bir durumdur bu. Özellikle matematik öğretiminde bir kriz olduğu ön plana çıkmaya başlamıştır. Genel olarak kabul edilen görüş, üniversitelere gelen öğrencilerin ortaöğretimden yetersiz gelmeleridir. Ancak, bu görüş geçerli olmakla birlikte konuyu bir nedene indirgemek gibi bir tehlikesi vardır ve kaçınılmaz bir düşünsel konformizme de yol açabilir.

Fakat birçokları tarafından canlı tanıklık edilen daha derin bir neden yok mudur? Esas problem, öğrenciden ziyade öğretmen olamaz mı? Neredeyse bir inanç sistemi gibi addedilen matematik ve buna katılanlardan gelen bazı nedenler aranamaz mı? Bence, evet. Bu tür şeyler bilimde vuku bulabilir ve matematik de bir bilimdir. Paradigma dönüşümlerinde, yeni düşünceler eskilerinin yerini alır ve kavramsal dönüşümler sürüp gider.

Paradigma dönüşümleri bugün matematikte de sürmektedir. Dönüşümlerin dayandığı koşullar, bilgisayarın matematiksel hesaplamalara sunduğu yeni imkânlardır. Bilgisayarları hiç öne sürmeden matematikten söz etmek olasıdır. Geleneksel yol, analitik yaklaşımlarla buna imkân verir. Fakat hesaplamaya dayalı yeni yaklaşımlarla yeni kavramsal yapılar oluşturulmaktadır. Matematik sadece bir yöntem değildir. Ya da yalnızca formel kuram ve kanıtlardan oluşmaz. Matematiğin bir kültürü ve ideolojisi, okullaşma süreçleri, pedagojik yaklaşımları, teknolojiyle bağlantıları, doğa bilimleri ve mühendislikle ortaklıkları vardır. Analitik ve bilgisayar destekli yaklaşımları ayıran kesin çizgiler yoktur ve olmaz. Matematiksel bilginin yaşam arayüzeyinde söylenecek çok şey var.

Eğer tartışmaktan kaçınırsak bu krizden nasıl çıkabiliriz? Eğer matematik dünyasının bütünlüğünde paradigma ve kavramsal dönüşüm olgularını ve sorunlarını incelemek istiyorsak, panellerle, çalıştaylarla, sompozyum ve kongrelerle bir araya gelebilmeliyiz. *Calculus*'un tenini ve tinini birleştirerek, analitik yapısı ile hesaplamaya/uygulamaya yönelik yapısını bütünleştirerek akademyada yeni bir paradigmayı yapılandırmaya adım atabiliriz. Akademyada başlayacak verimli bir tartışma ortamı, tüm öğretim sisteminde genel bir matematik/matematik-öğretimi incelemesini/araştırmasını ve yeni boyutların etkinliğinde toplumla buluşmasını sağlayacaktır. Düşünce ve önerilerim bunlar... Daha nice farklı ve değerli yaklaşımlarla ve önerilerle yeni tasarımlara doğru yol alabiliriz.

KAYNAKLAR

Bardi, S., J., "The Calculus Wars-Newton and Leibniz-The Greatest Mathematical clash of All Time," Thunder's Mouth Press, 2006.

Burton, D., M., "*The History of Mathematics – An Introduction*," 5. Edition, McGraw Hill, 2003.

Dejaressi, C., D. Pinner, "Newton's Darkness-Two Dramatic Views", Imperial College Press, 2003.

Edwards, C. H. Jr., "The Historical Development of the Calculus," Springer-Verlag, 1979.

Hoffman, J., C. Johnson, A. Logg, "Dreams of Calculus," Springer, 2004.

Kuhn, T., "Structure of Scientific Revolutions," University of Chicago Press, 1970 (1962).

Thagard, P., "Conceptual Revolutions," Princeton University Press, 1992.

KRALİÇE VICTORIA'NIN TAÇ GİYME TÖRENİ VE

FETHİ AHMED PAŞA

PROF. ÖMER EĞECİOĞLU

Fethi Ahmed Paşa Osmanlı tarihinde birçok ilke imza atmış bir devlet adamı. Karantina uygulamalarından çeşm-i bülbül yapımına, Dolmabahçe Sarayı'nın dekorasyonundan Haliç'te yolcu vapuru işletmeciliğine kadar birçok işe el atmış. Sultan II. Mahmud'un damadı, Sultan Abdülmecid'in kayınbiraderi ve arkadaşı olarak büyük nüfuz ve servet sahibi olmuş. Bu nedenle hem çok dost, hem de çok düşman edinmiş. Bu makalede Fethi Ahmed Paşa'nın Kraliçe Victoria'nın taç giyme töreninde bulunup bulunmadığı konusunu ele alacağız.

Kraliçe Victoria'nın Londra Westminster Abbey'deki taç giyme töreni, 28 Haziran 1838.

John McGilchrist, *The Public Life of Queen Victoria*. Cassell, Petter, and Galpin, Londra, 1869.

Osmanlı tarihinde ad bırakmış çok sayıda kişinin biyografisinin yer aldığı bir temel eser olan *Sicill-i Osmanî*, Fethi Ahmed Paşa hakkında da bilgi veriyor. Elçilik yaptığı zamanlarla ilgili olarak kendisinin Haziran 1835'te Avusturya imparatorunu tebrike memuren Viyana geçici elçisi olup, daha sonra Temmuz-Ağustos 1836'da asaleten Viyana elçisi, Şubat 1838'de Londra elçisi, Nisan 1838'de ise Paris elçisi olarak atandığını öğreniyoruz. *Sicill-i Osmanî*'de sözü geçen bir diğer husus ise Fethi Ahmed Paşa'nın İngiltere kraliçesinin taç giyme merasiminde, Londra'da Osmanlı Devleti temsilcisi sıfatıyla bulunduğudur.[1]

FETHİ AHMED PAŞA

19. yüzyılda yaşamış Osmanlı asker ve devlet adamı olan Fethi Ahmed Paşa, 1801 doğumlu. Dünyaya geldiği yer İstanbul'da Eyüp semti. Ailesi Rodos'tan geldiği için Rodosizade, II. Mahmud'un kızı Atiye Sultan ile evlendiği için de "damat" olarak biliniyor. Zamanın sultanı ile hem arkadaş, hem de akraba olarak devlet işlerinde büyük nüfuz sahibi olan Fethi Ahmed Paşa'nın yaptıkları arasında çok sayıda olumlu atılım olduğu gibi Sultan'a olan yakınlığına dayanarak kişisel çı-

karları için yaptığı ve olumsuz değerlendirilen uygulamaları da var. 1858 yılında İstanbul'da ölen Fethi Ahmed Paşa Divanyolu'nda II. Mahmud Türbesi bahçesinde gömülüdür.

Fethi Ahmed Paşa'nın hayat hikâyesi kısaca şöyle: Kendisi 1828 senesinde binbaşı olarak Osmanlı-Rus Savaşı'na katılarak 1830'da ferik (tümgeneral) rütbesini aldı ve 1831'de Fethi Paşa oldu. Önce padişahın yaveri olan Fethi Ahmed Paşa, 1833'te Viyana'ya büyükelçi olarak I. Ferdinand'ın tahta çıkış töreninde Osmanlı İmparatorluğu'nu temsil etti. Daha sonra müşir (mareşal) rütbesi ile Aydın valiliği ve Paris büyükelçiliği yaptı. 1835'te Moskova'da Osmanlı İmparatorluğu'nu temsil etti. Çeşitli ülkelerde elçilik yaptı. Daha sonra Ticaret Nazırı olarak çalıştı. Abdülmecid'in tahta çıkmasıyla Meclisi Vâlâ üyesi ve sonra da başkanı oldu. Harbiye Nazırı ve Tophane Müşiri görevlerinde bulundu. Beykoz'da porselen fabrikasını kuran, karantina merkezlerini yaratan ve Osmanlı'da ilk müzenin temelini atan kişi olarak biliniyor. Kendisi ayrıca papa ile görüşen ilk Osmanlı devlet adamıdır.

Azmi Süslü'nün Osmanlı sefirleri ve yazdıkları seyahatnameler üzerine yaptığı çalışmada Fethi Ahmed Paşa'nın büyükelçilik görevi aldığı yerler ve dönemler Avusturya 1835, Avusturya (2. kez) 1836, İngiltere 1838, ve Fransa 1838 olarak veriliyor.[2] Faik Reşit Unat da *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri* adlı kitabında Osmanlı Devleti tarafından muhtelif memleketlere gönderilmiş olan elçilerin listesini verirken Fethi Ahmed Paşa'nın 1834 ve tekrar 1835 tarihlerinde Fransa'ya büyükelçi olarak atandığını, Büyük Britanya hükümeti nezdinde gönderilmiş olan Türk elçilerinin listesini verirken de Fethi Ahmed Paşa'nın 1838 tarihinde "Sefaret-i Mahsusa (Kraliçe Victoria'nın Taç Giyme Merasimi)" nedeni ile Londra'ya gönderilmiş olduğunu yazıyor.[3] Tabii Londra'ya gönderilmiş olması oraya vaktinde varıp taç giyme töreninde Osmanlı'yı temsil ettiği anlamına gelmiyor.

Fethi Ahmed Paşa üzerine yazılmış yazıların çoğunda kendisinin Kraliçe Victoria'nın taç giyme merasiminde Londra'da Osmanlı İmparatorluğu'nun temsilcisi olarak bulunduğu belirtiliyor. Bu minvalde bilginin verildiği kaynaklar arasında Tahsin Öz'ün "Ahmet Fethi Paşa ve Müzeler" adlı 1949 tarihli makalesini,[4] Mehmet Nermi Haskan'ın *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*,[5] Eser Tutel'in *Gemiler...Süvariler... İskeleler...* kitaplarını,[6] yabancı kaynaklardan ise Wendy Shaw'un *Possessors and Possessed: Museums, Archaeology, and the Visualization of History in the Late Ottoman Empire*,[7] Max Kortepeter'in *The Ottoman Turks: Nomad Kingdom to World Empire*,[8] Chris Hellier'in *Splendors of Istanbul: Houses and Palaces Along the Bosporus*[9] kitaplarını sayabiliriz.

Fethi Ahmed Paşa'nın mezar taşındaki kitabesinde verilen hayat hikâyesi içinde de aşağıdaki sözcükleri buluyoruz:

"Osmanlı Devleti'ni temsilen İngiltere Kraliçesi Victoria'nın taç giyme merasiminde bulunmuş ve sonra da asıl görevi Paris sefaretine gitmiştir."[10]

Fethi Ahmed Paşa'nın taç giyme merasimi için II. Mahmud'un temsilcisi olarak Londra'ya gönderildiği elbette ki doğru. Ama Victoria'nın taç giyme törenine Osmanlı Devleti'nin temsilcisi olarak katılan kişi Fethi Ahmed Paşa değil, zamanın Londra büyükelçisi Sârim İbrahim Paşa olmuş.

Fethi Ahmed Paşa.

Necdet Sakaoğlu ve Nuri Akbayar, *A Milestone on Turkey's Path of Westernization. Sultan Abdülmecid*, Denizbank Yayınları, 2002.

Taç giyme töreni kutlamalarının resmi açılışı olarak 10 Mayıs 1838'de Buckingham Sarayı'nda verilen baloda Kraliçe Victoria ve Prens Albert dans ederken.

Joseph Wechsberg, *The Waltz Emperors*, G. P. Putnam's Sons, New York, 1973.

KRALİÇE VICTORIA

1838'in başlarında genç kraliçe Victoria'nın taç giyme merasiminin heyecanı İngiltere'yi baştan aşağı sarmıştı. Victoria İngiltere tahtına 18 yaşında, hükümdarlık hakkı kendisinden önce gelen beş akrabası; babası, dedesi ve üç amcası ölünce çıktı. İngiltere'ye 1837'den 1901'e kadar tam 63 yıl hükümdarlık eden Victoria 1840'ta çok severek evlendiği kuzeni Prens Albert'in 1861'deki erken ölümünden sonra ömrünün sonuna kadar yas tuttu. Uzun süren hükümdarlığının sonunda Victoria'nın geriye bıraktığı izlenim, muhafazakârlık ve orta sınıfın tutucu değer anlayışını sembolize eden asık suratlı yaşlı bir duldur. Ama gençliğinde ne kadar hayat dolu olduğu 1838'deki taç giyme merasimi şenliklerinde verilen bir partiden sonra hatıra defterine yazdığı "Sabah saat dördü geçene kadar dansettim..." sözlerinden anlaşılıyor.

Fethi Ahmed Paşa'nın taç giyme merasimi için II. Mahmud'un temsilcisi olarak Londra'ya gönderildiği elbette ki doğru. Ama Victoria'nın taç giyme törenine Osmanlı Devleti'nin temsilcisi olarak katılan kişi Fethi Ahmed Paşa değil, zamanın Londra büyükelçisi Sârim İbrahim Paşa olmuş.

Victoria'nın taç giyme töreni tahta çıkışından tam bir sene 8 gün sonra, 28 Haziran 1838'de gerçekleşti. Taç giyme töreni kutlamalarının resmi açılışı ise 10 Mayıs 1838'de yeni restore edilmiş olan Buckingham Sarayı'nda verilen bir balo ile yapıldı. Genç kraliçenin taç giyme gününde geçit törenini izlemek üzere Londra'ya gelen meraklıların sayısı dörtyüz binin üzerindeydi. Taç giyme merasiminden önce Londra ve çevresi bir aya yakın süreyle düzenlenen konserler, balolar ve açık hava partilerine sahne oldu. Merasim günü yer gök sürekli top atışları, çalan çanlar, bağırıp çağıran insanlar ve müzik topluluklarının aynı anda çıkardığı gürültü ile inliyordu. Bir gece önceden yollarda yer kapıp kamp yapanlarla beraber binlerce kişi kraliçenin kortejini görmek için yollara dökülmüştü. Gün, sabah saat dörtte yapılan top atışları ile başladı. Saat 10'da kortej Buckingham Sarayı'ndan yola çıkarak bir buçuk saat sonra Constitution Hill, Picadilly, St. James Street, Pall Mall, Cockspur Street, Charing Cross, Whitehall, Parliament Street yolu ile törenin yapılacağı Westminster Abbey'e geldi. Saat 11.00'den itibaren yabancı devlet adamları ve büyükelçiler Westminster Abbey'de kendilerine tahsis edilmiş localarda yerlerini almaya başladılar. Bir süre sonra kendisine eşlik eden ve bembeyaz giysilere bürünmüş olan sekiz nedimesi ile genç Victoria Westminster Abbey'ye girdi. Taç giyme töreni beş saatten fazla sürdü."[11]

KORTEJ

Victoria hakkında 1840 yılında yazılmış çok geniş kapsamlı bir kitapta Buckingham Sarayı'ndan Westminster Abbey'ye seyreden kortejde yer alan yabancı devlet adamları ve elçiler detayları ile verilmiş.[12] Bu sıralamaya göre kortejde bando ve süvari takımından sonra İngiltere'deki daimi büyükelçiler ve devlet adamlarının arabaları yer almış. Bunları takiben yer alan büyükelçiler ve olağanüstü ortaelçiler aşağıdaki gibi sıralanıyor:

"Osmanlı temsilcisi olarak Fethi Ahmed Paşa'yı veren bu listenin aynısı bir Amerikan gazetesinde de yayınlanmış.[13] Ayrıca 19. yüzyılın önemli haberlerinin toplandığı *Newspaper Reader* adlı kitabın Kraliçe Victoria'nın taç giyme töreni ile ilgili makalesinde törene katılan yabancı devlet adamlarının listesinde Türkiye temsilcisi Ahmed Paşa olarak veriliyor."[14]

Kraliçe Victoria'nın taç giyme töreninde bindiği araba.

Litograf H. N. King. The Duke of Argyll, V. R. I. Her *Life and Empire*, Harpers & Brothers, 1901, s. 86.

Bu listelere göre Fethi Ahmed Paşa, sultanın olağanüstü temsilcisi olarak yer alıyor gibi görünüyor, ama bu sıralamada verilen sadece protokolün önceden planlanan resmi düzeni.

Victoria hakkındaki 1840 yazımı kitaba göre daimi büyükelçilerin ve devlet adamlarının arabalarının ve giysilerinin süslemeleri ve kıyafetlerinin şatafatı izleyicilerin beklediği kadar iyi değilmiş ama taç giyme töreni için özel olarak Londra'ya gönderilmiş olan olağanüstü büyükelçilerin arabalarının şıklığı ve gösterişi göz kamaştıracak nitelikteymiş. Özellikle Fransız ve Sardinya temsilcilerinin arabaları nefes kesici zenginliklerle süslüymüş. Bu büyükelçilerden bazılarının arabaları altı at tarafından çekiliyormuş. Bazı devletler ise arka arkaya iki hatta üç araba ile birden temsil edilmişler.

Listede belirtilmesine rağmen Fethi Ahmed Paşa'nın töreni kaçırdığı kitapta şu sözlerle anlatılıyor:

"Sultanın olağanüstü büyükelçisi Fethi Ahmed Paşa törende yerini alamadı. Ekselânsları İngiltere'ye yolculuk ederken yolda ortaya çıkan ciddi bir sağlık sorunu nedeni ile kıyılarımıza maalesef taç giyme töreninden çok çok sonra varabildi. Paşanın eksikliği büyük hayal kırıklığına yol açtı, çünkü halk Doğu hükümdarının temsilcisi olarak onun arabasının çok değişik ve olağanüstü şatafatlı olacağını bekliyordu."[15]

Paşanın rahatsızlandığı için taç giyme töreninde yer alamadığını Londra'da yayınlanan *The Times* gazetesinin 30 Ağustos 1838 tarihli sayısında okumak mümkün. Bu haberde de

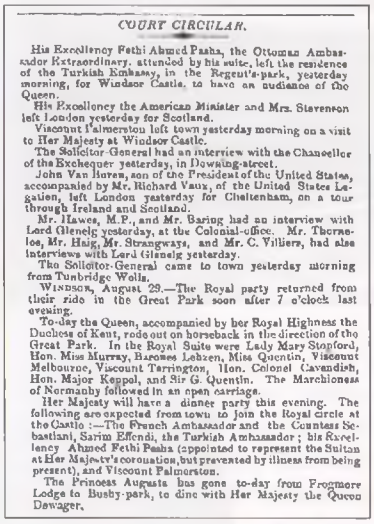
"Fethi Ahmed Paşa kraliçenin taç giyme törenine Sultanın temsilcisi olarak gönderilmiş, ama rahatsızlığı nedeni ile bu törene katılamamıştı."

deniliyor. Böylece Fethi Ahmed Paşa'nın Victoria'nın taç giyme merasiminde bulunmadığı bağımsız bir ikinci kaynak tarafından da teyit edilmiş oluyor.

Bunlara ek olarak Londra'da yayınlanan Ağustos 1838 tarihli *Gentleman's Magazine* adlı dergi de tören alayında yer alanların listesini verirken Osmanlı temsilcisi olarak sadece büyükelçi Sârim Efendi'yi göstermiş.[16]

FETHİ AHMED PAŞA LONDRA'YA NE ZAMAN VARDI?

COURT CIRCULAR.

His Excellency Fethi Ahmed Pasha, the Ottoman Ambassador Extraordinary, attended by his suite, left the residence of the Turkish Embassy, in the Regent's-park, yesterday morning, for Windsor Castle, to have an audience of the Queen.

His Excellency the American Minister and Mrs. Stavenson left London yesterday for Scotland.

Viscount Palmerston left town yesterday morning on a visit to Her Majesty at Windsor Castle.

The Solicitor-General had an interview with the Chancellor of the Exchequer yesterday, in Downing-street.

John Van Buren, son of the President of the United States, accompanied by Mr. Richard Vaux, of the United States Legation, left London yesterday for Cheltenham, on a tour through Ireland and Scotland.

Mr. Hawes, M.P., and Mr. Baring had an interview with Lord Glenelg yesterday, at the Colonial-office. Mr. Thornelos, Mr. Haig, Mr. Strangways, and Mr. C. Villiers, had also interviews with Lord Glenelg yesterday.

The Solicitor-General came to town yesterday morning from Tunbridge Wells.

WINDSOR, August 29.—The Royal party returned from their ride in the Great Park soon after 7 o'clock last evening.

To-day the Queen, accompanied by her Royal Highness the Duchess of Kent, rode out on horseback in the direction of the Great Park. In the Royal Suite were Lady Mary Stopford, Hon. Miss Murray, Baroness Lehzen, Miss Quentin, Viscount Melbourne, Viscount Torrington, Hon. Colonel Cavendish, Hon. Major Keppel, and Sir G. Quentin. The Marchioness of Normanby followed in an open carriage.

Her Majesty will have a dinner party this evening. The following are expected from town to join the Royal circle at the Castle:—The French Ambassador and the Countess Sebastiani, Sarim Effendi, the Turkish Ambassador; his Excellency Ahmed Fethi Pasha (appointed to represent the Sultan at Her Majesty's coronation, but prevented by illness from being present), and Viscount Palmerston.

The Princess Augusta has gone to-day from Frogmore Lodge to Busby-park, to dine with Her Majesty the Queen Dowager.

Fethi Ahmed Paşa'nın gençliği.

Faik Reşit Unat, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri*, (Prof. Bekir Sıtkı Baykal tarafından tamamlanmış), Türk Tarih Kurumu Basımevi, VII, Seri - SA. 8, Ankara, 1968.

Fethi Ahmed Paşa'nın rahatsızlığından dolayı törene katılamadığı bilgisini içeren haber.

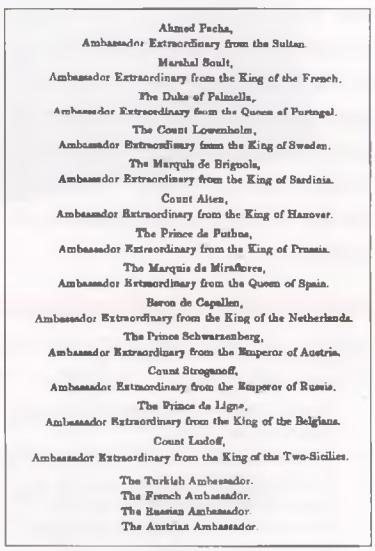
The Times, 30 Ağustos 1838, s. 4.

"Türk büyükelçisi geldiği zaman etrafındaki muhteşem görünüme duyduğu hayranlıktan olacak ne yapacağını bilemedi, artık yerine oturması gerektiği söylenene kadar dili tutulmuş gibi dakikalarca etrafına bakındı."

Tahsin Öz'ün makalesinden öğrendiğimize göre Fethi Ahmed Paşa Londra'ya giderken Rodos'a da uğramış.[17] 1838 yılında Avrupa'da, özellikle Londra gazetelerinde Fethi Ahmed Paşa ile ilgili çıkmış olan haberler arasında Avrupa içindeki hareketlerini, İngiltere'de bulunduğu zamanda yaptıklarını ve görüştüğü kişileri bulabiliyoruz. Londra'da çıkan *The Times* gazetesinde 1838 Haziran ayından 1839 Eylül ayına kadar olan sürede aşağıda verilen haberler var:

"16 Haziran 1838'de Roma'dan alınan bir habere göre] Fethi Ahmed Paşa dün Floransa'ya doğru hareket etti." (30 Haziran 1838)

"Sultanın olağanüstü büyükelçisi ekselânsları Fethi Ahmed Paşa, beraberinde birinci sekreter Sami Efendi ve ikinci tercüman Arakel Dadian

Ahmed Pacha,
Ambassador Extraordinary from the Sultan.

Marshal Soult,
Ambassador Extraordinary from the King of the French.

The Duke of Palmella,
Ambassador Extraordinary from the Queen of Portugal.

The Count Lowenhelm,
Ambassador Extraordinary from the King of Sweden.

The Marquis de Brigode,
Ambassador Extraordinary from the King of Sardinia.

Count Alten,
Ambassador Extraordinary from the King of Hanover.

The Prince de Puthus,
Ambassador Extraordinary from the King of Prussia.

The Marquis de Miraflores,
Ambassador Extraordinary from the Queen of Spain.

Baron de Capellen,
Ambassador Extraordinary from the King of the Netherlands.

The Prince Schwarzenberg,
Ambassador Extraordinary from the Emperor of Austria.

Count Stroganoff,
Ambassador Extraordinary from the Emperor of Russia.

The Prince de Ligne,
Ambassador Extraordinary from the King of the Belgians.

Count Ludolf,
Ambassador Extraordinary from the King of the Two-Sicilies.

The Turkish Ambassador.
The French Ambassador.
The Russian Ambassador.
The Austrian Ambassador.

Victoria'nın taç giyme törenine katılan yabancı devlet adamlarının listesinin başlangıcı.

Anonymous, 1840, s. 582-3.

tarafından Dışişleri Bakanı Vikont Palmerston'a takdim edildi." (23 Ağustos 1838)

"Osmanlı Devleti'nin olağanüstü büyükelçisi ekselânsları Fethi Ahmed

Fethi Ahmed Paşa'nın Sultan II. Mahmud'un Divanyolu'ndaki türbesinin bahçesinde bulunan kabri ve mezar taşı. Temmuz, 2010.

Paşa, kraliçenin huzuruna kabul edilmek üzere dün sabah [29 Ağustos 1838] maiyeti ile birlikte Regent's Park'taki Türk büyükelçiliği rezidansından Windsor kalesine doğru yola çıktı... Kraliçenin 29 Ağustos akşamı vereceği ziyafete katılacak olanlar arasında Fransa büyükelçisi Sébastiani ve eşi, Sârim Efendi, Türk büyükelçisi ekselânsları Fethi Ahmed Paşa ve Vikont Palmerston yer alıyor." (30 Ağustos 1838)

Bu haberlerden ortaya çıkan, Fethi Ahmed Paşa'nın Londra'ya varmasının 1838 Ağustos ayı ortası olduğu. Kendisi 20 Ağustos'ta Londra'daki büyükelçiliğe vasıl olmuş, 22 Ağustos'ta Sârim Paşa tarafından İngiltere Dışişleri Bakanı Palmerston'a takdim edilmiş, Kraliçe Victoria'ya takdim edilmesi ise 30 Ağustos 1838'i bulmuş.

SÂRİM İBRAHİM PAŞA VE TAÇ GİYME TÖRENİ

Sicill-i Osmanî'ye göre 1801 doğumlu olan Sârim İbrahim Paşa Londra'ya Eylül 1837 ve tekrar Kasım 1844'te iki kez sefir olarak atanmış. Daha sonra Ekim 1845'te Paris sefiri olmuş. 1848'de Meclis-i Vâlâ reisliği ve sadrazamlık yapmış ve 1854 yılında vefat etmiş.[18]

Victoria'nın taç giyme törenine katılmasından önce genç kraliçenin tahta çıkması münasebeti ile II. Mahmud'un tebriklerini Victoria'ya sunan Osmanlı devlet adamı da Sârim İbrahim Paşa olmuş. *London Gazette*'nin 13 Aralık 1837 tarihli sayısındaki Buckingham Sarayı kaynaklı bir haberde, Osmanlı daimi büyükelçisi İbrahim Sârim Efendi'nin 11 Aralık 1837'de Kraliçe Victoria'yı ziyaret ettiği ve kraliçeye, Osmanlı padişahının kraliçenin tahta çıkmasına ilişkin tebriklerini içeren bir mektup takdim ettiği haberi veriliyor.

Sârim İbrahim Paşa'nın Victoria'nın taç giyme törenindeki görkeme ne kadar hayran kaldığı çeşitli kaynaklar tarafından belgelenmiş. Tören hakında *The New Yorker* dergisinin 1838 yılı haberinde Westminster Abbey'de kendilerine ayrılan localarda yerlerini alan temsilciler ve büyükelçilerin giysileri betimlenirken, Fransız temsilcisi Dalmaçya Dükü Mareşal Soult'un ne kadar şık olduğu ve Avusturya Büyükelçisi Prens Esterhazy'nin nasıl elmaslarla süslü bir üniforma ile beğeni topladığı söyleniyor. Bu haberde Westminster Abbey'de yabancı temsilcilere ayrılan locada yerini alan Osmanlı büyükelçisi Sârim İbrahim Paşa hakkında şu sözler kullanılıyor:

"Türk büyükelçisi geldiği zaman etrafındaki muhteşem görünüme duyduğu hayranlıktan olacak ne yapacağını bilemedi, artık yerine oturması gerektiği söylenene kadar dili tutulmuş gibi dakikalarca etrafına bakındı."[19]

Sârim İbrahim Paşa'nın Westminster Abbey'de gördüğü şaşaa karşısında sergilediği hayranlığın tasvirini başka kaynaklarda da bulmak mümkün.[20]

Fethi Ahmed Paşa'nın Victoria'nın taç giyme törenine katılamaması, Londra'da toplanan halkı arabasının süslemelerini göremedikleri için hayal kırıklığına uğratmış. Anlaşılan törenin şatafatından etkilenen, onun yerine Osmanlı Devleti'ni temsil eden Sârim İbrahim Paşa olmuş.

PROF. ÖMER EĞECİOĞLU
SANTA BARBARA, EYLÜL 2010

DİPNOTLAR

1 Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani Osmanlı Ünlüleri*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları 30, İstanbul, Mayıs 1996, Cilt 2, s. 522.

2 Azmi Süslü, *Un Aperçu sur les Ambassadeurs Ottomans et leurs Sefaretname*. A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi, Atatürk'ün 100.Doğum Yılına Armağan, XIV, 1983, sayı 25'ten ayrıbasım, s. 233-260.

3 Faik Reşit Unat, 1968, Liste XVI.

4 Tahsin Öz, "Ahmet Fethi Paşa ve Müzeler", *Türk Tarih, Arkeoloqya ve Etnografya Dergisi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1949, sayı V, s. 4.

5 Mehmet Nermi Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, Üsküdar Belediyesi Yayını, 2001, Cilt 1, s. 195.

6 Eser Tutel, *Gemiler...Süvariler... İskeleler...*, İletişim Yayınları, 1998, s. 176.

7 Wendy M. K. Shaw, *Possessors and Possessed: Museums, Archaeology, and the Visualization of History in the Late Ottoman Empire*, Univ. of California Press, 2003, s. 48.

8 C. Max Kortepeter, *The Ottoman Turks: Nomad Kingdom to World Empire*, Isis Press, 1991, s. 313.

9 Chris Hellier, *Splendors of Istanbul: Houses and Palaces Along the Bosporus*. Abbeville Press, 1993, s. 100.

10 Doğu Mermerci, "Türk Müzeciliğinin 150. Yılında Ahmed Fethi Paşa ve Bastırılan 150. Yıl Hatıra Madalyonları", *Türk Nümismatik Derneği, Bulteni* No. 35-36, İstanbul 1999, s. 71-77.

11 Sidney Lee, *Queen Victoria, A Biography*, The MacMillan Co., New York, 1903, s. 88.

12 Anonymous, *Personal Traits, and Characteristic Sketches of Victoria the First*, William Benett, London, 1840, s. 581-2.

13 *Extra Globe*, Washington D. C., 2 Ağustos 1838, s. 303.

14 H. F. Bussey ve T. Wilson Reid, "Coronation of her Majesty Queen Victoria", *The Newspaper Reader*, Blackie & Son, Londra, 1879, s. 167-175.

15 Anonymous, 1840, s. 583.

16 *Gentleman's Magazine*, "Coronation", Ağustos 1838, Londra, s. 189.

17 Tahsin Öz, 1949, s. 4.

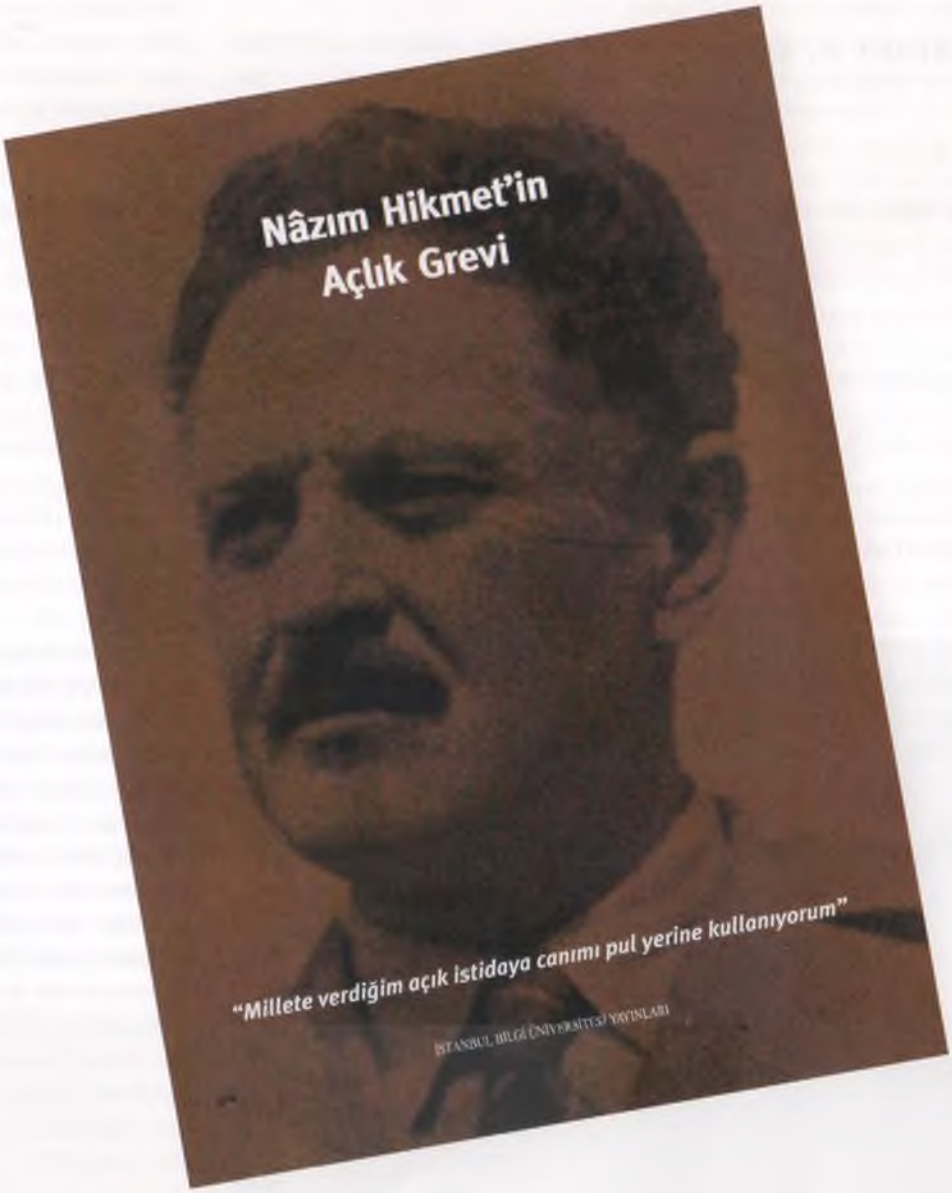
18 Mehmed Süreyya, Ağustos 1996, Cilt 5, s. 1482.

19 *The New Yorker*, 28 Temmuz 1838, Cilt V, No. 19, s. 299.

20 John McGilchrist, *The Public Life of Queen Victoria*, Cassell, Petter and Galpin, Londra, 1869, s. 79.

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

"Millete verdiğim açık istidaya canımı pul yerine kullanıyorum"

Nâzım Hikmet'in "Millete verdiğim açık istidaya canımı pul yerine kullanıyorum" diyerek başladığı açlık grevi sırasında "tutabildiği" notlarla, belgelerin ve o günlerde özel olarak yayınlanan *Nâzım Hikmet* dergisi ile diğer yayınların tıpkıbasımlarının yeraldığı bu dosya; şairin ölümünün 48. yılında Piraye Koleksiyonu, Nâzım Hikmet Vakfı ve TÜSTAV'daki arşiv belgelerinden yararlanılarak hazırlandı.

Dosya belirli sayıda basılmış ve numaralandırılmıştır.

www.bilgiyay.com
Kurtuluş Deresi Caddesi No: 47, 34440 Dolapdere/İSTANBUL
Telefon: **0212 311 52 59** Faks: **0212 253 47 00**
E-mail. yayin@bilgiyay.com - dagitim@bilgiyay.com

Genel Dağıtım: **PUNTO**
www.puntokitap.com
Telefon: **0212 496 10 50** Faks: **0212 551 30 13**
E-mail: **punto@puntokitap.com**

İTALYA'DA KÖLELERİ AYAKLANDIRAN BİR TRAKYALI

SPARTACUS

MUSTAFA H. SAYAR

Tarihi bir kişilik olan Trakya kökenli Spartacus'un ismi etrafında sadece eskiçağ kaynaklarında değil, günümüze değin çeşitli kaynaklarda da efsaneler oluşturulmuştur. Eskiçağın en büyük köle ayaklanmasının önderi olan Spartacus, insanlık tarihi boyunca ezilenlerin, mağdurların ve köleleştirilmişlerin mücadelesinin sembolü oldu. Esasen Spartacus hakkında bilinenler çok sınırlıdır. Spartacus İsyanı sırasında meydana gelen tarihi olaylar hakkında kapsamlı bir bilgi yoktur, birbirleriyle çelişen kısa bilgiler vardır. Bu makalede bu bilgilerin tarihi gerçeklerle ne derece uyumlu olduklarını gözden geçireceğiz.

Denis Foyatier tarafından 1830'da yapılan Spartacus heykeli.

Louvre Müzesi, Paris.

İlk olarak ünlü Romalı hatip ve senator Cicero İÖ 70 yılında bir yıl önce bastırılmış köle isyanında Spartacus'tan söz eder. İÖ 30'lu yıllarda yazan tarihçi Sallustius, Spartacus'a karşı belli bir sempati beslediğinden eserinde ondan biraz daha fazla bahseder.[1] Spartacus hakkında Roma Devleti'nin resmi görüşünü tarihçi Titus Livius 95. ve 97. kitaplarında anlatır.[2] Daha sonra Orosius ve Hadrian döneminde eser veren Florus abartılı bir üslupla Roma'nın Spartacus ile olan savaşlarını ve ona karşı elde ettiği başarılarını yazmıştır.[3]

SPARTACUS KİMDİR?

Spartacus İsyanı hakkındaki bilgilere geçmeden önce onun memleketi ve kökeni hakkında elimizdeki bilgilere kısaca değinmenin yararlı olacağı kanısındayım. Spartacus ismine Roma tarih yazarlarından Plutarkhos, Appian, Athenaeus, Cicero, Livius, Orosius ve Florus'ta rastlarız. Spartacus hakkında en somut bilgileri veren Plutarkhos ondan 'Maed kabilesinden bir Trakyalı' şeklinde bahseder.[4] Maed kabilesi Batı

Trakya'da Strymon (Struma/Karasu) Nehri havzasında yaşamaktaydı ve İÖ 429 yılından beri tarih yazımında yer alır. Maed kabilesi İÖ 1. yüzyılda Anadolu'dan gelerek Balkan Yarımadası'nda Roma'nın yayılmasını önlemek isteyen Pontus Kralı Mithridates'in en yakın müttefikiydi. Bu nedenle Balkan Yarımadası'nı işgal eden Roma konsülü Sulla Mithridates'i püskürttükten sonra onun yakın müttefiki Maed kabilesini de ağır şekilde cezalandırmış ve erkeklerinin hepsini savaş esiri olarak İtalya'ya getirerek zafer alayında halka göstermişti. Spartacus bir görüşe göre İÖ 86 yılında Sulla ile yapılan savaşlar sırasında ya da İÖ 76 yılında Batı Trakya'da Roma işgal güçleriyle işgale karşı direnen Trak kabileleri arasında tekrar alevlenen çatışmalar sırasında Roma'nın buraya gönderdiği Appius Claudius Pulcher komutasındaki birlikler tarafından esir alınmış ve köle tacirlerine satılmıştı.[5] Spartacus ismi birçok Trak kabilesi şefi, sivil şahıslar ve askeri görevliler tarafından da kullanılmıştır. Bu isme Atina ve Milet şehirlerinde, Kyklad adalarında ve Teselya'da bulunan yazıtlarda rastlanmıştır. Dilbilimcileri Spartacus isminin Latince sparrus, sparum= kargı ya da mızrak ve trako-frig bir sıfat olan takos = ünlü ya da saygıdeğer sözcüğünün bileşkesinden oluştuğunu öne sürmektedirler. Eğer bu öneri doğruysa Spartakos ismi mızrağıyla ünlenen anlamı taşımaktaydı. Ancak Romalıların gladyatör okulunda yeteneklerine göre gladyatörlere takma isimler verdikleri göz önüne alındığında bu ismin Spartacus'a doğuştan değil, sonradan gladyatör okulunda verildiği de düşünülebilir.

Spartacus'un doğduğu yer olarak bugün Güneybatı Bulgaristan'da bulunan Sandanski bölgesi önerilmektedir. Spartacus'un doğumu ile gladyatör okuluna gönderildiği zaman arasında nasıl yaşadığı bilinmemektedir. Bu konuda herhangi bir kaynak yoktur. Ancak Spartacus'un Trakya'da kendi kabilesi içinde gençliğinde silah kullanmayı öğrenip Makedonya'da bulunan Roma ordusunun yardımcı birlikleri için eğitildiği ve sonra da buradan firar ettiği, yakalanıp askeri mahkemede yargılandıktan sonra ceza olarak Capua'daki gladyatör okuluna gönderildiği tahmin edilmektedir.

Spartacus İsyanı hakkında en ayrıntılı bilgileri Khaironeia doğumlu bir biyografi yazarı olan Plutarkhos İÖ 100 yılı civarında yazdığı *Bioi Paralelloi* (=Paralel Hayatlar) adlı eserinde Crassus ismindeki Romalı komutanın hayatını anlattığı bölümde onun tarafından bastırılan köle ayaklanmasını ayrıntılarıyla anlatmıştır. Bu eserde Plutarkhos'un anlatım şeklinden Spartacus'a belli bir sempati duyduğu anlaşılmaktadır. Buna karşılık İskenderiyeli Appianos ise Plutarkhos'tan çeyrek yüz yıl sonra yazdığı *Roma Tarihi*'nde isyanı ayrıntılı olarak ancak Spartacus karşıtı bir tarzda anlatmaktadır.[6] Her iki yazarın anlatımları arasında büyük fark olması Spartacus önderliğinde gerçekleşen isyanın ayrıntılarını araştırırken karşılaşılan çelişkileri daha da artırmaktadır.

Spartacus İsyanı'nın çıkış noktasının Campania bölgesindeki Capua olduğu bilinmekle birlikte isyana neden olan olayların ve isyana karşı Roma Devleti'nin aldığı önlemlerin ayrıntıları hakkında bilgi yoktur. İÖ 73 yılında Capua'daki gladyatör okulundan 70 gladyatörün kaçması Roma'yı huzursuz etmekteydi. Kaçanların başında kılıçla dövüş hizmetine mahkûm olmuş Thrakyalı Spartacus'tan başka Galliali Krixos ve Oinomaos vardı. Spartacus'un köle durumuna düşmeden önce bir savaşçı olduğu kesin olarak bilinmektedir. Vergi ödeme yükümlülüğünde olan Trakyalı bir kabile mensubu iken Roma Devleti'ne esir düşer. Roma Devleti onu vücudunun yapısından ve gücünden ötürü kılıç kullanma okuluna yollamıştır.

Capua'daki köle okulundan kaçanlar önce silahlandılar ve sonra da

Spartacus, Batı Trakya'daki Styrmon (Karasu) Nehri havzasında yaşayan Maed kabilesinde dünyaya gelir.

İS 2. yy. sonu ya da 3. yy. başlarından bir gladyatörün mezar steli. Alt kısımdaki üç satırlık yazıtın çevirisi: Alexander II dövüş kazanmış babası Provocator Tryphoros'un anısına bu steli diktirdi. Stelin kabartmasında Tryphoros'un arkasında 11 adet çelenk görülmektedir. Bunlar Tryphoros'un kazandığı dövüşler sonrasında aldığı sembolik ödüllerdir.

Spartacus'un başarısının duyulması ve tüm İtalya yarımadasında yayılması üzerine sadece gladyatör okullarında tutulan savaş esirleri ve cezalandırılmış askerler değil, aynı zamanda evlerde hizmet veren köleler de Spartacus ve çevresindeki gruba katılarak büyük bir kaçak köle ordusu oluşturdular.

güneye yöneldiler. Kendilerini takip edenleri püskürtüp başka bölgelerden kaçarak kendilerine katılan kölelerle birlikte Vezüv Yanardağı krateri civarında üslenerek etrafı yağmalamaya başladılar ve ele geçirdikleri ganimetleri herkese eşit dağıttılar. Spartacus'un baştan beri bu grubun lideri olduğu şüphelidir. Belki de daha sonra tüm ayaklananların lideri konumuna gelmişti. Zira Campania bölgesindeyken önderlik rolünü sürdüren Galyalı Krixos ile çekişme içine girdiğini görüyoruz.

Roma Devleti'nin isyan bölgesindeki yerel güvenlik güçlerinin büyük bir grup oluşturarak özgürlüklerine kavuşmak için İtalya'dan kaçan kölelerle başa çıkmaları artık mümkün olamadığından önce aceleyle bir araya getirilmiş hafif silahlı bir birliği *propraetor* Gaius Claudius Glaber komutasında Vezüv civarına yolladı. Glaber isyancıları Vezüv Dağı'nın eteğinde kuşattı. Ancak isyancılar civardaki bağların asma kütüklerinden aldıkları bitkilerden yaptıkları örme ip merdivenlerle Roma birliğinin arkasına sarkıp, karargâhlarını ele geçirip bunları geri püskürtmeyi başardılar. Bu başarının duyulması ve tüm İtalya yarımadasında yayılması üzerine sadece gladyatör okullarında tutulan savaş esirleri ve cezalandırılmış askerler değil, aynı zamanda evlerde hizmet veren köleler de Spartacus ve çevresindeki gruba katılarak büyük bir kaçak köle ordusu oluşturdular. Kölelerin sayısının ne kadar olduğu tam olarak bilinmemektedir. Eskiçağ tarih yazarları bu konuda çelişkili bilgiler vermektedirler. Genel olarak bu sayıların abartılı olduğu izlenimi uyanmaktadır. Romalı tarihçiler tarafından Roma düşmanı olan bir isyancının emrindeki insan gücünün bu kadar abartılmasının arkasında yatan nedenlerden biri kendi başarılarını abartmak, diğeri de iki yıl boyunca İtalya yarımadasında kaçak kölelere karşı Roma Devleti'nin sürekli acz içinde olması ve kölelerin etrafı yağmalayarak Roma devlet otoritesinin Güney İtalya'da ortadan kalkmasına neden olmaları karşısında bir tür mazeret bulma girişimidir.

Anlaşıldığına göre Roma Devleti İÖ 1. yüzyılın ikinci çeyreği başında başlayan bu köle ayaklanmasını önceleri küçümsedi ve gerçek boyutlarını değerlendirmekte yetersiz kaldı. Spartacus'a karşı yapılan ve yukarıda değinilen askeri müdahalenin ardından ikinci bir birlik *praetor* (= konsüllerin yerine devlet işlerini gören ve Romalılar ile yabancılar arasındaki hukuki anlaşmazlık konularında karar verme yetkisi bulunan üst düzey bürokrat) rütbesinde bir komutan olan Publius Varianus'un önderliğinde gönderildi. Varianus yanında bulunan *quaestur*'u (= devlet hazinesinden ve mali işlerden sorumlu yüksek memur olup savaş sırasında ordunun maaşlarından ve yolda tüketilecek yiyecek ve içeceğin yönetiminden sorumludur) ve *legat*'larıyla (= yardımcı ya da vekil) birlikte Spartacus karşısında ağır yenilgilere uğradı. Önce *legat* Furius komutasındaki 3.000 kişilik Roma birliği yok edildi. Daha sonra da diğer *legat* Lucius Cossinius daha büyük bir askeri güce sahip olmasına rağmen ağır bir yenilgiye uğradı ve öldürüldü. *Praetor* Publius Varianus'un da birliği yok edildi ve yakın korumaları isyancılara esir düştü. İÖ 73 yılı sonbaharında meydana gelen bu olayları Romalı tarihçi Sallustius ayrıntılı olarak anlatmaktadır. Sallustius'a göre *praetor* Publius Varianus'un birliğinde salgın hastalık başgöstermiş ve yenilgilerden kaçan askerler bir daha birliklerine geri dönmemişlerdi. Yenilgilerden morali bozulan askerleri tümüyle savaşma gücünü kaybedince Publius Varianus artık sadece isyan eden kölelerin etrafı yağmalamalarına engel olmaya çalıştı. Bunda bir ölçüde başarılı olan Varianus Spartacus ve Krixos komutasında köle ordusunu Campania bölgesinden güneye doğru hareket etmeye mecbur bıraktı. Sallustius'un tarihinden öğrendiğimize göre bu aşamada Spartacus ile Krixos arasında görüş ayrılığı meydana geldi. Krixos Roma ordusu ile savaşmayı ve kuzeye Roma'ya doğru ilerlemeyi önerirken, Spartacus tüm kölelerı İtalya'dan çıkararak memleketlerine özgür insanlar olarak döndürmeyi hedef olarak belirlemişti. Sonuçta Krixos'un önerisi doğrultusunda hareket edilmesi kararlaştırılırken Spartacus tarım ve hayvancılık alanında tarım işçisi ve çoban olarak çalışan kölelerin çoğunlukta olduğu Lucania bölgesine çekilerek Romalıları orada karşılama önerisini kabul ettirebildi. Köleler Spartacus'un emrini dinlemeyerek Lucania bölgesinde bir yerleşme yerini yağmaladılar ve daha sonra da Praetor Varianus'un birliğini Lucania'da bir kez daha yenilgiye uğrattılar. İÖ 74 yılı kışını ve İÖ 73 yılının ilk aylarını

Lucania'da geçiren köleler bu arada daha güneyde bulunan Thurii ve Cosentia bölgesine kadar uzanan alanı yağmaladılar.

KRİXOS'UN ÖLÜMÜ

İÖ 73 yılı boyunca Roma senatosu kölelere sadece *praetor* düzeyinde müdahale etmekle yetinmiş ve Varinius'a genişletilmiş *imperium maius* (= komuta yetkisi) vermişti. Ancak olayların tırmanması ve art arda gelen başarısızlıklar üzerine İÖ 72 yılı *konsül*'leri(= Roma'da her yıl devleti yönetmek üzere senato tarafından seçilen en üst düzey iki yöneticiye verilen ad) Gnaeus Cornelius Lentulus Clodianus ve Lucius Gellius Poplicola Roma senatosu tarafından kölelere karşı askeri harekâtı bizzat yönetmekle görevlendirildiler. Her bir konsülün emrine ikişer lejyondan oluşan birer ordu verildi. Bu birliklere ek olarak *propraetor* Quintus Arrius'un emrindeki bir askeri kuvvet de destek olarak bölgeye gönderildi. Konsüllerin savaş planının ilk adımı kölelerin kuzeye çıkmalarını önlemek ve güneyde Roma'nın tahıl ambarı olan Sicilya'ya geçmelerini engellemekti. Spartacus ise kış ayları boyunca yanındaki savaşabilecek durumda olanları silahlandırıp düzgün bir askeri birlik haline getirdi ve bir süvari birliği oluşturdu. O dönemi anlatan tarihçilerin verdikleri sayılara göre Spartacus'un komutası altında 30.000 ve Krixos'un komutası altında da 10.000 kişi olmak üzere ayaklanan köleler toplam 40.000 kişilik bir kuvvet hazırlamışlardı. Krixos, Germenler ve Gallialılardan oluşan emrindeki 10.000 kişilik kuvvet ile Spartacus'tan ayrıldı ve kuzeye doğru yürüyüşe geçti. Ancak Apulia bölgesinde Quintus Arrius tarafından durduruldu ve yanındakilerle birlikte imha edildi.

Spartacus ise yanındakilerle kuzeye doğru harekete geçti. Niyeti Kuzey İtalya'da Po Ovası'nı geçip, Alpler'i aşıp beraberindekileri özgür insanlar olarak memleketlerine göndermekti. *Konsül*'lerden Lentulus Spartacus'un kuzeye doğru çıkış yolunu kesmeye çalıştı. Diğer *konsül* Gellius ve *propraetor* Arrius ise Spartacus'u güneyden tehdit ederek çevirmeye çalıştılar. Ancak Spartacus her iki *konsül*'ün emrindeki lejyon birliklerini yendi. Esir aldığı lejyon askerlerini Romalıların kendilerine yaptıklarını onlara yaparak gladyatörler gibi birbirleriyle dövüştürerek karşılıklı olarak öldürttü.[7] Ayrıca Krixos ile birlikte yola çıkan ve öldürülenlerin anısına bir cenaze töreni düzenledi. Artık kuzeye Gallia Cisalpina bölgesine giden yola çıkma zamanı gelmişti. Bu yol üzerindeki tek engel kendisini 10.000 kişilik bir askeri birlik ile bekleyen *prokonsül* Caius Cassius Longinus idi. Ancak Longinus da Spartacus karşısında ağır bir yenilgi aldı. Art arda gelen bu askeri başarılar Spartacus ile birlikte savaşan grupların başını döndürmüş olmalı ki, Spartacus'u kuzeye doğru yola devam etme fikrinden vazgeçirip İtalya yarımadasının tamamını yağmalayıp bir savaş ganimeti almak için doğrudan Roma'ya yürümeye ikna ettiler. Picenum bölgesinde karşılarına çıkan *konsül*'leri yendiler. *Praetor* Gnaeus Manlius da yenilerek öldürüldü. Böylece İÖ 72 yılı ortalarına gelindiğinde Spartacus askeri başarılarının zirvesinde bulunmaktaydı. Tarihçilerin farklı bildirimlerine göre emri altındaki birliklerin sayısı 60.000 ile 120.000 arasındadır. Romalılar bu dönemde artık onunla doğrudan karşılaşmaktan kaçınır olmuşlar ve bu otorite boşluğu içinde isyan eden köleler İtalya yarımadasını yağmalayıp, Roma vatandaşlarını öldürüp bir bölgeden ötekine geçerek serbestçe dolaşmaya başlamışlardı. Bu durum Romalı tarihçiler tarafından Roma'nın Hannibal zamanından beri karşı karşıya olduğu en büyük yaşamsal tehlike olarak yorumlanmıştı.

MARCUS LICINIUS CRASSUS

Bu durumdan çıkışın ancak yetenekli bir askeri komutan sayesinde gerçekleşebileceğini gören Roma senatosu uygun gördüğü kişilere teklif götürmeye hazırlandı. Bu iş için öngörülen adaylar arasında bulunan Metellus Pius, Pompeius ve Lucullus İtalya dışındaki savaş

Samsun'da (=Amisos) bulunmuş olup Brüksel'deki Cinquantenaire Müzesi'nde sergilenmekte olan Diodoros ismindeki gladyatörün mezar taşı. İÖ 2. yy. sonu ya da 3. yy. başlarına tarihlenen stelin üzerindeki mezar ağıtının çevirisi şöyledir: Burada yatan talihsiz Diodoros'um. Dövüşte rakibim Demetrios'u alt ettiğim halde hemen öldürmedim. Ama kahreden ölüm tanrıçası ve hakemin kötü sinsiliği beni öldürdü. Gün ışığından ayrılıp Hades'e geldim. Benimle birlikte aynı yerde doğmuş olanların bulunduğu toprakta yatıyorum ve beni buraya dindarlığından dolayı iyi bir dost defnetti.

alanlarında görevliydiler ve oralardan İtalya'ya geri çağrılmaları o an için mümkün değildi. Bu nedenle *praetor* Marcus Licinius Crassus özel bir askeri harekât yetkisiyle Roma senatosu tarafından İtalya yarımadasındaki sorunu halletmek üzere görevlendirildi. Crassus, daha önce Sulla komutasında savaşırken parlak bir subay ve iyi bir organizatör olarak dikkat çekmişti. İyi bir çevresi vardı ve varlıklı bir aileye mensuptu. Bu özelliklerinden dolayı kendi servetinden bir askeri güç oluşturabilecek ve bunu organize edebilecek konumdaydı. Öte yandan da gözüpek bir komutan olup gerektiğinde gaddarlıkta en uç noktaya kadar gidebilen bir karakter yapısı vardı. Ayrıca Crassus büyük arazilere sahip biri olarak çok sayıda köle çalıştırıyordu. Bu nedenle kölelerin ayaklanması onu da şahsen ilgilendiriyordu. Crassus için böyle bir askeri komutanlık görevi daha sonraki politik geleceği için çok önemliydi. Siyasi rakibi Pompeius halen İspanya'da bulunmaktaydı ancak yakında Roma'ya dönüp İÖ 70 yılı *konsül*'lüğü için aday olacaktı. Crassus da Roma Devleti memuriyet bürokrasisi şartlarına göre İÖ 70 yılı *konsül*'lüğüne aday olabilecek nite-

Spartacus hakkında en çok yazanlardan biri de ünlü felsefeci, hukukçu, devlet adamı Marcus Tullius Cicero idi. Cicero rakibi Catilina'ya karşı senatoda konuşurken.

Cesare Maccari, 1889. Palazzo Madama, Roma.

liklere sahipti. Crassus'a aktarılmış olan komuta yetkisi ona olağanüstü bir hareket alanı sağlamaktaydı. Senato tarafından ilk kez bir kişiye verilen bu *imperium extraordinarium* Roma Devleti'nin köle ayaklanması nedeniyle nasıl bir dehşet ve panik içinde bulunduğunun da göstergesidir. Crassus şahsi serveti sayesinde 6 lejyon oluşturdu. Ancak 6 lejyon yani 45.000 kişilik bir birlik oluşturacak kadar asker ve subay bulabilmesini sadece servetine değil, aynı zamanda Sulla ile savaşmış olan emekli askerlerin İtalya yarımadasına yerleştirilmiş olmalarına ve onlara emekli ikramiyesi olarak verilmiş çiftliklerin ve oralarda çalışan personelin durumunun köle isyanı dolayısıyla tehlike altında olmasına borçluydu. Sulla'nın emekli askerleri onun yanında komutan yardımcısı olarak tanıdıkları Crassus'a kendi menfaatlerini de ilgilendirdiği için gönüllü olarak katıldılar. Ayrıca varlıklı ailelere mensup birçok Romalı da subay olarak Crassus'un yanında yer aldı.

Bu arada Spartacus Lucania bölgesine geri dönmüş ve Thurii şehrini merkez yapmıştı. Emrindeki birlikleri ağır teçhizatla silahlandıran Spartacus'un yeniden kuzeye yönelip Roma'ya yürümesi ihtimaline karşı Crassus birliklerini Campania ile Lucania arasına yerleştirdi. Yardımcısı Mummius'u da iki lejyon ile Spartacus birliklerinin konumunu incelemek ve savaş gücünü öğrenmek için güneye yolladı. Ancak Mummius'a Spartacus birlikleri ile ksinlikle çatışmaya girmeme emri verdi. Fakat Mummius bu emri dinlemeyerek Spartacus birlikleriyle silahlı çatışmaya girdi ve ağır kayıplar vererek Crassus'un karargâhına geri çekildi. Crassus orduda kaybolan disiplini ve karşıtlarını küçümseme zihniyetini cezalandırmak için Mummius'un birliklerinden 50 kişiye tüm ordunun önünde ölünceye kadar dayak attırdı. Aynı birliğin geride kalanlarını da sıraya dizdirerek her 10 askerden birini idam ettirdi. Bu şekilde yaklaşık 4.000 kişinin idam edildiği öne sürülmektedir. Tarihçilerin bildirdiğine göre askerleri Crassus'tan düşmandan korktuklarından daha çok korkmaktaydılar.[8]

İTALYA'NIN GÜNEYİNDE KUŞATMA

Bu olaydan sonra Crassus'un birliklerinin başarılı olmaya başladığı ve Spartacus'un birliklerinden 10.000 kişilik bir grubun üçte ikisinin imha edildiği sanılmaktadır. Spartacus ise bu kayıp üzerine Thurii'den daha güneye çekilip Bruttium'a yerleşmiş ve Sicilya'ya geçme planları yapmaya başlamıştı. Sicilya hem Roma'nın tahıl ihtiyacını karşıladığı adaydı ve hem de kısa bir süre önce burada iki büyük köle ayaklanması meydana gelmişti. Spartacus'un ve beraberindekilerin adaya naklini Kilikya korsanları yapacaktı. Ancak korsanlar Spartacus'un verdiği parayı alıp ona verdikleri sözü yerine getirmediler.[9] Bunda Sicilya Valisi Gaius Verres'in de adanın kuzey kıyısında kuvvetli bir sahil muhafaza duvarı oluşturup adaya çıkışı olanaksız hale getirmesinin de payı vardı. Sicilya'ya geçişi imkânsız hale gelen Spartacus, İtalya'nın en güney ucunda çaresiz bir şekilde beklerken etrafı Crassus'un askerleriyle çevrilir. Crassus bu bölgede doğu-batı istikametinde 300 stadia (yaklaşık 5 km) uzunluğunda ve yaklaşık 15 ayak (yaklaşık 5 m) derinliğinde ve 15 ayak genişliğinde bir hendek kazdırarak ve bu hendeğin kuzeyine de yüksek bir duvar ördürerek Spartacus'u ve adamlarını İtalya yarımadasının en ucuna hapsetmişti. Bu kuşatmayı yarma denemeleri başarısızlıkla sonuçlanınca Spartacus'un görüşme talebi Crassus tarafından reddedildi. Spartacus da elindeki Romalı esirleri Crassus'un göreceği şekilde çarmıha gerdirdi.

Bulgarlar tarafından sahiplenilen Spartacus'un 20. yüzyılın ikinci yarısında Sandanski ve Pazarcık'ta dikilmiş heykelleri onun Bulgaristan'da uzun bir süre büyük bir saygınlıkla anılmaya devam edilmiş olduğunu göstermektedir.

Sandanski, Bulgaristan.

SON SAVAŞ

Crassus kuşatma sırasında artık zafer kazanacağından ve kölelerin teslim olacağından emindi. Fakat fırtınalı bir gecede Spartacus'un adamları çukuru Romalı nöbetçilerin gözetiminin olmadığı bir bölgede doldurdular ve duvarı yıkarak kuşatmayı yardılar. Bunun üzerine Crassus kuşatmayı kaldırmak zorunda kaldı ve kuzeye doğru harekete geçen Spartacus'un peşinden gitmeye başladı. Spartacus'un yanındakiler ise onunla birlikte hareket etmek yerine gruplara ayrılmaya başladılar. Gallia ve Germania kökenli köleler Cannicus ve Castus adlarındaki önderleri yönetiminde Spartacus'tan ayrıldılar. Crassus bu gelişmeleri haber alınca Cannicus ve Castus yönetimindeki 35.000 kişilik grubu Lucania'da sıkıştırdı ve imha etti. Spartacus ise doğuya Brundisium'a yönelerek İtalya'yı buradan terk etmeye çalıştı. Fakat bu liman da Trakya'daki askeri görevini bırakarak yardıma gelen Terentius Lucullus tarafından kontrol altına alınınca bu ümidi de boşa çıktı. Tekrar Bruttium bölgesinin doğu sahiline yöneldi. Peşinden gelen Roma birliklerini ani bir dönüşle yenilgiye uğrattı. Ancak artık Spartacus için İtalya'dan herhangi bir çıkış yolu kalmamıştı. Crassus ile son kez İÖ 71 yılı yazında Lucania bölgesindeki Silarus kaynakları, bugünkü Sele yerleşmesi, civarında karşılaştı. Kazanamayacağını bilerek gücünü sonuna kadar kullandı. Crassus'un yanına kadar sokularak hemen çevresinde bulunan subaylarını öldürdü fakat etrafını saran onlarca Romalı lejyon askeri tarafından öldürüldü ve onunla birlikte bu savaşta ölen yaklaşık 60.000 kişi arasında cesedi bulunamadı.[10] Hayatta kalabilen köleler civardaki dağlara kaçtılar ancak bunlardan yaklaşık 6.000 kadarı yakalandılar ve Capua ile Roma arasında uzanan Via Appia boyunca çarmıha gerdirilerek öldürüldüler.[11] Crassus'la yapılan meydan savaşından kaçabilen bir diğer grup kuzeye kaçmış ve orada İspanya'dan dönen Pompeius'un eline düşerek imha edildi. Spartacus'un ordusundan bir diğer grubun ise Bruttium sahilinde bir süre daha yağma hareketlerini sürdürdü, öyle ki Romalı hatip Cicero'nun İÖ 70 yılında bu bölgede karayolunu kullanamayıp denizden Bruttium ile Lucania arasındaki bölgeyi denizyoluyla geçmek zorunda kalır. Köle ayaklanmasının Güney İtalya'da daha yıllarca devam ettiği, İÖ 60 yılında daha sonra Roma imparatoru olan Octavianus'un babası Gaius Octavius'un aylarca Thurii bölgesinde askeri operasyonlar yapmak zorunda kalmasından anlaşılmaktadır.

Crassus çukur kazarak pekiştirdiği kuşatma sırasında artık zafer kazanacağından ve kölelerin teslim olacağından emindi. Fakat fırtınalı bir gecede Spartacus'un adamları çukuru Romalı nöbetçilerin gözetiminin olmadığı bir bölgede doldurdular ve duvarı yıkarak kuşatmayı yardılar. Bunun üzerine Crassus kuşatmayı kaldırmak zorunda kaldı ve kuzeye doğru harekete geçen Spartacus'un peşinden gitmeye başladı.

Spartacus'un tarih sahnesinde kalışı sadece iki yıl sürse de bıraktığı iz yüzyıllarca devam etmiştir. Spartacus'un ve beraberindekilerin İtalya ekonomisine verdiği zarar ve sosyal sarsıntı İS 4. yüzyıla kadar Romalı yazarlar tarafından dehşet verici olarak tanımlanmaktadır.

Spartacus 19. ve 20. yüzyılda siyaset, sanat ve edebiyatta çok kullanılan bir figür halinde efsaneleştirilmişti. Bulgarlar tarafından sahiplenilen Spartacus'un 20. yüzyılın ikinci yarısında Sandanski ve Pazarcık'ta dikilmiş heykelleri onun Bulgaristan'da uzun bir süre büyük bir saygınlıkla anılmaya devam edilmiş olduğunu göstermektedir.

MUSTAFA H. SAYAR
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
EDEBİYAT FAKÜLTESİ
ESKİÇAĞ TARİHİ ANA BİLİM DALI

DİPNOTLAR

1 Sallustius, Historiae 3, fragm. 91.
2 Livius, Periochae 95-97; Velleius Paterculus 2, 30, 5-6.
3 Florus 2, 8, 1-14.
4 Plutarkhos, Crassus 8-11.
5 K. Ziegler, Die Herkunft des Spartacus, Hermes 83, 1955, 248-250.
6 Appianos, bellum Mithridat, 519-520.
7 Diodorus 38/39, 21, Spartacus'un düşmanlarına hemen misliyle karşılık verdiğinden bahseder.
8 Plutarkhos, Pompeius 21.
9 Bu konu hakkında bkz. Cicero, Verres'e karşı söylev 5, 7.
10 Spartacus'un ölümü hakkında bkz. Florus 2, 8, 1-14.
11 Appianos, İç Savaş 1, 116-121.

SPARTACUS HAKKINDA YAPILMIŞ OLAN YAYINLARDAN SEÇME KAYNAKÇA:

K. R. Bradley, Slavery and Rebellion in the Roman World 140 B. C. – 70 B. C.
K. Brodersen, Ich bin Spartacus. Aufstand der Sklaven gegen Rom. Darmstadt 2010.
Ay. Yaz. Wie Spartacus Bulgare wurde, Hermes 138, 2010.
N. Fields, Spartacus and the slave war. Oxford 2009.
A. Guarino, Spartakus: Analyse eines Mythos. München 1980.
P. Pavlov ve St. Dimitrov, Spartacus: The Son of Ancient Thrace. Sofia 2009.
B. D. Shaw, Spartacus and the Slave Wars: A Brief Historywith Documents. Boston ve New York 2001.
G. Stampacchia, La Tradizione delle Guerra di Spartaco: Pisa 1976.
B. Strauss. The Spartacus War. New York 2009.
T. Urbainczyk. Spartacus. London 2004.
M. M. Winkler, Spartacus: Film and History. Oxford 2008.

TANZİMAT DÖNEMİ KAHVESİNDE

KAHVECİ-MÜDAVİM ATIŞMASI

KEMALETTİN KUZUCU

Türk halk edebiyatının en önemli türlerinden birisi atışmadır. Daha ziyade halk ozanlarının birbirlerine üstünlük sağlamak ve dinleyenleri kimi zaman eğlendirmek, kimi zaman da düşündürüp bilgilendirmek amacı taşıyan bu türün edebi mahfiller dışında, halk arasında bir mesaj vermek için kullanılması da yaygın bir gelenektir. Politik sorunların, ekonomik sıkıntıların ya da dini meselelerin masaya yatırıldığı atışma geleneği, fazla söze meydan bırakmadan duygu ve düşüncelerin kısaca ve açık biçimde yansıtıldığı bir yöntemdir.

Atışmaların bazen esnaf ile tüketici arasında da bir iletişim aracı olarak kullanıldığına dair pek çok örnek vardır. Bunlardan birisi şöyledir:

Kahvehanelerden birisinin gedikli bir müşterisi vardır. Psikolojik sorunları olması muhtemel bu müşteri her sabah kahvehaneye gider, duvar kenarında bir masaya oturur ve arkasından buram buram kokulu ve sıcak kahvesi önüne gelirmiş. Müdavim kahvesini içtikten sonra ücreti olan 5 akçeyi boş fincan tabağının altına bırakır ve sessizce uzaklaşırmış. Aradan aylar geçince, hayat pahalılığının etkisiyle kahvehane sahibi ücrete zam yapmıştır. Bu zammı, gedikli müşterisinin kalbini incitmeden nasıl söyleyeceğini düşünürken, aklına bir yöntem gelir. Küçük bir kâğıda "Kahve Yemen'den gelir yolları ırak / Beş akçe yetmez on akçe bırak" şeklinde bir beyit yazarak fincan tabağının altına sıkıştırır. Müdavim kahvesini bitirip her zaman yaptığı gibi 5 akçeyi aynı yere koymak isteyince kahvecinin notunu görür. Bunun üzerine o da, kahveciyle polemiğe girmeden aynı nezaket yöntemini kullanarak bir cevap yazar ve kahvecinin notunun üzerine iliştirir. "Kahve Yemen'den gelir, yolları sapa / Beş akçe yetmiyorsa, dükkânını kapa". Müdavimin bir de uyarısı vardır: "On akçe veren gelir geçer / Beş akçe veren her gün içer."

Kahveci-tüketici atışmasına bir başka örnek de 1870 yılında *Terakkî* gazetesinde yayımlanmıştır. Ali Râşid'in 1868'de "*menâfi-i şarkiyye ve umûr-ı düveliyyeye dair Türk gazetesidir*" sloganıyla çıkardığı *Terakkî*, kadınlara yönelik bir ek ile haftalık mizah gazetesi yayımlamak suretiyle bu geleneğin ilk temsilcilerinden birisi olmuştu. Gazeteye gönderilen ve bu makalenin konusunu teşkil eden mektubun sahibi, Süleymaniye'de Tiryaki Çarşısı'nda bir kahveye oturmuş, burada iki zarif beyefendi ile kahvecinin atışmasına tanık olmuştur. Mektup yazarı, atışma tarzının kahvehanelerde sürdürülen kadim bir gelenek olduğunu dile getirerek, Tanzimat'tan sonra Avrupaî "cafe"lere özenen kahvelerin içler acısı haline de eleştiri yöneltmektedir. Bu nedenle uzun süredir özlemini çektiği atışma tarzına bir daha şahit olmaktan duyduğu sevinçle keyiflenmiş, "hoşuma geldi" dediği atışmayı *Terakkî*'nin eğlence ekine göndermiştir.

Atışmaya geçmeden önce, mektup yazarının kullandığı "hoşa gelmek" deyiminin üzerinde durmak isterim. Bilindiği gibi bir nesneden, bir durumdan ya da bir olaydan memnun kalma ve beğenme duygusu günlük lisanımızda "hoşa gitmek" fiiliyle ifade edilir. Ancak Osmanlı Türkçesi'ne sadık kalmalarıyla kendilerine imrendiğimiz Azerbaycan Türklerinden Prof. Dr. Hacali Necefoğlu, "hoşuma gitti" sözünü kullanmama karşı çıkar ve bunun yanlış bir ifade olduğunu söylerdi. O haklı olarak, beğenilen bir şeyin, "akıl, şuur" anlamındaki *hûş/hoş*'a "gidemeyeceğini" tam tersine "geleceğini" savunurdu. Kıymetli hocamızdan öğrendiğim bu bilgiyi, 1870 yılının gazetesindeki ifadeyle örtüştürünce, böylesine güzel ve anlamlı bir deyimin bir asır içerisinde değişim geçirerek tam tersi bir anlama gelecek biçimde bozulmasının şaşkınlığını yaşamış oldum.

Gelelim Süleymaniye'de Tiryakiler Çarşısı'ndaki bir kahvede vuku bulan atışmaya. Aşağıda tam metni verilen atışmanın birinci bölümü müşteriye, ikinci bölümü kahveciye aittir. Müşteri içerisinde bulunduğu sosyal, psikolojik ve ekonomik

İstanbul'da bir kahvehane.

L'Illustration
24 Eylül 1864.

sorunları dile getirirken, dönemin damak zevkinden keyif anlayışına, hayat pahalılığından üretici-tüketici ilişkilerine kadar birçok konuya ışık tutmuş, aynı zamanda dönemin İstanbul çarşısının birtakım özellikleri hakkında bilgi vermiştir. Müşteri kahvenin yapılmasını ya da hazırlanmasını değil, "pişirilmesini" talep etmiştir. Kahveyi yorgunluk atmak için istediğini belirtmek suretiyle içeceğin dinlendirici özelliğine vurgu yapmaktadır. Müşteri daha sonra piyasadaki afyon yokluğuna dikkat çekiyor. İkinci beyitten, müşterinin aynı zamanda nargile tiryakisi olduğunu, tömbekinin alâsının Şiraz'da üretildiğini ve İstanbul'daki satış noktasının Parmakkapı'da bulunduğunu öğrenmekteyiz. Dikkat çekici bir husus da, çayın Tanzimat döneminde yaygınlık kazandığı gerçeğinin vurgulanmasıdır.

Kahvecinin cevabına gelince, şikâyet dinlemiş olmaktan usanmış olmalı ki, o da sayısız dertlerini paylaşmak isteyen bir halet-i ruhiye içerisindedir. "Bir söyle bin ah işit" darbımeseli fehvasınca müşterisi âdeta ilaç gibi gelmiştir. Kahvecinin sorun yumağını genellikle ekonomik güçlükler oluşturmaktadır. Ödediği ücreti yetersiz bulan elemanlarını tutamamaktan yakınmaktadır. Zira hem kazanamamak, hem de işçiye para yetiştirememek gibi iki yönlü bir bunalım içerisindedir. Öte yandan dükkânının temel ihtiyaç maddelerinden olan kahve, şeker gibi ürünleri tedarik etmekte de zorlanmaktadır. Bunun nedeni karaborsa piyasasının yol açtığı pahalılık olabileceği gibi, kendisinin ödeme güçlüğünden de kaynaklanabilir. Bütün bunların etkisiyle hafakanlara boğulan esnaf, sıkıntılarını geçici olarak unutmak için afyon gibi uyuşturuculara sarılmakta, aklına perde çekerek efkârını dağıtmak istemektedir. Kısacası hem dünyalığını, hem de maneviyatını kaybetmiş bir müflis psikolojisi içerisindedir.

DİPNOT

1 "Geçende bi'l-münâsibe Süleymâniye de Tiryaki Çarşısı'nda bir kahveye oturmuş idim. Tesadüf ettiğim iki zarif-i hoş-beyân ile kahveci-i nüktedânın nazmen vuku bulan muhâvereleri memleketimizde eskiden mevcut olup şimdi gazino ve kıraathanelere tebeddül etmiş olan zürefâ kahvehânelerinin hallerini hatıra getirdiğinden hoşuma geldi. Ve belki *Terakki*'nin eğlence nüshasının edebiyat kısmına dercedilir mütâlaasıyla bi't-tahrir gönderdim" (*Terakki*, Nr. 3, 25 Şaban 1287/18 Kasım 1870, s. 4).

Müşterinin hitâbı

Tez kahveci bir kahve pişiriver, kederim var
Yorgunluk alayım gidecek hayli yerim var

Enfiyeci dükkanına vardım afyon yok
Tiryaki mizâcım nice nâkıs kaderim var

Aldım hele Parmakkapı'dan bohça dühanı
Tönbaki-i Şiraz içerim çay şekerim var

Mey-nûş ederim her gece bir taze elinden
Esrar muhabbetinden efendim haberim var.

Laf bitti seni eyledim Allah'a emânet
Gitme pek uzak haneye doğru güzerim var.

Kahvecinin cevabı

Al kahveyi sus sanki benim derd-i serim yok
Açsam sana esrârımı görsen nelerim yok

Kaldım yalnız, kaçtı çırak, kalfa savuştu
Derdim yanacak kimseye, sanma kederim yok

Girmez elime günde benim üç guruş olsun
Kimden alayım kahve tükendi şekerim yok

Bir dirhemi bir kıt'a afyon yutup akşam
Gök kandil olup yatmadan özge hünerim yok.

Sersemliğime bakma, sefâ geldin efendim
Vallahi ne senden ve ne benden haberim yok

TÜRKİYE'DE DEVLETTE KADROLAŞMA (I)

BENJAMIN GOURISSE

1975-1980 aralığı, 12 Eylül 1980 darbesi ve devlet otoritesinin ülkenin büyük bölümünde yeniden inşasıyla kapanan bir parantez olarak kabul edilir. Durumun bir istisna olarak algılanması, krizin ortaya çıkmasına neden olan mekanizmaların doğru biçimde saptanmasına da engel olur. Bu ise, Türkiye'de siyaset sosyolojisi ve siyasal tarih literatüründe hâlâ sıklıkla devleti simgeleyen kara kutu açılmadan mümkün olamaz. Bu makalenin okumakta olduğunuz ilk bölümü, Osmanlı İmparatorluğu'nun sonlarından itibaren devlete kadrolaşma faaliyetlerinin alışılagelmişliğini ortaya koyarak bunu yapmayı amaçlıyor.

ÇEVİRİ: ESRA ATUK

2008 yılının Ekim ayından bu yana Ergenekon çerçevesinde düzenlenen çok sayıda dava, kamu kurumlarına (örneğin polis teşkilatına) sızma, yerleşme ve buralarda ekonomik ve siyasî işlerini yürütme amacıyla örgütlenmiş, ordu, polis, idare ve adalet teşkilatı mensuplarının yer aldığı şebekelerin varlığını ortaya çıkardı. Medyanın konuyu işleme biçimi bu olaya bir tür istisna niteliği atfetme eğiliminde olsa da, buna mesafeli yaklaşmamız gerekir: Dikkatli bakıldığında, en azından Cumhuriyet'in ilanından beri çeşitli aktörler tarafından gerçekleştirilen devlette kadrolaşma teşebbüslerinin hiç de az olmadığı görülür. 1970'li yılların ikinci yarısından itibaren hâkim olan sosyopolitik ortam bu konuda özellikle aydınlatıcıdır. Toplumsal ve siyasal sıkıntıların yoğunlaştığı bu dönem boyunca, MHP ve ülkücü derneklerin partinin koalisyon hükümetlerine katılmasından istifade ederek destekçilerinin kamu görevlerine atanmasını sağladıklarını ve böylece ülkücü ideolojinin iktidarı ele geçirme stratejisini desteklediklerini görürüz. Bu faaliyetlerin ülkenin 12 Eylül 1980 darbesi öncesinde yaşadığı siyasal krizin ortaya çıkması ve yoğunlaşmasına geniş ölçüde katkıda bulunduğu da inkâr edilemez, çünkü milliyetçi hareketin aşırı sol gruplarla girdiği pek çok çatışmada önemli ölçüde devlet desteğinden yararlanmasını sağlamıştır.

Devlet tarihçileri ve sosyologlarının devletin kaynaklarının bu tür faaliyetlerle ele geçirilmesi olgusuna gereken önemi vermemeleri, bunların anormal durumlar olarak algılanmasına yol açar. Bu yaklaşımlarda Türk Devleti'nin toplumdan büyük ölçüde farklılaşmış kendi içinde bir bütün olduğu anlayışı hâkimdir. Devlet, düzenini ve düzenlemelerini şekilsiz ve düzensiz bir topluma dayatarak toplumsal ilişkilere hükmeden bir aktör olarak kabul edilir.[1] Metin Heper de onu bu doğrultuda «*transcendental state*»[2] (aşkın devlet) olarak tanımlar ve «Türk-Osmanlı bağlamında devletin toplumdan belirgin biçimde ayrıldığını»[3] belirterek ona güçlü bir özerklik atfeder. Ancak bu tür bir devlet anlayışı, Cumhuriyet'in ilanından bu yana Türkiye'de devletin alanının oluşmasını sağlayan etkileşimlerin çeşitliliğini anlamamıza izin vermez. Ayrıca, 1970'li yılların ikinci yarısından itibaren yaşanan ve fikir birliğiyle devletin yenilgisi ya da iflasının sonucu olarak tanımlanan siyasal krize ikna edici bir açıklama getirmekten de aciz kalır. Aşırı sol ve ülkücü örgütlerin harekete geçmesi ve eylemlerinde fiziksel şiddete başvurmaya başlaması karşısında devletin hakemlik «rolünü», toplumsal güçlerin muhatabı «işlevini» artık yerine getiremediği varsayılır. Böylece, geçici olarak oyun dışı kalmış «*outsider*» bir devlet imgesi ortaya çıkar. Bundan hareketle 1975-1980 aralığı, 12 Eylül 1980 darbesi ve devlet otoritesinin ülkenin büyük bölümünde yeniden inşasıyla kapanan bir parantez olarak kabul edilir. Durumun bir istisna olarak algılanması, krizin ortaya çıkmasına neden olan mekanizmaların doğru biçimde saptanmasına da engel olur. Bu ise, Türkiye'de siyaset sosyolojisi ve siyasal tarih literatüründe hâlâ sıklıkla devleti simgeleyen kara kutu açılmadan mümkün olamaz. Bu makalenin okumakta olduğunuz ilk bölümü, Osmanlı İmparatorluğu'nun sonlarından itibaren devlete sızma faali-

yetlerinin alışılagelmişliğini ortaya koyarak bunu yapmayı amaçlıyor. Böyle bir giriş, bir sonraki sayıda yayınlanacak olan ikinci bölümde ele alacağımız 1970'li yıllarda MHP'nin giriştiği bu yöndeki uygulamaların özelliklerini daha iyi çözümleyebilmemizi de sağlayacaktır.

YEREL SEÇKİNLERİN OSMANLI DEVLETİ'NİN VİLAYET ÖRGÜTLENMELERİNE SIZMASI

Baş oyuncuları, yöntemleri ve biçimleri dönemden döneme ve hükümetlere göre değişiklik gösterse de, devlet kurumlarının denetimini ele geçirme uygulamalarını imparatorluk döneminden beri gözlemek mümkündür. Yerel seçkinler imparatorluk içinde toplumsal ve iktisadî nüfuzlarını sürekli kılmak için devletin temsilcileriyle ittifak kurma ya da bunlara karşı durma olanağını buluyorlardı.[4] Bunu yaparken, Margaret Meriwether'ın 1770-1840 döneminde Halep vilayetindeki aşiretler için gösterdiği gibi,[5] vilayet kaynaklarının denetimini ele geçirmeyi de başarıyorlardı. Michael Meeker'a göre, 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren devlet temsilcileri yetkilerinin tanınması için yerel seçkinlerle muhatap olmak ve pazarlık etmek zorunda kalmışlardı.[6] Bunlar genellikle kendi arazilerini yöneten ve merkezî hükümetin müdahalesine karşı kendilerini korumak ve örneğin, valiye kafa tutmak için gerekli kaynakları elde edebilen ağalardı. Merkezî yönetim tarafından gönderilen valiler, düzeni korumak ve vergi toplamak için bu kişiler ve aşiretlerle muhatap olmak ya da onlara meydan okumak zorunda kalıyorlardı. Michael Meeker'ın de belirttiği gibi, Trabzon vilayetinde «gerekli insangücü ve kaynaklardan yoksun bir vali, yerel seçkinlerle bir iş ilişkisi kurabilirdi. Örneğin, karşılıklı barışı sağlamak için yerel seçkinlerden en güçlü olanlarına çeşitli tavizler verirdi.»[7] Bu şekilde, ağalar valilere ve devletin temsilcilerine başkaldırdığında, bazen bir bölge üzerinde (örneğin bir vadi ya da bir sancak) tam egemenlik kurabiliyor, vergi alıyor,[8] asker topluyor ve kanuna karşı gelenleri tevkif ediyorlardı. 19. yüzyıl başlarında, devlet yetkilileri hemen hemen her yerde silahlı birliklere ve vilayet yönetimindeki konumlarıyla ilgili pazarlık edecek olanaklara sahip ağalarla karşı karşıya geliyorlardı.[9] Bu kişiler yenilenen bir vilayet yönetimiyle halk arasında vazgeçilmez aracılar haline geliyorlardı. Tanzimat ile getirilen yeni bürokratik düzenlemelerden yarar sağlamayı da çoğunlukla başarıyorlardı. Örneğin, resmi belgelerin elde edilmesi için elzemdiler: Nikâh belgeleri, pasaportlar, askerlik hizmetinden muafiyet, tapular, cami ya da ticarethane inşa izinleri vb. Bu hizmetler bazen fahiş fiyatlara alınabiliyordu. Ayrıca, reformlar da devlet görevlilerinin yerel seçkinlerle kurdukları ittifakları engellememişti. O dönemde ordu komutanı olarak görev yapan Mustafa Kemal'in Harbiye Nazırı Enver Paşa'ya gönderdiği 1917 tarihli bir raporda endişelendiği gibi, «resmî görevliler rüşvet alıyorlar ve her türlü yolsuzluk ve suiistimale muktedirler. Adalet mekanizması tümüyle durmuş vaziyette. Polis teşkilatı kuvvetleri işlemiyor».[10] Meeker da 19. yüzyıl sonlarında Trabzon'da yerel seçkinlerin merkezi idare ya da taşra yönetiminin koyduğu kuralları ve aldığı kararları bozamasalar da manipüle edebildiklerini gören çok sayıda devlet elçisi ya da taşra görevlisinin düştüğü şaşkınlığı aktarır.[11] Ancak, resmî devlet görevlilerinin genellikle kaçınılmaz konumlarda bulundukları zayıf oranda liberalleşmiş bir iktisadî sistem içinde, yerel eşraf da özellikle iktisadî konumunu korumak için taşra yönetiminde yer ve destek edinmek zorundaydı. Dolayısıyla, bu yeni düzende Anadolu'daki yerel seçkinler, Osmanlı Devleti'nin denetimini taşra vilayetlerine yaymayı arzu ettiği ölçüde devlet sistemine sızmayı başarmışlardı.

Harbiye Nazırı Enver Paşa- Mustafa Kemal'in Enver Paşa'ya gönderdiği 1917 tarihli bir raporda endişelendiği gibi, "resmî görevliler rüşvet alıyorlar ve her türlü yolsuzluk ve suiistimale muktedirler."

Hanedan ve Kamera Osmanlı Sarayından Portreler, Bahattin Öztuncay.

Devlet görevlileri ile toplumsal, iktisadî ya da dinî seçkinlerin dışsallığı kanısının çok ötesinde, devletin vilayet teşkilatına sızma taktikleri geliştirerek «kırsal kesimde toprakların devletle bütünleşmesini müzakere eden ve gözetenlerin» bu yerel seçkinler olduğunu kabul etmek gerekir. 1923'te Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna kadar, yerel seçkinlerle devlet yetkililerinin iki farklı siyasal sistemi temsil etmek şöyle dursun, tek bir hükümet yapısının parçaları oldukları açıktır.

Devlet görevlileri ile toplumsal, iktisadî ya da dinî seçkinlerin dışsallığı kanısının çok ötesinde, devletin vilayet teşkilatına sızma taktikleri geliştirerek «kırsal kesimde toprakların devletle bütünleşmesini müzakere eden ve gözetenlerin»[12] bu yerel seçkinler olduğunu kabul etmek gerekir. 1923'te Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna kadar, yerel seçkinlerle devlet yetkililerinin iki farklı siyasal sistemi temsil etmek şöyle dursun,

CHP'nin 1927 Kongresi'nde, toplumsal, siyasal, iktisadi işler ve kültür ajanslarında görevli memurlarla muhtarların parti müfettişlerinin onayı alınmadan atanmaması yönünde bir karar alındı. Aynı kongrede Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*'u okurken.

Cumhuriyetin 75 Yılı 1923-1953, Cilt I.

tek bir hükümet yapısının parçaları oldukları açıktır.[13]

TEK PARTİ REJİMİNDE PARTİ VE DEVLET ZİHNİYETİNİN AYRIŞMAZLIĞI

Cumhuriyet ilan edildiğinde, siyasal yaşamın devletleştirilmesi ve tek parti rejiminin kurulması, devletin kaynaklarına erişmek isteyen toplumsal aktörleri CHP'nin örgütsel yapılarına yönelme konusunda cesaretlendirdi. Parti içinde sahip olunan konumların devletin merkezî ya da taşra teşkilatının kaynaklarına erişimi sağladığı tek parti döneminde, devlet ve parti zihniyeti arasında görece bir bütünlük göze çarpıyordu. Henüz Cumhuriyet ilan edilmemişken dahi önce, eski Osmanlı bürokratlarının çifte sadakat alışkanlığı ile mücadele etmek için önemli tasfiye işlemleri gerçekleştirildi. 1 Ekim 1922'de, Millet Meclisi yeni devletin tüm memurlarını geçici olarak açığa alan bir kanun çıkardı. Böylece her bakanlık kendi personelini Kemalist iktidarın tasvip ettiği eski ve yeni bürokratlar arasından serbestçe seçebilecekti.[14] CHP'nin 1927 Kongresi'nde, toplumsal, siyasal, iktisadî işler ve kültür ajanslarında görevli memurlarla muhtarların parti müfettişlerinin onayı alınmadan atanmaması yönünde bir karar alındı. Böylece partililer ve sivil bürokrasi iç içe geçiyor,[15] partililer diğerleri üzerinde hâkimiyet kuruyordu.[16] 1930'lu yılların sonuna gelindiğinde, tüm kaymakamlar aynı zamanda partinin taşra teşkilatlarının da başkanlığını yürütüyorlardı.[17] Diğer yandan, Mustafa Kemal etrafında toplanmış olan yönetici sınıf,

yerli aşiretlerle toplumsal ve iktisadî üstünlüklerinin tanınması karşılığında hükümet otoritesinin kabul edilmesi için taktik anlaşmalar yapma gerekliliğini hızla kavramıştı.[18] «Yeni merkezî hükümet niyetleri ve biçimi bakımından kuşkusuz moderndi, ancak zihniyeti, tavırları ve özellikle de iktidar felsefesi bakımından çok daha geleneksel bir yaklaşımı koruyordu»[19] diyen Karpat'ın ifade etmek istediği de budur. Bu devlet yetkilileriyle yerel grupların eski konumlarını aynen korudukları anlamına gelmez,[20] ancak – kompozisyonları ve morfolojileri yeni kurumsal yapılar karşısında ister istemez değişiklik göstermiş olsa da – Meeker'ın tespit ettiği aşiretler cemaatlerinin ve topraklarının iktisadî, toplumsal ve siyasî yaşamları üzerinde hâlâ güçlü bir denetim uyguluyorlardı. Daha da iyisi, yeni rejimin aşırı merkeziyetçi yapısı ile siyasî ve idarî kadro sayılarının artması bu kişilere Cumhuriyet'in kurumlarında yer edinme olanağı sunuyordu.[21] Bu kamu görevlerine erişim ise, bunların toplum içinde hâkim bir konuma gelmelerini sağlıyor ve bu konumu kalıcı kılıyordu. Daha genel bir ifadeyle, kamu görevlisi kadrolarında bulunmak, idarenin hangi seviyesinde olursa olsun, kaynak birikimi olanağı sağlıyordu. İş güvencesine sahip olan memurlar görece fazla maaş alıyorlardı. Zor durumda kaldıklarında yetersiz kalan maaşları kömür, kıyafet, şeker, yağ ve pirinç gibi aynî yardımlarla tamamlanıyordu. Thomas et Frye'a göre, «bir aile ya da bir birey için, en alt seviyede bile olsa, yönetim kadrolarından üst seviyede köylü statüsüne kaymak bir felaket addediliyor ve bunun önüne geçmek için her türlü önlem alınıyordu. Yöneten kesimi oluşturan ailelere sunduğu olanaklar nedeniyle devletin peşinden koşuluyordu».[22] Bu koşullar altında ve daha 1920'li yıllardan itibaren, genellikle hâkim, savcı, taşra kentlerinde vali, kaymakam ya da devlet tekellerinde müdür olmak için istifa eden parlamento mensuplarına sıklıkla rastlanıyordu.

Böylece, Demokratların seçim zaferine kadar CHP hiçbir rekabetle karşılaşmadan devletin mekanizmalarına sızmayı başardı. Parti, bir tek parti rejiminde olması beklenebileceği gibi, idarî hiyerarşinin her seviyesindeki memurları seçiyor ve denetliyordu.

ÇOK PARTİLİ DÖNEMDE DEVLETTE KADROLAŞMA UYGULAMALARININ DEVAMLILIĞI

1945'te çok partili yaşama geçilmesi ve 1950'de Demokrat Parti lehine gerçekleşen ilk iktidar değişikliği, partililerin devlette kadrolaşma faaliyetlerine son vermekten uzaktı. Çok partili sistem hükümet kadrolarını geçici hale getirmiş, çıkarları ve siyasî konumları iktidarın el değiştirmesine bağlı olarak çatışabilen idarenin çeşitli sektörleriyle hükümet ekipleri arasında rekabet ilişkileri ortaya çıkarmıştı. Bununla birlikte, devlet kadrolarının ve kaynaklarının sahiplenilmesi uygulamaları yok olacağına giderek yerleşti. Demokrat Parti 1950'de iktidara geldiğinde, CHP'nin tek parti iken geliştirdiği devlet kay-

Demokrat Parti 1950'de iktidara geldiğinde, CHP'nin tek parti iken geliştirdiği devlet kaynaklarını sahiplenme geleneğini kendi kadroları için yeniden üretti. Resimde Celal Bayar ve Adnan Menderes.

Cumhuriyetin 75 Yılı 1954-1978.

naklarını sahiplenme geleneğini kendi kadroları için yeniden üretti.

Demokrat Parti hükümetinin kamu görevleriyle ilgili ilk çabalarından biri, bürokrat seçkinlerin kendi eylemlerine engel teşkil etmemesini sağlayacak uygulamalar geliştirmek oldu.[23] Böylece, çok sayıda Kemalist memur, hükümet kurulur kurulmaz görevlerinden alındı. DP iktidarda kaldığı on yıl boyunca, idare kadrolarının yetiştirilmesi ve kariyerlerinin denetlenmesi amacıyla çok sayıda önlem aldı. Örneğin, üniversitelerin ekonomik özerkliğini kısıtlayan ve siyasî içerikli yayın yapan öğretim üyelerini görevden alınmakla tehdit eden 1953 tarih ve 6185 sayılı kanunun amacı buydu. 25 Haziran 1954'te yürürlüğe giren 6422 sayılı kanun da, hükümetin teklifi halinde 25 yıllık hizmet süresi dolan öğretim üyelerini zorunlu emekliliğe sevk ederek üniversiteleri temizlemeyi hedefliyordu. Son olarak, aynı yıl kabul edilen ve tüm memurların atamalarını gerçekleştiren yetkili birim tarafından, herhangi bir temyiz yolu önerilmeksizin, görevden alınabileceğini öngören 6435 sayılı kanun, hükümetin idarî personel üzerindeki denetimini artırıyordu. Aynı kanun, Millî Eğitim Bakanlığı'na «gerekli görülmesi halinde» üniversitelerdeki öğretim üyelerini görevden alma yetkisi de veriyordu.[24] Hükümet bu yasal düzenlemeleri her fırsatta kullanmaya başladı. Birer simge niteliği taşıyan dört örnek, hedeflenen kitlenin niteliği hakkında fikir verebilir. 1954'te, Profesör Bülent Nuri Esen, hükümeti «kakokratik» (kötünün hükümeti) olarak tanımladığı gerekçesiyle görevinden alındı. 1955'te Profesör Osman Okyar hükümetin iktisadî politikasını eleştiren bir makale kaleme aldıktan sonra açığa alındı. 1956'da, düzenli olarak hükümeti eleştiren Profesör Hüseyin Naili Kubalı görevden alındı. Yine aynı yıl, Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi Dekanı Turhan Feyzioğlu, iktisat doçenti Aydın Yalçın'ın terfiini onaylamadığı için hükümete çatan akademik yılı açış konuşmasının ardından açığa alındı. Demokrat Parti, daha genel bir biçimde, idarenin eylemlerine karşı çıkması muhtemel sektörleri zayıflatma yoluna gidiyor, bunların yanına kendi destekçilerinden oluşan yeni yapılar kuruyordu.[25] O dönemden itibaren her yeni hükümet, muhalefete geçen partilerden kalan memurların çıkarabileceği sorunlarla uğraşmamak için, denetlediği kamu kadrolarını kendi destekçilerine dağıtma yoluna gidecekti.[26] İthal ikameci ekonomi politikaları (büyük kamu iktisadî teşekkülleri kurularak) ve ekonomik faaliyetlere devlet eliyle yön verilmesi (beş yıllık kalkınma planları) çerçevesinde devlet kurumlarının denetimi, siyasal partiler için illegal olmakla birlikte yaşamsal bir toplumsal nüfuz stratejisi haline gelecekti.

1961'de ordu yönetimi yeniden sivillere devrettiğinde, idarenin partiler tarafından denetlenmesine yönelik uygulamaların da kaldığı yerden devam ettiği izlenimi uyanıyor.[27] O döneme ait bu varsayımı doğrulayacak nitelikte çok az çalışma bulunuyor,[28] ancak elimizdeki 1970'li yıllara ait çok sayıda belgeden hareketle bu sonuca varıyoruz. Ayrıca, Ankara'ya bağlı Çamlıdere Kaymakamı Turhan Kaya'nın durumu, bu uygulamaların devam ettiğine işaret ediyor. Kaymakam, 1963 yılının Haziran ayında, İnönü başbakanlığında kurulan yeni koalisyon hükümeti tarafından Kahramanmaraş'ın bir ilçesine atandığını bildiren bir yazı almış, ancak atamayı kabul etmemişti. İstifası birkaç hafta boyunca milliyetçi basın tarafından idarenin maruz kaldığı siyasî baskıları ifşa eden bir kampanyaya malzeme edildi.[29] 1963 ile 1980 yılları arasında memur sayısının 450.000'den 1.400.000'e çıktığını da belirtelim.[30] Ülke ekonomisinin durgunluğa sürüklendiği ölçüde, devlet memuriyeti giderek artan sayıda adayı çekiyor, ancak memurların satın alma gücü yüksek enflasyonun etkiyisle hızla düşüyordu.[31] İlkay Sunar'a göre, kamu sektörü gelirlerindeki gerçek düşüş memurluk mesleğinin prestij kaybetmesine yol açmış ve memurları rüşvet almak gibi yolsuzluklara itmişti.[32] Ersin Kalaycıoğlu da aynı tespitte bulunduktan sonra meritokrasinin istisna olduğu bir sistemin ortaya çıktığından söz eder.[33]

1971 muhtırası devletin özerkliğinin yeniden inşasını şiar edinmişti. Ancak Metin Heper'e göre, 1973'ten itibaren iktidara gelen koalisyon hükümetleri kamu sektöründe kartları Cumhuriyet tarihinde daha önce görülmemiş bir biçimde yeniden dağıtmaya giriştiler.[34] 1980'e kadar birbirini izleyen çok sayıda koalisyon hükümetine katılan partiler, kendi adamlarını atama yoluyla hükümet birimlerine ve idarî kurumlara sızdılar.[35] Devlet kaynaklarının partileri tarafından ele geçirilmesini sağlayacak yöntemler geliştirdiler. Böylece, parti içi pazarlıklar ve siyasî gruplarla kariyerleri siyasî ilişkilere bağlı olan üst düzey memurlar arasında gerçekleşen anlaşmalar gözlenmeye başladı. Makalemizin ikinci bölümünde göstereceğimiz gibi,

II. Milliyetçi Cephe Hükümeti'nde Adalet Bakanı olan Necmettin Cevheri, "hükümette bulunan CHP'nin gerçekleştirdiği parti atamalarının iptal edileceğini" basına duyurur. Resimde I. Milliyetçi Cephe koalisyon ortakları Turhan Feyzioğlu, Süleyman Demirel, Alpaslan Türkeş, Necmettin Erbakan.

Cumhuriyetin 75 Yılı 1954-1978, Cilt II.

devlet kurumlarını hedefleyen bu «kadrolaşma» stratejileri, özellikle siyasî bölünmelerin kamu kurumlarına taşınmasına neden oldu ve siyasîleşmelerine katkıda bulundu. *Cumhuriyet* ve *Milliyet* gazetelerinin 1 Ocak 1977 ile 31 Aralık 1980 tarihleri arasında yayınlanmış sayılarından topladığımız bazı örnekler,

Temmuz 1978'de, CHP hükümeti polis teşkilatının tüm kademelerinde bir gözden geçirme harekâtı başlatarak, Türkiye'nin en büyük kentlerindeki komiser, başkomiser, il emniyet müdürü ve bağlı kadrolarında yeni terfi ve atamalar gerçekleştirir. Resimde CHP meclis grubu, önde Bülent Ecevit ve Orhan Birgit.

Beyaz Güvercinli Adam, Ara Güler.

kamu görevlerine parti atamalarının ne kadar düzenli yapıldığı konusunda fikir verebilir. 25 Temmuz 1977'de, II. Milliyetçi Cephe Hükümeti'nde (21 Temmuz 1977 – 5 Ocak 1978) Adalet Bakanı olan Necmettin Cevheri, «[22 Haziran – 21 Temmuz tarihleri arasında hükümette bulunan] CHP'nin gerçekleştirdiği parti atamalarının iptal edileceğini» basına duyurur.[36] Bir sonraki ay, hükümet 13 valiyi görevinden alarak yerlerine yeni atamalar yapar. Ayrıca, İzmir'de bulunan devlete ait Tariş Fabrikası'na da yeni bir müdür atar.[37] 5 Ocak 1978'de, CHP o tarihe kadar Milliyetçi Cephe Hükümeti'ni destekleyen bir avuç milletvekilinin desteğini alarak hükümeti kurar. 3 Şubat'ta, *Milliyet* 40 taşra valisinin görev yerinin değiştirilmesi[38] ve bir önceki hükümet tarafından atanmış olan İstanbul Toplum Polisi Müdürü'nün görevinden alınmasıyla[39] sonuçlanan ilk görev değişikliği dalgasını duyurur. Birkaç gün sonra, Konya valisi iken 3 ay önce merkeze alınan İhsan Tekin, İstanbul valiliğine getirilir. Yeni bir Emniyet Genel Müdürü atanır.[40] 13 Şubat'ta, 26 vali merkez valiliğine alınır, merkezde bulunan 17 vali ise çeşitli illere atanır.[41] Temmuz 1978'de, CHP hükümeti polis teşkilatının tüm kademelerinde bir gözden geçirme harekâtı başlatarak, Türkiye'nin en büyük kentlerindeki komiser, başkomiser, il emniyet müdürü ve bağlı kadrolarında yeni terfi ve atamalar gerçekleştirir.[42] 38 kaymakamın görev yeri değiştirilir[43] ve bir önceki hükümet tarafından koalisyonun iktidarda kaldığı 3 yıl boyunca işe alınan 11.000'den fazla vekil öğretmenin görevine son verilir.[44] 12 Kasım 1979'da, Adalet Partisi yeniden hükümete gelir. Demirel de hızla kamu sektöründe sayısız atama yapmaya girişir, göreve gelir gelmez 220 kaymakamın görev yerini değiştirir ve yerlerine yeni atamalar yapar.[45] Elbette idaredeki tüm kadroların hükümet partileri tarafından sahiplenildiğini ya da kamu görevinde minimum bir özerklik sağlayan hiçbir mekanizmanın bulunmadığını iddia etmiyoruz. Bu alanda yaptığımız gözlemler, çelişkili gerçekleri ortaya çıkarıyor. Bazı idarelerdeki (ordu ya da diplomasi gibi) denetim ve farklılaşma prosedürleri, özellikle işe alımlar açısından son derece geçirgen görünen daha az özerk başka kurumlarla derinden çelişmektedir.

İlginçtir ki, bürokrasiyle siyaset arasındaki ilişkiler anglo-sakson dünya ve kıta Avrupa'sında çok sayıda araştırmaya konu olmuş, ancak Türkiye örneği farklılaşmış bir bürokrasinin varlığını vurgulamanın[46] ötesinde pek az ele alınmıştır. Oysa elimizdeki çok sayıda kaynak, bize devlet kaynaklarının sahiplenilerek biriktirilmesi uygulamalarının devamlılık arzettiğini gösteriyor. Bu şekilde, Türkiye'de iktidar konumunda bulunmanın iktidar sahiplerine kamuya ait sektörleri kısmen ya da tamamen ele geçirme taktikleri geliştirerek 1980'e kadar üretim ve ticaret araçlarının büyük bölümünü elinde bulunduran devletin kaynaklarını sahiplenme olanağı tanıdığı bir devlet ekonomisinin bulunduğunu ortaya koyabildik. Ankara'da devlet, iktidara gelen siyasal güçler karşısında geçirgen, kendisini araçlaştırmayı ve kendi çıkarlarına alet etmeyi hedefleyen parti taktiklerine tamamen açık bir görüntü çiziyor. Kamu sektörüne yapılan atama ve terfilerin denetimi yoluyla iktidar partileri, bir yandan kendilerine verilen desteğin karşılığını öderken, diğer yandan kendi çıkarlarına hizmet edecek bir idarî yapıya sahip oluyorlar. Bir yandan da, yürürlükteki kanun ve kararnamelerin yerine, parti içi tasdik ve terfi mekanizmalarını koyuyorlar. Bu anlamda, Türk Devleti fethedilecek bir kurumsal yapı olarak karşımıza çıkıyor. Dolayısıyla, Türkiye'de siyasal-kurumsal etkileşimlerin somut kurallarını anayasa metninde değil, siyasal faaliyeti yürütme koşullarında aramak gerekiyor.[47] Kamu hizmetine atanma yollarının hukukî tanımları (farklı sektör ya da görevlere göre genel ya da özel bir sınav sistemine bağlı olarak) Cumhuriyet'in ilk yıllarından beri mevcutsa da, yasadışı olduğu kadar kurumlaşmış bir adam kayırma sisteminin (*spoils system*) genelleşmiş olduğunu göz ardı edemiyoruz.

Bu arada, ülkenin 1960'lı yıllardan itibaren geçirdiği toplumsal ve iktisadî dönüşümler – kentleşme ve kırdan kente göç, ekonomilerin proleterleşmesi vb. – devlet kaynaklarının ele geçirilme ve yeniden dağıtım mekanizmalarını da etkiledi. 1970'li yılların ikinci yarısı boyunca ülkeyi sarsan ekonomik kriz devletin kaynaklarını giderek azalttı. Böylece devlet çatışmaya arabuluculuk etme gücünü kaybetti ve temsilcileri yeni toplumsal kategorilerin dile getirdiği taleplere cevap veremez hale geldiler. Bunun dışında, toplumun giderek kentlileşmesi, ekonominin proleterleşmesi ve pazarların genişlemesi geleneksel seçkinlerle kamusal aktörlerin yürüttükleri ilişiklerin anlamını yitirmesine neden oldu. Bu dönüşümler siyasî dengelerin o tarihe kadar sistemden

dışlanmış bulunan bazı aktörlere devlet kaynaklarına erişme ve devlette kadrolaşma faaliyetleri geliştirme olanağı sağlayacak biçimde yeniden tanımlanmasına yol açtı. Milliyetçi Cephe koalisyon hükümetine katılan ve devlet kurumlarına sızarak atamalara müdahale etmek için bu fırsattan istifade eden MHP'nin 1975 tarihinden itibaren yaptığı budur. Makalemizin ikinci bölümünde özellikle bu konuyu inceleyeceğiz.

BENJAMIN GOURISSE
PANTHÉON-SORBONNE ÜNİVERSİTESİ,
SİYASET BİLİMİ DOKTORA ÖĞRENCİSİ

DİPNOTLAR

1 Bu konuda, bkz. Heper, Metin, «The 'Strong State' and Democracy: The Turkish Case in Comparative and Historical Perspective » Eisenstadt, Samuel (dir.), *Democracy and Modernity*, Leiden, E. J. Brill, 1992, içinde s. 142-164 ; Mardin, Şerif, «Power, Civil Society and Culture in the Ottoman Empire», *Comparative Studies in Society and History*, cilt. 11, n83, Haziran 1969, s. 258-281 ; Kazancigil, Ali, Özbudun, Ergun, *Atatürk : Founder of a Modern State*, Londres, C. Hurst and Company, 1981 ; Özbudun, Ergun, *Social change and political participation in Turkey*, Princeton, New Jersey, Princeton University Press, 1976.

2 Heper, Metin, "The 'Strong State' and Democracy: The Turkish Case in Comparative and Historical Perspective" in Eisenstadt, Samuel (dir.). *Democracy and Modernity*, Leiden, E. J. Brill, 1992, s. 142-164.

3 Heper, Metin, «The State, Religion and Pluralism: The Turkish Case in Comparative Perspective», *British Journal of Middle Eastern Studies*, cilt. 18, n81, 1991, p. 46-71; n83, 1969, s. 258-281. Suraiya Faroqhi ise padişahın tebalarının Bâbıâlî kararlarını hiç de sessiz sedasız kabul etmediklerini ortaya çıkarmıştır. Manevra kabiliyetlerini attırmak için çeşitli «siyasal inisiyatifler» (direniş, atlatma, anlaşma) geliştiriyorlardı: Faroqhi, Suraiya, «Political Initiatives 'From the Bottom Up' in the Sixteenth- and Seventeenth-Century Ottoman Empire: Some Evidence for Their Existence». Hans, Georg Majer (dir.), *Osmanistische Studien zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte : In Memoriam Vanco Boskov*, Wiesbaden, Otto Harrasowitz, 1986 içinde; Faroqhi, Suraiya, «Political Tensions in the Anatolian Countryside around 1600 : An Attempt as Interpretation», Bacque-Gramont, Jean-Louis et al., «Festschrift for Robert Anhegger», *Varia Turcica*, cilt. 9, 1987 içinde; Faroqhi, Suraiya, «Political Activity among Ottoman Taxpayers and the Problem of Sultanic Legitimation (1570-1650)», *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, n835, 1992, s. 1-39.

4 Anastasopoulos, Antonis (ed). *Provincial Elites in the Ottoman Empire. Halcyon Days in Crete V. A Symposium Held in Rethymno, 10-12 January 2003*. Crete University Press, Rethymno, 2005.

5 Meriwether, Margaret L., *The Kin Who count: Family and Society in Ottoman Aleppo, 1770-1840*. University of Texas Press, 1999.

6 Meeker, Michael E., *A Nation of Empire. The Ottoman Legacy of Turkish Modernity*, Berkeley ve Los Angeles, University of California Press, 2002.

7 *Ibid.*, s. 210.

8 Jean-François Bayart, «İmparatorluğun 'Doğu despotizmi' mitosunun uyandırdığı izlenimin aksine, çok daha az müdahaleci olduğu anlaşılıyor. Yerel gerçeklere uyum sağlamayı başarıyor ve gerek ticari gerekse parasal alanlarda uyguladığı karışmama siyaseti Bizans pragmatizmini yeniden üretiyordu » diye yazar. Bayart, Jean-François, *L'Islam republicain. Ankara, Téheran, Dakar*, Paris, Albin Michel, 2010, s. 40.

9 Meeker'e göre, 19. yüzyılın başlarında «ağa da padişah gibi, ancak minyatür boyutlarda bir idareciydi. Onun da büyük bir evi, birkaç karısı, pek çok çocuğu, çok sayıda yandaşı, silahlı adamları, evinde bir imamı, camii, hastanesi ve hapisanesi bulunuyordu». Meeker, Michael E., *Social Practice and Political Culture in the Turkish Republic*, Istanbul, The Isis Press, 2004, s. 181.

10 Bu rapor 1917'de düzenlediğinden, tasvir edilen durum Birinci Dünya Savaşı'nın kendine özgü koşullarıyla da açıklanabilir. Selek, Sabahattin, *Anadolu İhtilâli*, İstanbul, İstanbul Matbaası, 1968, s. 12-13.

11 Meeker, Michael E., *A Nation of Empire...*, *op. cit.*, s. xxii.

12 Bayart, Jean-François, *L'Etat en Afrique. La politique du ventre*, Paris, Fayard, 2006, s. 272.

13 Meeker, Michael E., *A Nation of Empire...*, *op. cit.*, s. 256.

14 Bkz. Heper, Metin, *The State Tradition in Turkey*, Northgate, The Eothen Press, 1985, s. 56.

15 *Ibid.* s. 56-57.

16 Bernard Lewis «gerek eğitim, gerekse idari alanda önemli işlevlerin çoğunu yerine getiren [partinin] cumhuriyetin hükümet aygıtının bir parçası haline geldiğini» belirtir. Lewis, Bernard, *The Emergence of Modern Turkey*, Londres, Oxford University Press, 1968.

17 Heper, Metin, *The State Tradition in Turkey*, *op. cit.*, s. 69-70.

18 Ersin Kalaycıoğlu bu konuda, resmî kurumlardaki aktörlerle kurdukları ilişkilerden istifade eden eşrafın taşra vilayetlerinde siyasi merkezin güçlenmesine katkıda bulunduklarını belirtir. Kalaycıoğlu, Ersin, «1960 Sonrası Türk Politik Hayatına Bir Bakış: Demokrasi, Neo-patrimonyalizm ve İstikrar», Kalaycıoğlu, Ersin ve Sarıbay, Ali Yaşar (ed.), *Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme*, İstanbul Alfa Yay., 2000 içinde, s. 389.

19 Karpat, Kemal H.., «Society, Economics, and Politics in Contemporary Turkey», *World Politics*, cilt. 17, n81, 1964, s. 53.

20 Bozarslan, Hamit, «Tribus, confréries et intellectuels: convergence des réponses kurdes au régime kémaliste», Vaner, Semih (dir.), *Modernisation autoritaire en Turquie et en Iran*, Paris, L'Harmattan, 1991 içinde, s. 69.

21 Cemil Koçak, yerel eşraftan olmanın, milletvekilliğine gelmenin başlıca yollarından olduğunu gösteriyor: «Seçildikleri bölgede doğmuş ve büyümüş milletvekilleri de vardı. Bunların bölgeyle ayrıcalıklı bir ilişkisi vardı, çünkü bölgenin «zenginlerinden» sayılıyorlardı. Yani, meseleyi siyasi açıdan değerlendirirsek, bir bölgede iktisadi ve toplumsal gücü ellerinde bulunduran kişilerin genellikle milletvekili olduklarını söyleyebiliriz [...] Ülkenin özellikle feodal ilişkilere dayalı tarımsal yapının hâkim olduğu bölgelerinde, zengin toprak sahipleri sistematik olarak Parlamento'da yer alıyorlardı», Koçak, Cemil, «Parliament Membership during the Single-Party System in Turkey (1925-1945)», *European Journal of Turkish Studies*, 2005, Thematic Issue n83 : «Being a MP in contemporary Turkey», URL : http://www.ejts.org/document497.html. (37). Koçak, sandalyelerin geri kalanının genellikle seçim bölgeleriyle hiçbir özel ilişkisi bulunmayan ve bu nedenle seçimden seçime farklı bölgelerden milletvekili seçilen emekli askerlere ve üst düzey memurlara ayrıldığını da belirtiyor. *Ibid.*, (38).

22 Thomas, Lewis V., Frye, Richard N., *The United States, Turkey and Iran*, Cambridge, The MIT Press, 1965, s. 163.

23 Şaylan, Gencay, «Cumhuriyet Bürokrasisi», *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, cilt. 2, 1983, s. 305. Ayrıca bkz., Bozkurt, Ömer, *Memurlar. Türkiye'de kamu bürokrasinin sosyolojik görünümü*, Ankara, TODAİE, 1980; Şaylan, Gencay, *Türkiye'de Kapitalizm. Bürokrasi ve Siyasal İdeoloji*, Ankara, TODAİE, 1972 ; Ahmad, Feroz, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2006.

24 DP'nin oyladığı kamu görevleriyle ilgili kanunlar için, bkz. Heper, Metin, *The State Tradition in Turkey*, *op. cit.*, s. 110-111.

25 *Ibid.*

26 1950'den itibaren her yeni hükümet, kamu sektöründe önceki hükümetin atadığı görevlileri marjinalleştirmeye dayanan bu tür «temizlik» harekâtlarına girişmiştir. Söz konusu memurlar statülerini otomatik olarak kaybetmiyor, ama görece önemsiz görevlere getiriliyorlar ya da fikrı hiçbir zaman sorulmayan ya da dikkate alınmayan danışmanlık kadrolarına atanıyorlardı.

27 Şaylan da 1960'lı yılların kamu görevlerine yapılan atamalarda meritokrasinin terk edilmesine tekabül ettiğinden yakınır. Şaylan, Gencay, «Cumhuriyet Bürokrasisi», *art., cit.*, s. 306.

28 Yalnızca Heper, 1965'te iktidara geldiği sırada «Adalet Partisi'nin kamu hizmetindeki muhaliflerine karşı görece ılımlı bir tavır takındığını, [ama] solcu memurlara ya da CHP üyelerine yönelik bir temizlik yapmaya giriştiğini» belirtir, Heper, Metin, *The State Tradition in Turkey*, *op. cit.*, s. 112.

29 Sönmez, Cemil, *Ülkücü Bir Kaymakam Vardı*, Ankara, Ajans-Türk Matbaası, 1965, s. 34-53.

30 Şaylan, Gencay, «Cumhuriyet Bürokrasisi», *art. cit.*, s. 306.

31 *Ibid.*, p. 307.

32 Sunar, İlkay, *State and Society in the Politics of Turkey's Development*, Ankara, A.Ü.S.B.F, 1975, s. 137-139.

33 Kalaycıoğlu, Ersin, «1960 Sonrası Türk Politik Hayatına Bir Bakış: Demokrasi, Neo-patrimonyalizm ve İstikrar», Kalaycıoğlu, Ersin, Sarıbay, Ali Yaşar (ed.), *Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme*, İstanbul Alfa Yay., 2000 içinde, s. 393.

34 Heper, Metin, *The State Tradition in Turkey*, *op. cit.*, s. 93.

35 Örneğin, bkz. Culpan, Refik, «Bürokratik Sistemin Yozlaşması», *Amme İdaresi Dergisi*, cilt. 13, n833, 1980 ; Tutum, Cahit, «Yönetimin Siyasallaşması ve Partizanlık», *Amme İdaresi Dergisi*, Vol. 9, n829, 1976.

36 «2. Protokol güvenoyundan sonra açıklanacak», *Milliyet*, 25 Temmuz 1977 s. 1. 7

37 «13 vali ile Tariş Genel Müdürü görevden alındı», *Milliyet*, 27 Ağustos 1977, s. 1. 10.

38 «40 ilin valisi değişiyor», *Milliyet*, 3 Şubat 1978, s. 1, 9.

39 «İstanbul Toplum Polis Müdürü görevden alındı», *Milliyet*, 3 Şubat 1978, s. 9.

40 «Tekin İstanbul valisi, Atabek emniyet genel müdürü oldu», *Milliyet*, 8 Şubat 1978, s. 1.

41 «26 ilin valisi merkez valiliğine alındı», *Milliyet*, 13 Şubat 1978, s. 1.

42 «Emniyet örgütünde yeni terfi ve atamalar yapıldı», *Cumhuriyet*, 8 Temmuz 1978, s. 5.

43 «38 kaymakamın görev yeri değiştirildi», *Cumhuriyet*, 31 Temmuz 1978, s. 5.

44 «MC döneminde görevlendirilen 11.000 vekil öğretmenin işlerine son verildi», *Cumhuriyet*, 20 Temmuz 1978, s. 1. Haberde 60 öğrenciye 30 kadar öğretmenin düştüğü ülkenin batısındaki bazı okulların durumuyla ilgili şaşırtıcı gerçekler ortaya konuyor.

45 «220 kaymakamın görev yeri yine değişiyor», *Cumhuriyet*, 19 Temmuz 1980, s. 1, 9.

46 Metin Heper'in yaptığı gibi. Heper, Metin, *The State Tradition in Turkey*, *op. cit.*

47 Gaxie, Daniel, «Les structures politiques des institutions. L'exemple de la Quatrieme Republique» [Kurumların Siyasal Yapıları. Dördüncü Cumhuriyet Örneği], *Politix*, cilt. 5, n820, 1992, s. 98.

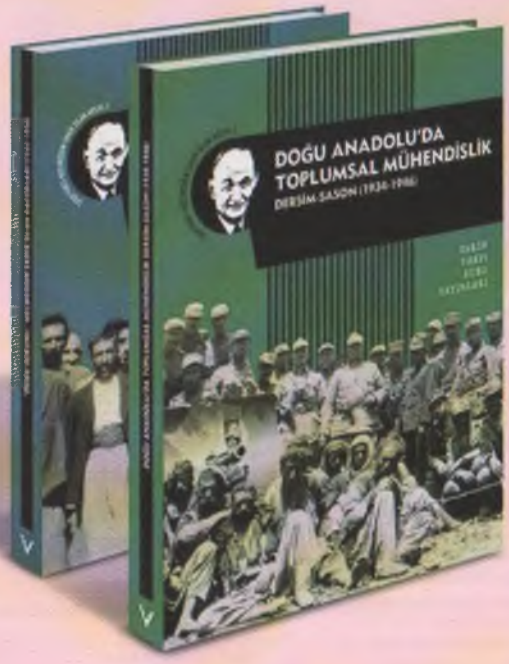

NECMEDDİN SAHİR SILAN ARŞİVİ'NDEN

"DOĞU SORUNU" NECMEDDİN SAHİR SILAN RAPORLARI (1939-1953)

Derleyenler
TUBA AKEKMEKÇİ
MUAZZEZ PERVAN

ISBN: 978-975-333-242-2
560 sayfa, 32 TL, Mart 2010

DOĞU ANADOLU'DA TOPLUMSAL MÜHENDİSLİK DERSİM-SASON (1934-1946)

ISBN: 978-975-333-247-7
524 sayfa, 40 TL, Ekim 2010

KÜRT SORUNU VE DEVLET TEDİP VE TENKİL POLİTİKALAR

Derleyen: Tuğba Yıldırım

Haziran 2011, ISBN 978-975-333-262-0
18 TL

Necmeddin Sahir Sılan Arşivi yayın dizisinin bu kitabında, Kürt sorunuyla ilgili devlete sunulan raporlardan NSS Fonu'nda bulunan ve 1925 ile 1947 yılları arasında yazılmış olan on iki tanesini derledik. Bir araya getirilen on iki belgenin yazarları arasında dönemin siyasetçi, bürokrat ve askerlerinden Mustafa Abdülhalik Renda, Tahsin Uzer, Dr. Şükrü Mehmet Sekban, Ragıp Gümüşpala, Abdullah Alptoğan, Kadri Kemal Kop gibi isimler bulunuyor.

Kitapta yer alan raporların ortak özelliği, devletin Kürt sorununa ilişkin tek tipleştirici yaklaşımını gözler önüne sermeleri. Bu belgeler, Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren Kürt kimliğine ve isyanlara yönelik gittikçe sertleşen "tedip", "tenkil" ve "sükûnetleştirme" politikalarının devlet katında nasıl değerlendirildiği, geliştirildiği ve uygulandığını yansıtıyor.

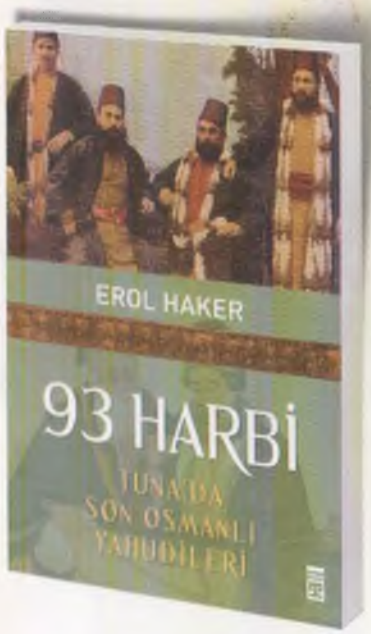
Bu derlemenin son yıllarda yayımlanan ve devletin niyetini birincil kaynaklar üzerinden gösteren benzer çalışmalara bir katkı olacağını umuyoruz.

MYRA

TARİH VAKFI

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI
Zindankapı Değirmen Sokak No:15 Eminönü / İstanbul
T (212) 522 02 02 pbx **F** (212) 513 54 00 **E** yayin@tarihvakfi.org.tr

TİMAŞ TARİH'TEN KİTAPLAR

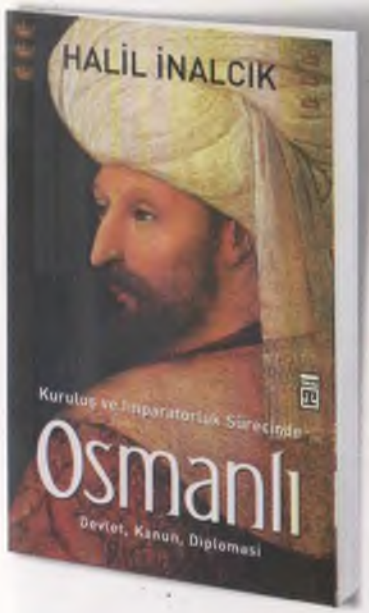
93 Harbi
Yıllarca yaşadıkları Tuna'dan kovulan, türlü eziyetlere maruz kalan, göçe zorlanan Osmanlı Yahudileri'nin öyküsü...

Selanik İstanbul'a Karşı
Osmanlı'nın çöküşünü başlatan gün olarak bilinen 31 Mart'ın perde arkasını, Sultan Abdülhamid'e kurulan tezgahı merak edenlerin kaçırmaması gereken, yeni belgeler ışığında titizlikle hazırlanan bir kitap.

Malta Kuşatması
Kanuni Sultan Süleyman'ın amirali Turgut Reis'in hayat hikâyesini ve Malta'daki kahramanlığını okumak isteyenler için kaçırılmayacak bir eser.

Kuruluş ve İmparatorluk Sürecinde Osmanlı
Bir Osmanlı Padişahı nasıl yetişir, ne gibi özelliklere sahiptir ve kendini nasıl geliştirir... Avrupa Türklerden neden korkuyordu...Türkler Avrupa'yı nasıl fethettiler, yaşayan en büyük Osmanlı tarihçisi Halil İnalcık okurları için yıllarca araştırdı ve yazdı.

Büyük Oyun
19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun farklı bölgelerinde Osmanlı aleyhtarı birçok hareketin destekçisi olan Gladstone'un yaşamını ve politik kimliğini Prof. Dr. Taha Niyazi Karaca araştırdı, yazdı.

Tarihi Değiştiren Günler
Serinin 9. kitabı tarihten dönüm noktası olan günlere odaklanıyor... "O sırada Türkiye'de neler oluyordu?" bölümüyle de okurlara karşılaştırmalı tarih okuma imkânı sağlıyor.

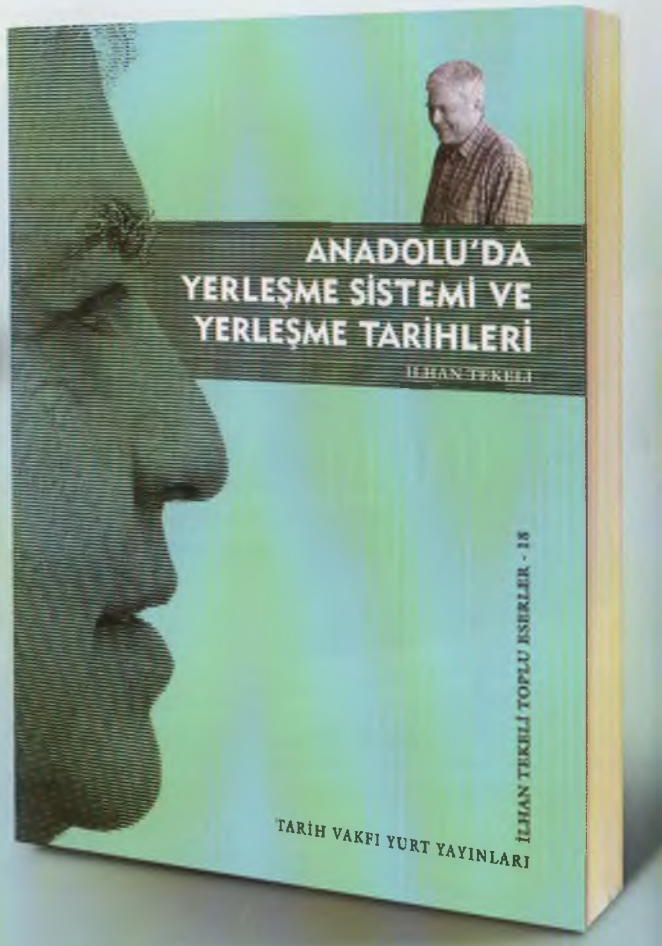
iyi ki
kitaplar var...

facebook.com/timasyayingrubu
twitter.com/timasyayingrubu
212 511 24 24
timas.com.tr

TİMAŞ

İlhan Tekeli Toplu Eserler I- XVIII

XVIII. Kitap

ANADOLU'DA YERLEŞME SİSTEMİ VE YERLEŞME TARİHLERİ

ISBN 978-975-333-263-7

512 sayfa, 35 TL

Haziran 2011

Toplu Eserlerin bu kitabı, Tekeli'nin Anadolu'da Yerleşme Sistemi ve Yerleşme Tarihleri konusunda yazdığı yazıları bir araya getiriyor. Kitap iki bölümden oluşuyor, birinci bölümünde yerleşme sistemleri yazıları ikinci bölümde ise kent tarihi yazıları yer alıyor.

Son yıllarda Türkiye'de çok sayıda kent tarihi yazılması elbette sevindirici. Kentlerimizin tarihleri hakkındaki farkındalığımız artıyor. Ancak bu çalışmaların çoğunda kentler tek başına ele alınıyor, bir yerleşme sisteminin parçasını oluşturduğu hesaba katılmıyor. Tekeli'nin bu kitabın ilk bölümünde yer alan yedi yazısı bu bakımdan bir farklılık taşıyor, Anadolu'nun yerleşme tarihine, bir yerleşme sistemleri tarihi olarak bakıyor ve bu bakışın kazandırdığı yeni açıklama olanaklarını sergilemeye çalışıyor.

Kitabın ikinci bölümünde yer alan dokuz yazı ise tek tek kentlerin tarihler üzerinde duruyor. Ancak bu yazıların her birinde bu kentler Türkiye'nin yerleşme sistemine bir şekilde ilişkilendirilmiş bulunuyor. Tabii kent tarihler yazarının formasyonuna göre çok değişik yaklaşımlarda olabilmektedir. B bakımdan Tekeli'nin kent tarihi yazılarını da bir kent plancısının tarih yazısı olarak okumak gerekir.

I. Kitap
BİRLİKTE YAZILAN VE ÖĞRENİLEN BİR TARİHE DOĞRU
Ekim 2007, ISBN 978-975-333-212-5
278 sayfa, 19 TL

II. Kitap
TÜRKİYE'DE BÖLGESEL EŞİTSİZLİK VE BÖLGE PLANLAMA YAZILARI
Şubat 2008, ISBN 978-975-333-217-0
334 sayfa, 24 TL

III. Kitap
GÖÇ VE ÖTESİ
Eylül 2008, ISBN 978-975-333-221-7
236 sayfa, 18 TL

IV. Kitap
CUMHURİYETİN BELEDİYECİLİK ÖYKÜSÜ (1923-1990)
Subat 2009, ISBN 978-975-333-226-2
358 sayfa, 26 TL

V. Kitap
KÜLTÜR POLİTİKALARI VE İNSAN HAKLARI BAĞLAMINDA DOĞAL VE TARİHİ ÇEVREYİ KORUMAK
Ağustos 2009, ISBN 978-975-333-230-9
322 sayfa, 23 TL

VI. Kitap
KENTSEL ARSA, ALTYAPI VE KENTSEL HİZMETLER
Ekim 2009, ISBN 978-975-333-231-6
202 sayfa, 16 TL

VII. Kitap
AKILCI PLANLAMADAN, BİR DEMOKRASİ PROJESİ OLARAK PLANLAMAYA
Ekim 2009, ISBN 978-975-333-233-0
374 sayfa, 27 TL

VIII. Kitap
MODERNİZM, MODERNİTE VE TÜRKİYE'NİN KENT PLANLAMA TARİHİ
Kasım 2009, ISBN 978-975-333-234-7
236 sayfa, 18 TL

IX. Kitap
İSTANBUL VE ANKARA İÇİN KENT İÇİ ULAŞIM TARİHİ YAZILARI
Şubat 2010, ISBN 978-975-333-239-2
286 sayfa, 21 TL

X. Kitap
MEKANSAL VE TOPLUMSAL OLANIN BİLGİBİLİMİ YAZILARI
Mart 2010, ISBN 978-975-333-241-5
304 sayfa, 22 TL

XI. Kitap
SANAYİ TOPLUMU İÇİN SANAYİ YAZILARI
Ağustos 2010, ISBN 978-975-333-248-4
356 sayfa, 25 TL

XII. Kitap
GÜNDELİK YAŞAM, YAŞAM KALİTESİ VE YERELLİK YAZILARI
Ağustos 2010, ISBN 978-975-333-249-1
226 sayfa, 17 TL

XIII. Kitap
KONUT SORUNUNU KONUT SUNUM BİÇİMLERİYLE DÜŞÜNMEK
Ekim 2010, ISBN 978-975-333-253-8
272 sayfa, 20 TL

XIV. Kitap
TARİHSEL BAĞLAMI İÇİNDE TÜRKİYE'DE YÜKSEKÖĞRETİMİN VE YÖK'ÜN TARİHİ
Ekim 2010, ISBN 978-975-333-255-2
400 sayfa, 28 TL

XV. Kitap
TÜRKİYE'NİN KENT PLANLAMA VE KENT ARAŞTIRMALARI TARİHİ YAZILARI
Ocak 2011, ISBN 978-975-333-258-3
408 sayfa, 29 TL

XVI. Kitap
TASARIM, MİMARLIK VE MİMARLAR
Şubat 2011, ISBN 978-975-333-259-0
329 sayfa, 24 TL

XVII. Kitap
TÜRKİYE İÇİN SİYASET VE DEMOKRASİ YAZILARI
Nisan 2011, ISBN 978-975-333-261-3
472 sayfa, 32 TL

TARİH VAKFI

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI
Zindankapı, Değirmen Sok. No:15, 34134 Eminönü/İstanbul
T (0212) 522 02 02 F (0212) 513 54 00 E yayin@tarihvakfi.org.tr

Her şey ardında bir iz bırakır.

Türkiye'nin ilk belgesel kanalı İZ TV, 1 Temmuz'dan itibaren Türksat'ta.
Ayrıca İZ TV HD, 16 Temmuz'dan itibaren sadece Digiturk 318. kanalda.

Türksat 2A, batı kapsama alanı, frekans: 11.729 MHz,
polarizasyon: Dikey (vertical), sembol hızı: 15.555 Msps, FEC:5/6

YİRMİ YIL KRİZİ: 1919- 39

FELAKET ÇAĞI'NDA ÜTOPYA VE GERÇEKLİK

OZAN ULUDAĞ

20. yüzyılın önde gelen tarihçilerinden Edward Hallett Carr'ın iki dünya savaşı arasındaki 20 yıllık sürecin son yazında, 1 Eylül'de başlayan savaşın hemen öncesinde tamamladığı ve "gelecek barışı yapacaklara" adadığı eseri **Yirmi Yıl Krizi: 1919-39.** *Bilgi Üniversitesi Yayınları tarafından Türkçeye kazandırıldı. Kitabı en cazip kılan, bugünün dünyasına olan izdüşümleridir.*

TARİHTEN ÖNCE TARİHÇİ

Carr'ın gerek siyasete ve tarihe olan yaklaşımında gerekse diplomatlıktan tarihçiliğe geçiş sürecinde esaslı bir kırılma sürecinin meyvesi olması bakımından, *Yirmi Yıl Krizi*, yazarının "olgulardan önce tarihçiyi inceleyin"[1] şeklindeki ünlü nasihatini göz önünde bulundurmayı herhangi bir tarih kitabından daha gerekli kılıyor.

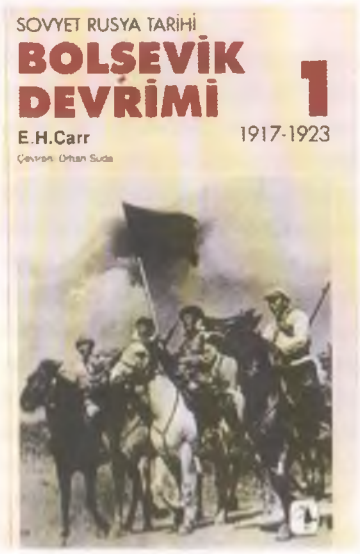
Britanya doğumlu Carr, daha çok alanının en önemli başvuru kaynağı kabul edilen 14 ciltlik devasa "Sovyet Rusya Tarihi" ve tarih disiplinini irdeleyen, hacmiyle ters orantılı bir kült haline gelmiş "Tarih Nedir?" adlı eserleriyle tanınıyor. 20. yüzyılın büyük tarihçileri arasında, tarihçiliğinin yanında tarihçiliğe geçiş hikâyesi de ilgi çekici olanlardan. 1892-1982 arasına tekabül eden yaşamında neredeyse bir yüzyıla şahitlik eden Carr, orta sınıf liberal bir ailede yetişmiştir. Cambridge'te tamamladığı istikbal vaat eden bir eğitimin ardından savaş yıllarında (1916) dışişlerine girer ve savaşın ertesinde Paris Barış Konferansı'nda genç bir diplomat olarak görev alır. Hayatının akışını diplomatlıktan akademiye doğru yönlendirense liberalizme olan inancının sarsılması olur. I. Dünya Savaşı'yla, Ekim Devrimi'yle sarsılmayan bu inanca ilk darbe Versay'da gelir. Savaşın ertesinde, yükselen ABD hegemonyasıyla birlikte ön plana çıkan Wilsonculuğa duyduğu kuşkularla birlikte "çıkarların uyumu" anlayışının uluslararası siyasetteki hâkim konumundan rahatsızlık duyan, Keynes gibi Versay'da mağlup ülkelere gösterilen "intikamcı" tutumu yanlış bulan yazar için 1919 yılı önemli bir milat. Fakat asıl dönüşüm 1920'lerde görev yaptığı Letonya'nın sıkıcı bulduğu ortamında Rus kültürünü ve edebiyatını tanımaya başlamasıyla gerçekleşir. Bu dönüşümü tetikleyen ne Lenin, Troçki, Stalin gibi isimler, ne de onlardan bile daha sonra duyduğu Marx. Carr'ı içinde yetiştiği liberal Batı dünyasına olan bakışını gözden geçirmeye yönelten, büyük Rus romancı Dostoyevski ile tanışması ve ondan -henüz dışişlerinde görevliyken biyografisini yazacak kadar- etkilenmesi olur.

20. yüzyılın önemli düşünürlerinden Edward Hallett Carr (1892- 1982).

Başta Dostoyevski olmak üzere 19. yüzyıl Rus entelektüellerini büyük bir merak ve hayranlıkla incelediği 1920'lerin sonunda gelen sarsıcı 1929 Buhranı'nın biçimlendirdiği 1930'lar ise, çoğu orta ve üst sınıf kökenli Britanyalı çağdaşı gibi onun da güvenli, istikrarlı ve steril atmosferinde yetiştiği 19. yüzyıl liberal dünyasını ya da kendi deyimiyle "laissez-faire cenneti"ni yeniden değerlendirdiği, düşünsel anlamda zengin bir dönem.[2] Emek-değer kuramı ve sınıf mücadelesi gibi hususlardaki şüphelerine rağmen Marksizm'e daha ciddiyetle eğilmesi ve SSCB'nin krizden Batılı ülke-

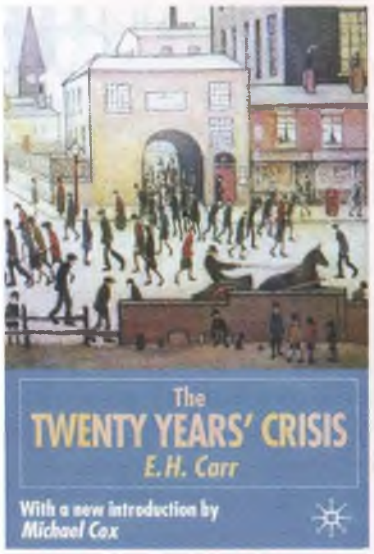

E.H.Carr en tanınmış eserlerinden *The Bolshevik Revolution 1917-23* kitabını Metis Yayınevi Türkçeye kazandırdı.

lerden daha az etkilenmesinin de etkisiyle ömrü boyunca sürecek bir "planlama" inancına sahip olması da bu döneme denk düşüyor. Gene bu yıllarda, gerek Versay'da öngörülen ve Milletler Cemiyeti etrafında şekillenen uluslararası düzenin, gerekse bir bütün olarak kapitalizmin esnekliğini kaybettiğini düşünen Carr, bu yönde olgunlaştırdığı görüşlerini "John Hallett" şeklindeki takma ismiyle çeşitli dergiler için kaleme aldığı yazılarla ifade eder. Yirmi yıldır görev yaptığı dışişlerinden "Britanya dış politikasındaki değişim hakkında daha serbest konuşma arzusuyla"[3] istifa ederek, bir üniversitede uluslararası siyaset kürsüsünün başına geçtiği 1936 yılı, Carr'ın kariyerinin dönüm noktasını ifade ediyor. İşte bütün bu gelişmelerin ardından gelen *Yirmi Yıl Krizi*'ni, yazarın liberal düşün, kapitalizm ve uluslararası siyaset üzerinde 1930'lar boyunca yaşadığı sorgulamalar ışığında olgunlaştırdığı görüşlerin bir ürünü olarak ele almak, kitaba yönelik sağlıklı bir değerlendirmenin püf noktasını oluşturuyor.

MADALYONUN İKİ YÜZÜ: ÜTOPYACILAR VE GERÇEKÇİLER

Yirmi Yıl Krizi, 1919- 39 arasını anlatan bir uluslararası siyaset kitabı değil. Çok daha çetrefillisini, bu dönemin uluslararası düzenini, bunun arka planındaki siyasi ve ekonomik faktörlerin ve düşünsel akımların tarihsel evriminin ve bunların 1930'ların sonunda ulaştığı durumun ışığında resmedip, devletlerarası krizi de

sorundan ziyade bu tabloda vücut bulan bir sonuç olarak irdelemeyi hedefliyor.

İlk kısımda, bu amaç doğrultusunda, uluslararası siyaset biliminin beslendiği düşünsel kaynaklar, siyasi düşünün ortaçağdan 19. yüzyıla kadar olan evrimi üzerinden özetleniyor. Ütopya ve gerçekliği siyaset biliminin iki yüzü olarak tarif eden, sağlıklı siyasi düşüncenin ve sağlıklı siyasal yaşamın ancak bu ikisinin bulunduğu yerlerde görüleceğini öne süren yazar, bu iki kutbun entelektüel madalyonun da iki yüzünü teşkil ettiğini belirtiyor. Ütopyacıları, her şeyden üstün gördükleri "olması gereken"i, yani amacı, olana uyarlamaya çalışırken gerçekleri göz ardı etmekle; madalyonun diğer yüzündeki gerçekçileri ise siyaseti pratiğin basit bir kodlaması olarak görerek amaçtan yoksun olmakla eleştiren Carr, bu iki ekolün sağlıklı bir sentezini zorunlu görüyor. Bu "yin-yang"ın siyaset üzerindeki izdüşümlerini de, teori-pratik, özgür irade-belirlenimcilik, entelektüel-bürokrat, sol-sağ, etik-siyaset başlıklarıyla ele alarak, okura bir yandan siyasetin parametrelerinin ütopyacılık ve gerçekçilikle olan ilişkileri ışığında karşılaştırmalı bir analizini sunuyor, diğer taraftan da onu mevcut krizin gelişimini tasvir edeceği düşünsel, tarihsel ve kavramsal çerçeve ile tanıştırıyor.

İkinci kısımda uluslararası krizi ve krizin Versay'da çizilen bir ütopya olarak gördüğü temelini tasvir ederken; ütopyacılığın, Antik Yunan'dan "çıkarların uyumu"na, oradan 19. yüzyılın Benthamcılığına ve Darwinciliğine kadar uzanan tarihinden besleniyor. Benzer bir tarihsel irdelemeyi gerçekçilik için yaparak, bu ekolün hem ütopyacılığa yönelik eleştirilerini hem de sınırlarını ele alıyor. Buraya kadar 20. yüzyıl başlarına kadar siyasette etkili olan düşüncelerin ve bunların birbirlerine yönelik eleştirilerinin kısa ama çok yoğun, dolayısıyla da etkileyici bir özetini yaparak, kitabın sırf bu bölümü için bile vazgeçilmez bir başvuru kaynağı olmasını sağlıyor.

Üçüncü kısımda genelde siyasetin, özelde uluslararası siyasetin doğası ele alınıyor. Siyasette gücün neden merkezi, vazgeçilemez ve -ayrı ayrı irdelenen askeri, ekonomik, ideolojik boyutlarıyla- bölünemez bir araç olduğu açıklanıyor. Siyasette etiğin, özel olarak da uluslararası etiğin, güce bağımlı, göreceli yapısı 1919-39

döneminden çarpıcı örnekler eşliğinde gözler önüne seriliyor.

Kısacası ilk üç kısımda, evrensel etik ve devletlerarası siyaset anlayışı, "çıkarların uyumu" doktrini ve 1930'ların "acı gerçekleri"; düşünce tarihine eklemlendirilerek, onunla ilişkilendirilerek tersyüz ediliyor. Carr, "ütopik hayaller"in hâkim olduğu 1920'leri ve 1930'ların "karanlık çaresizliği"ni, okura, onun günün dünyasına hâkimiyetini tesis ederek

Carr'ın kitabında eleştirilen 'ütopyacı'lardan, liberal teorisyen Norman Angell.

hissettiriyor. Bu yıllara ait bilgilere boğmuyor. Dönemin politikacı ve entelektüellerinden nakledilen, akışı bozmayacak biçimde metnin içine serpiştirilen ve oturduğu bağlamda her şeyi özetleyen alıntılar buna gerek bırakmıyor. Bu bakımdan Carr'ın alıntı biriktirme ve aktarma tarzı, hem hayranlık hem de benzer bir tarz geliştirme isteği uyandırıyor.

Hukuk ve Değişim başlıklı dördüncü kısımda yirmi yıllık krizde işlevini kaybeden bir başka enstrüman olan devletlerarası hukukun durumu, yazarın meseleye diplomatlıktan gelen hakimiyetini yansıtan örnekler ve karşılaştırmalar eşliğinde inceliyor.

Dördüncü kısmı sona erdiren "Barışçıl Değişim" ve onu izleyen "Sonuç" bölümlerindeyse güncel krizin -yazarın mevcut düzenle mümkünsüz gördüğü- çözümüne yönelik bir çeşit beyin fırtınasıyla karşılaşıyoruz. İlk 190 sayfada bir sistemin iflasının sebeplerini çağdaşlarının çoğunun aksine dışarıda (örneğin Hitler'in saldırgan politikalarında) değil, bizzat sistemin bu semptomlara yol açan kendi temellerinde arayan, bu amaçla uluslararası meselelere uygulanmasıyla güçlü bir biçimde şekillenmiş"[7] böylesi cesur bir kitabın, krizin nedenlerini 19. yüzyıldan ya da Versay'dan ziyade "Alman saldırganlığı"nda aramakla meşgul olmayı tercih edenler üzerinde yarattığı rahatsızlık bugünden bakınca çok şaşırtmıyor. Buna karşılık kitabın, savaş sonrasında daha geniş kabul görmüş ve çoğu artık ana akım haline gelmiş analiz ve tespitlerinin hâlâ hayatta olduğunu, Carr'a yönelik bel altı eleştirilerin "tarihin mahkemesi"nde çürüdüğünü rahatlıkla söyleyebiliriz. Öte yandan kitapta, tarihin süzgecinde elenen ithamların şiddetinin gölgesinde kalan, ama hâlâ eleştirilmeyi hak eden 'sorunlu' yaklaşımların da mevcut olduğunu düşünüyorum.

devletlerin özellikle "barış" ve "etik" hususlarında ortaya çıkan ikiyüzlülüğünü de çarpıcı biçimde gözler önüne seren yazarın; kitabın son 30 sayfalık bölümünde odaklandığı "barışçıl değişim" uğrunda, sorunlu analojiler ve kabulleri göze alarak, bir değişim ve yeni uluslararası düzen ütopyası kurduğunu görüyoruz. Bu da kitabın "ulusal kaygılar"dan uzak gerçekçiliğinden dolayı maruz kaldığı sert ithamlara ek olarak, güncel kaygıların pragmatik izlerini taşıyan ütopyasına yönelik soru işaretlerini de kaçınılmaz kılıyor.

KİTABIN YANKILARI

İlk 6 ayında dört baskı yapan *Yirmi Yıl Krizi*'nden sonra yazarının maruz kaldığı ağır eleştiriler, kitabın etkisinin büyüklüğüne işaret ediyor. Kitapta eleştirilen "ütopyacı"lardan, liberal teorisyen Norman Angell'ın Carr'a yönelik "Hitler'in Britanya'daki entelektüel müttefiklerinden"[4] şeklindeki ithamı ve kitabı "en zararlı gelişmiş ahlaki nihilizm örneği"[5] olarak tanımlaması, eleştirilerin ağırlığını örnekler nitelikte. Kitabın ardından Carr'a gelen diğer tepkilere bakınca, "ahlaki pusuladan yoksunluk", "Marx'ın ve Hitler'in takipçilerine eşit derecede yardım ve yataklık"[6] gibi ithamların, olumlu tepkileri ve sağduyulu eleştirileri gölgelediğini görüyoruz.

Bütün bu ithamlar, kitaptaki eleştirilere karşıt argümanlar içermekten çok "birlik ve beraberliğe en çok ihtiyaç duyulan günlerde" statükonun ardında yatan ikiyüzlülüğün ifşaatından duyulan rahatsızlığın bir yansımasıymış gibi görünüyor. Bu tip bir deşifrasyon, statükodan, onun düşünsel atmosferinden ve "ulusal kaygılar"dan uzaklaşmayı gerektiriyordu. Böylesi bir mesafeye, birçokları açısından herhangi bir "düşman"a yakınlaşma, hatta bir çeşit "şeytanın avukatlığı" anlamına gelebilirdi. Uluslararası politikalardaki ikiyüzlülük bağlamında Nazi Almanya'sıyla Britanya'yı aynı kefeye koymaktan geri durmayan; bu da yetmezmiş gibi yazarının da tarif ettiği gibi "Marksist bir eser değilse de, Marksist düşünme tarzının ulus-

GÜÇ MÜCADELESİNİN SATRANÇ TAHTASINDAN BİR BÜROKRAT-ENTELEKTÜELİN TABULA RASA'SINA

Sağlıklı siyasi düşüncenin ütopya ve gerçeklik şeklinde iki ayağa sahip olması gerektiğini en başlarda belirten Carr'ın kendisi de, metni böylesi bir temelde inşa etme çabasına sahip. Ancak "Gerçekçi" ilk bölümde "çıkarların uyumu" doktrininin başarıyla işlemesini kapitalizmin 19. yüzyılda sürekli genişlemesine bağlayan, bu genişlemeyi de 19. yüzyılda Amerikan iç ekonomik pazarının uçsuz bucaksız topraklara yayılışına benzeten yazarın yeterince bahsetmediği bir şey var: Yerliler! Kapitalizmin yayılışını Amerikan iç pazarının genişlemesine benzetebiliriz belki, hatta bütün bu süreci bir westerne de benzetebiliriz. Bu noktada, bedel ödeyen Amerikan yerlilerinin ve kapitalizme benzer biçimde maruz kalan halkların kanlı tarihine yeterince eğilmediğimizde; kapitalizmin kanlı yüzü birçok Avrupa merkezli yazarda olduğu gibi, laissez-faire'in "başarıyla" işlediği 19. yüzyıl

ya da daha öncesi yerine, onun çöküşünü ilan eden I. Dünya Savaşı'ndan itibaren rahatsız etmeye başlayabilir. Birinci savaşın ve ikincisine doğru önlenemez gidişin birçok çağdaşı gibi dehşete düşürdüğü Carr, tam da bu noktada, diğer bütün sınıfsal ve em-

peryal kanlı hikâyeleri unutma, hatta olağan, engellenemez görme eğilimine düştüğünün ipuçlarını veriyor. Satır aralarından yansıyan, böylesi bir eğilimin, Carr'ın hayatı boyunca inandığı "ilerleme" ülküsüne yaklaşımıyla ilintili olabileceği. İlerlemeciliğe yaklaşımının Marksist bir perspektiften uzak olduğunu, ayakta kalamamış olanı feda ettiğini düşünüyorum. Bunu ütopyasının ve ilerlemeciliğinin aşağıda da değineceğim reformist karakterine bağlıyorum.

Zira benzer bir feda etme, kitabın diğer ayağını teşkil eden ütopyanın kurgulanmaya çalışıldığı Barışçıl Değişim ve Sonuç bölümlerinde de göze çarpıyor. Yazar buralarda ütopik entelektüellerin maskesini düşüren gerçekçi bir entelektüelden ziyade, ütopyasını mevcut yakıcı gerçeklerin baskısı altında şekillendiren pragmatik bir yatıştırıcı bürokrat gibi görünüyor. Böyle olunca "barışçıl değişim" uğrunda, tepeden bakılan güçsüz unsurlar gözden çıkarılabiliyor. Bunların başında savaşı önleyecek bir güç transferinin en önemli maddesine, Nazi hegemonyasının Güneydoğu Avrupa'daki "barışçıl" yayılışına feda edilen Çekoslovakya ve Polonya gibi ülkeler geliyor. Carr buralarda bir entelektüelin içgörürlülüğüyle satranç tahtasını resmetmeyi bırakıp pragmatik ve tepeden bakan bir bürokrat gibi bizzat satranç oynuyor.

Bütünüyle sorgulamaya açık sonuç bölümünde, şaşkınlıkla başarılı olduğunu fark edebileceğimiz öngörüler, sorunlu analojilerle iç içe girmiş durumda. Nazi Almanya'sına verilecek tavizler sonunda ulaşılacak ve böylece savaşın önüne geçecek barışla, İrlanda Bağımsızlık Savaşı'nı sona erdiren barış antlaşması arasında benzerlik kurulduğu, işçi-işveren ilişkilerinin devletlerarası ilişkilere benzetildiği yerler ciddi zorlamalar barındırıyor. İlk 190 sayfa çökmüş bir anlayışın argümanlarını tahtadan silerken günümüz okuru açısından tarihseli anlamayı ne denli etkili bir biçimde başarıyorsa, son 30 sayfada aynı tahtaya yazılanlar, birbirine giren zengin soruları, gelgitleri ve itirazları beraberinde getiriyor. Liberalizme ek olarak, Marksizm'in dünya devrimi ütopyasına olan inançsızlığını da açıkça dile getiren Carr, sosyal refahı ekonomik çıkarın önünde tutan, daha büyük ekonomik ve siyasi birimleri ve daha bütünleşmiş bir dünyayı öngören ütopyasını mevcut ilerleme hattının devamı olarak görüyor. Bu anlamda ikinci savaş sonrasında kısmen gerçekleştiğini dahi söyleyebileceğimiz ütopyası, ilk bölümün gerçekçiliğine rengini veren Marksizm'e tezat bir reformizmle malul. Bunun önemli işaretlerinden biri, Carr'ın son bölümde Britanya dış politikasına tavsiyeler veren, yeniden ekibin bir parçası olmuş bir sistem içi muhalif konumuna gerileme eğilimleri göstermesi. Sanırım bir alıntı daha aydınlatıcı olacaktır: "... en fazla güç kullanan taraf normalde barışçıl değişim operasyonlarında başarılı olacağı için, kendimizi güçlü kılmak için elimizden gelenin en iyisini yapmalıyız."[8]

Ütopyacıları, her şeyden üstün gördükleri "olması gereken"i, yani amacı, olana uyarlamaya çalışırken gerçekleri göz ardı etmekle; madalyonun diğer yüzündeki gerçekçileri ise siyaseti pratiğin basit bir kodlaması olarak görerek amaçtan yoksun olmakla eleştiren Carr, bu iki ekolün sağlıklı bir sentezini zorunlu görüyor.

Ancak kitap sona erdiğinde, bir tür beyin fırtınasına sahne olan son 30 sayfasında Carr'ın (ve kırmızı kalemli okurun) beyaz tahtayı doldurmasıyla olduğu kadar, ilk 190 sayfa boyunca bütüncül ve iç görülü bir yaklaşımla tahtayı temizleyen analizleriyle de akılda kalıyor. Bu yanıyla da arada bir Carr'la yeniden tanışmak ve tartışmak üzere kütüphanenin en özel yerine konmayı hak ediyor.

PEKİ, YA BUGÜN?

Kitabı en cazip kılan, bugünün dünyasına olan izdüşümleri. Ulus-devletin uluslararası siyasette hâlâ temel birim olduğu, kısa bir "tek kutuplu dünya" masalının ardından hegemonya mücadelesinin yeniden alevlendiği, "refah devletleri"nin iki savaş arası döneme benzer biçimde giderek "güç devletleri"ne dönüştüğü, tarihinin en az popüler genel sekreterine sahip Birleşmiş Milletler'in, Milletler Cemiyeti'ni anımsatan işlevsizliklerle malul olduğu bir dönemde *Yirmi Yıl Krizi*'nin günümüze dair söyleyecek çok şeyi var. Ayrıca tarih ve siyasetle ilgilenen herkese, özellikle de bu konularda yazanlara, "ulusal kaygılar"dan uzak, bütüncül ve derinlemesine analizlerle bezeli bir eserin cesaretle göze alınan açmaz ve yanılgılarla dolu ütopyasıyla da kalıcı olacağının çok güzel bir örneğini sunarak, bugünlerde tam da ihtiyaç duyulan türden bir ilham sağlıyor.

Yirmi Yıl Krizi, tarihe ve bugüne dair nitelikli bir yeniden değerlendirme adına benzersiz bir deneyim. Çünkü Carr'ın ilk baskının önsözünde vurguladığı şey geçerliliğini koruyor: "Tarihin hiçbir döneminin incelenmesi, geleceğin barış yapıcılarının emeğinin karşılığını, iki Dünya Savaşı arasındaki dönemi dolduran *Yirmi Yıl Krizi*'ni çalışmaktan daha iyi veremeyecektir."[9]

OZAN ULUDAĞ
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
İKTİSAT TARİHİ YÜKSEK LİSANS ÖĞRENCİSİ

DİPNOTLAR

* Edward Hallett Carr, *Yirmi Yıl Krizi*, s. xiii.
1 Edward Hallett Carr, *Tarih Nedir*, Çeviren: Misket Gizem Gürtürk, İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2002, s. 25.
2 Edward Hallett Carr, *Yirmi Yıl Krizi*, Çeviren: Can Cemgil, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 93 ve devamı.
3 Edward Hallett Carr, *Yirmi Yıl Krizi*, s. xvii.
4 Edward Hallett Carr, *Yirmi Yıl Krizi*, s. 275.
5 Edward Hallett Carr, *Yirmi Yıl Krizi*, s. 21.
6 Edward Hallett Carr, *Yirmi Yıl Krizi*, s. 21.
7 Edward Hallett Carr, *Yirmi Yıl Krizi*, s. 11.
8 Edward Hallett Carr, *Yirmi Yıl Krizi*, s. 258.
9 Edward Hallett Carr, *Yirmi Yıl Krizi*, s. xiii.

Türkiye'de bira bu kapağın altındadır.

Türk basketbolunun sıçramasında, futbolda Milli Takımımızın dünya çapında başarılara uzanmasında, Türk sinemasının büyük atağında, tiyatroların seyirciyle buluşmasında, Türk turizminin gelişmesinde, kültürel değerlerimizin arkeoloji ile gün yüzüne çıkmasında, müzik festivallerinin coşkusunda, hep O'nun payı var.

Kısacası, bu kapağın altında çok daha fazlası var!

ANADOLU GRUBU

www.efespilsen.com.tr

SEKTÖRÜNÜZDE
NELER OLUYOR?
Ajans Press güçlü teknolojik altyapısı sayesinde tüm medyayı anında takip eder. Rakiplerinizi inceler, sektörünüzü araştırır, müşterilerinizi analiz eder. Geleceği netleştirmek için size gereken nitelikli bilgiyi sunar. Çünkü liderlik geleceği görmek demektir.
nitelikli bilgi için: www.ajanspress.com.tr
AJANS PRESS
LİDERLER ÖNDE GİDER